

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANNAH ARENDT'İN DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE
2016 DARBE GİRİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

DENİZ BİNGOL

2501191526

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ Eylem ÖZDEMİR

İSTANBUL- 2022

ÖZ

HANNAH ARENDT'İN DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE

2016 DARBE GİRİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Deniz BİNGOL

15 Temmuz darbe kalkışması sonrasında ilan edilen OHAL sürecinde, siyasal iktidarın politikaları çokça kesim tarafından, özgürlükleri ve çoğulluğu hedef alan keyfi politikaları olduğu gerekçesi ile eleştirilmiş ve antidemokratik olarak tanımlanmıştır. Akademik ve uluslararası çevrede, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, bazı ülkelerin demokratik yapılarına yönelik sistemsal tartışmalar yürütülmekte ve bu rejimler çeşitli antidemokratik tanımlarla nitelendirilmektedir.

Bu çalışmada da, OHAL sürecinde oluşan siyasal rejim, Hannah Arendt'in kullandığı anlamda totalitarizm düşüncesi ile analiz edilmek istenmiştir. Bu bağlamda, bu dönemde siyasal iktidar tarafından izlenen politikaların totaliter karakter taşıyıp taşımadığı ve totaliter rejim oluşturma ihtimali olup olmadığı sorusu, buradaki temel sorulardan biridir.

Arendt'in totalitarizm düşüncesi, çalışmanın tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Arendt, totalitarizmi, diğer düşünürlerden farklı olarak, sonuç odaklı değil, bir süreç olarak ele almaktadır. Bu sebeple, totaliter rejimleri ortaya çıkaran koşulları ve olguları incelemek ve totalitarizmin neden ortaya çıktığını anlamak, bir rejime tanım koymaktan daha önemlidir. Bu çalışmada da benzeri bir yöntem izlenmiştir. Darbe öncesi sürecin arka planında işleyen belli başlı olaylar, siyasal sistemdeki otoriteleşme emareleri olarak ele alınmış ve bu olayların siyasal iktidarın otoriterleşmesinde etkin olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada, ülkenin tamamında baskıcı yollarla kurulmaya çalışılan hakimiyet, lider kültü etrafında kenetlenmiş bir kitle toplumu yaratma, keyfi ve hukuksuz uygulamalar, terör söylemi üzerinden kutuplaştırıcı bir siyaset izlenmesi gibi çok sayıda etkenle, Türkiye'nin, OHAL sürecinde otoriter bir rejimin uygulamalarını yansıttığını ve belirli totaliter karakterler göstererek, totaliter rejim olma potansiyelini barındırdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arendt, Totalitarizm, 15 Temmuz Darbe Kalkışması, Olağanüstü hal, Siyasal Rejim, İktidar

ABSTRACT

A REVIEW ON 2016 COUP ATTEMPT IN TURKEY WITHIN THE CONTEXT OF HANNAH ARENDT'S THOUGHT

Deniz BİNGÖL

During the state of emergency declared after the coup attempt of 15 July, the government's policies were criticized by many and described as anti-democratic due to its arbitrary policies which target freedoms and pluralism. There is argued on democratic structures of some countries include Turkey, in academic and international environments, and these regimes are characterized by various antidemocratic definition.

In this study, the political regime which formed during the state of emergency wanted to be analysed with the idea of totalitarianism in the sense of used by Hannah Arendt. In this context, one of the key questions in this study is the policies which followed by the political power in this period that whether it has a totalitarian character and whether there is a possibility of creating a totalitarian regime.

Arendt's idea of totalitarianism is one of the topic which discussed in this study. Unlike others thinkers, Arendt considers the concept of totalitarianism as a process, not result-oriented. For Arendt, to examine the condition and phenomenon that give rise to totalitarian regimes, in this way to understand why totalitarianism arise is more important than defining a regimen. A similar method was followed in this study. Some important events in the encountering background of the pre-coup process argued as signs of authoritarianism in the political system and it was concluded that these events were effective in the authoritarianism of the political power.

In this study, it is concluded that Turkey reflects the practices of an authoritarian regime during the state of emergency and has the potential to become a totalitarian regime by showing certain totalitarian characters from some factors, such as desiring to dominate over the whole country with oppressive policies, creating a mass society that is clamped around the leader cult, arbitrary and unlawful practices, following a polarizing policy through the discourse of 'terrorism'.

Key Words: Arendt, Totalitarianism, 15th July Coup Attempt, State of Emergency, Political Regime, Power

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, öncelikle siyaset felsefesine, yaptığı çalışmalar ile önemli katkılarda bulunan Hannah Arendt'in, totalitarizm düşüncesi, totalitarizm kavramına ilişkin diğer yaklaşımlar ile karşılaştırılarak kavranmaya çalışıldıktan sonra, 15 Temmuz darbe kalkışması sonrasında ilan edilen OHAL sürecinde ülkeye hakim olan siyasal rejim, Arendt'in kavradığı anlamda 'totalitarizm' düşüncesi ile analiz edilmeye, anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda siyasal rejimin totaliter olabilme ihtimali tartışılmıştır. Çalışma kapsamını esas olarak OHAL süreci oluşturmaktadır. Darbe süreci ve devamında etkilerinin daha iyi anlaşılması için, darbe öncesinde ülkenin içinde bulunduğu siyasal atmosfer tartışılmış ve darbe öncesi sürecinin arka planında işleyen bazı önemli olaylar, siyasal iktidarın otoriterleşme belirtileri olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmamda bilgi ve emeğini benimle paylaşan, yapıcı eleştirileri ve önerileri ile yol gösteren değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Eylem Özdemir'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, her zaman yanımda olan desteklerini esirgemeyen aileme, tez yazım sürecinde destekleri ile yanımda olan ve teze katkı sunan sevgili eşim ve yol arkadaşım Büşra'ya ve katkılarından dolayı arkadaşım İbrahim Akar'a, teşekkürlerimi borç bilirim.

DENİZ BİNGOL

İSTANBUL, 2022

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOTALİTARİZM KAVRAMI VE HANNAH ARENDT'TE

TOTALİTARİZM SORUNU	7
1.1.Totalitarizmi Tanımlama Sorunu	9
1.2.Totalitarizm ile Modernizm Arasındaki İlişki	12
1.3. Totalitarizm ve Şiddet	16
1.4. Totalitarizmin Kökenleri	20
1.4.1. Totaliter Rejimler ve Totaliter hareketler	24
1.4.2. Kitle Toplumu	29
1.4.3. Totaliter lider	33
1.4.4. Propaganda, Terör, İdeoloji ve Gizli polis	34
1.4.5. Toplu Tahakküm	39
1.5. Arendt'te Totalitarizmin Karşıtı Olarak Kamusal Alan	41
1.6. Arendt'in Totalitarizm Yaklaşımına Getirilen Eleştiriler	46

İKİNCİ BÖLÜM

2016 DARBE KALKIŞMASI ÖNCESİ ÜLKEDEKİ SİYASİ

ATMOSFER	54
2.1. AKP- Cemaat İlişkisi	55
2.2. Gezi Parkı Olayları	66
2.3. 7 Haziran 2015 Seçimleri ve Çözüm Sürecinin Sonlanması	73
2.3. Güneydoğu İllerinde Hendek Olayları ve Sonrasında Bu İllerde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasakları	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DARBE KALKIŞMASI SONRASI İLAN EDİLEN OHAL SÜRECİNDE ÜLKEYE HAKİM OLAN SİYASİ REJİMİN ANALİZ EDİLMESİ __ 90

3.1. Türkiye Siyasi Tarihinde Darbeler ve 2016 Darbe Girişimi	90
3.2. Olağanüstü Hal İlanı ve Olağanüstü Hal Sürecinde Türkiye'ye Hakim Olan Siyasal Rejim	101
3.2.1. OHAL Sürecinde Yürütmenin Görev ve Yetkileri	101
3.2.2. OHAL Süreci Türkiye Siyasal Rejiminde Totaliter Unsurlar	106
3.2.2.1. Lider ve Liderin Yükselişini Sağlayan ve Hakimiyet Alanını Genişleten Gelişmeler	106
3.2.2.2. Kitle Toplumu, Terör ve İdeoloji	117
3.2.2.3. Propaganda ve Terör	126
3.2.2.4. Propaganda ve Medya	133
3.2.3. Temel Hak ve Özgürlükler Rejimi ve Muhalefet	139
3.2.4. Arendtçi Kamusal Alan	145

SONUÇ_____147

KAYNAKÇA_____156

KISALTMALAR

AIHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AKP: Adalet Kalkınma Partisi

Bkz: Bakınız

CB: Cumhurbaşkanı

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

FETÖ: Fetullahçı Terör Örgütü

HDP: Halkların Demokratik Partisi

HSYK: Hakimler Savcılar Yüksek Kurulu

İHD: İnsan Hakları Derneği

İŞİD: Irak ve Şam İslam Devleti

KHK: Kamu Hükümünde Kararnameler

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı

OHAL: Olağanüstü Hal

PDY: Paralel Devlet Yapılanması

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCK: Türk Ceza Kanunu

TİHV: Türkiye İnsan Hakları Vakfı

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

15 Temmuz 2016 yılında Türkiye’de, bir askeri darbe kalkışması yaşanmıştır. Darbe kalkışmasının, kim tarafından ve ne saiklerle yapıldığı halen belirli kesimlerce tartışma konusu olsa da, büyük oranda ‘Gülen Cemaati’ tarafından yapıldığı kabul görmektedir. TBMM Darbe Komisyonu tarafından hazırlanan raporda, kalkışma sonrası gözaltına alınan ve tutuklanan kişilerin ifadelerinden, darbe kalkışmasında yer edinenlerin cemaat mensubu olması ve diğer belirtilen çok sayıda delille birlikte, darbenin ‘Gülen Cemaati’ tarafından planlandığı ve yapıldığı belirtilmiştir (TBMM Araştırma Komisyonu, 2017) (Stiftung, Bertelsmann, 2020). Öte yandan kamuoyunda muhalif bazı kesimler de, darbenin hükümetin bilgisi ve kontrolü dahilinde gerçekleştiği yönünde çeşitli iddialar ileri sürmüştür.

Darbe kalkışması, halkın darbeyi engellemek için sokaklara çıkması ve darbe karşıtı olan polis ve askerlerin müdahaleleri sonucu başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Darbe kalkışmasında, aralarında darbe karşıtı eylemlere katılan sivillerin ve darbeyi engellemeye çalışan güvenlik güçleri ile kalkışmaya taraf olan askerlerin de bulunduğu 300’den fazla kişi hayatını kaybetmiş, yüzlerce insan yaralanmıştır.

Darbe kalkışması sonrasında, 20 Temmuz’da ülkede olağanüstü hal ilan edilmiş, iki yıl boyunca olağanüstü hal aralıklarıyla uzatılmış ve 18 Temmuz 2018’de kaldırılmıştır. Bu süreçte ülke, çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler ile yönetilmiştir. Olağanüstü hal sürecinde, devlet tarafından terör örgütü ilan edilen örgütlerle ilişkisi olduğu düşünülen, on binlerce insan, gözaltına alınmış ve bunlardan büyük bir kısmı tutuklanmıştır. Yine bu örgütlerle ilişkisi olduğu düşünülen on binlerce insan işlerinden ihraç edilirken, yüzlerce kurum, kuruluş, medya grubu kapatılmıştır. Aralarında çok sayıda milletvekili, gazeteci, siyasetçi ve akademisyen tutuklanmıştır.

OHAL süreci ile birlikte, yeni bir sürece geçildiği ve ülkeye hakim olan siyasal rejimin büyük oranda değiştiği şeklinde eleştiriler getirilmiştir. Bu süreçte, siyasal iktidarın değişen politikaları ile birlikte, temel hak ve özgürlükler rejimi, demokrasi ve hukuk kurumlarının durumu, hükümet sistemi

ve yargı alanı gibi pek çok konuda değişiklikler yapılmış ve bu paralelde yeni uygulamalar hayata geçirilmiştir.

OHAL sürecinde, aralarında gazeteci ve akademisyenlerinde bulunduğu çok sayıda kişinin, terör ile ilişki ve iltisakı olduğu gerekçesiyle ihraç edilmesi, tutuklanması, yüzlerce kurum ve kuruluşun kapatılması, OHAL ile ilgili olmayan konularda kararnamelerin çıkarılması, başta toplantı ve gösteri yürüyüşü olmak üzere kamusal alanda yapılan eylem ve söylemlerin, çıkarılan kararnameler ve genelgeler ile büyük oranda yasaklanması ve OHAL sürecinin iki yıl gibi uzun süre devam etmesi, siyasal iktidarın keyfi uygulamalarla özgürlükleri hedef alan ve çoğulluğu ortadan kaldırmayı amaçlayan politikalar izlediği, şeklinde tartışmalara yol açmıştır.

Uluslararası ve Akademik çevrede, Türkiye'nin de içinde yer aldığı, Macaristan, Polonya gibi doğu ülkeleri ve Venezüella, Kolombiya gibi Latin ülkelerinin demokratik yapısına dair sistemsel tartışmalar yürütülmekte ve bu rejimler, otoriter, rekabetçi otoriter, hibrit, illiberal gibi adlandırmalar ile nitelendirilmektedir¹. Darbe sonrası ilan edilen ve iki yıl devam eden olağanüstü hal sürecinde siyasal iktidar tarafından uygulanan politikalar nedeniyle çok sayıda kesim tarafından Türkiye'nin demokrasisi sorgulanmış ve antidemokratik tanımlamalar ile nitelendirilmiştir. *Freedom House*, 2019 yılında yayınladığı raporda, Türkiye'yi, 'Kısmen özgür' statüsünden, 'Özgür olmayan' statüsüne düşürürken (*Freedom House*, 2019), *The Economist* yayınladığı demokrasi indeksinde, Türkiye'yi, hibrit rejimin otoriterliğe yakın türü olarak göstermiştir (*The Economist*, 2019). Şebnem Oğuz'a göre, AKP'nin otoriter politikaları, 2010 yılı referandumundan sonra görünür olmuş ve 2015 sonrasında belirli faşist karakterler gösterdiğini (Oğuz, 2020) ve darbe sonrası süreçte de Poulantzas'ın "olağanüstü devletçilik biçimi" dediği rejime bürünmüştür (Oğuz, *Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, 2016). Türkiye'ye hakim olan rejimin, neofaşist ve Bonapartizm arasında bir rejim olduğu iddialarının

¹Bkz. Andras Bozoki & Daniel Hegedüs, A. B. (2018). An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union, *Demokratization*, 25, 1173-1189. Florian Bieber, "Patterns of Competitive Authoritarianism in the Western Balkans", *East European Politics*, Vol. 34, No. 3, (2018). David Lindau, *Suistimalci Anayasacılık*, Astana Yayınları, Ankara, (2019). *Hungary/ Freedom in the World 2019*, Freedom House, 2019. *Poland/Freedom in the World 2019*. Freedom House, 2019,

yanında (Tuğal, 2016), faşist, tek adam rejimi, otoriter (Derneği İ. H., 2017), rekabetçi otoriter, otokratik, popülist vb. ifadeler de kullanılmaktadır. Bertelsman Vakfı Dönüşüm Endeksi'nde, Türkiye, 'de facto diktatörlük' nitelendirilmesi yapılarak, ilk kez "otokratik" yönetim olarak gösterilmiştir (Stiftung, Bertelsmann, 2020).

Bu süreçte ülkeye hakim olan siyasetin anlaşılması ve analiz edilmesi için, çok sayıda görüş ve kavram çerçevesinde çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada ise 2016-2018 OHAL sürecinde izlenen politikaların kamusal ve siyasal alanı daraltması, Hannah Arendt'in kullandığı anlamda totalitarizm kavramıyla birlikte incelenecektir. Arendt'in totalitarizm üzerine düşüncelerinin söz konusu dönemin iklimi tanımlamak için uygun olduğu düşünülmekle birlikte, aynı zamanda çalışmanın sorularından ve tartışma konularından biridir.

Arendt, modern politik yaşamın, hem totalitarizm dehşeti hem de özgürlük olanağı açısından taşıdığı potansiyel üzerine düşünüp çarpıcı analizler yapan bir düşünürdür (Berktaş, 2016, s. 11). Özellikle yaşadığı dönemde, iki dünya savaşına ve kendisinin de maruz kaldığı totaliter rejim deneyimlerine tanık olması, düşüncelerinin oluşumunda önemli bir etkide bulunmuştur. Fatmagül Berktaş'ın da belirttiği gibi, düşüncesinin merkezinde, 'insanlar arası etkileşim ve çoğulluk olgusuna bağlılık ile bunları yok eden "politik kötülük" ya da 'totalitarizm sorunu' vardır (Berktaş, 2016, s. 19). Arendt, batı siyasal kavramlarının, totaliter rejimleri neden önleyemediği, hatta birtakım siyaset anlayışlarının bu deneyimlerin yaşanmasına nasıl hizmet ettiği üzerinde durmuştur. "*İnsanlık Durumu*" kitabında da bahsettiği gibi Arendt için önemli olan soru, totalitarizme olanak vermeyen bir siyaset anlayışının nasıl mümkün olacağıdır (Arendt, İnsanlık Durumu, 2018d).

Hannah Arendt, 20. yüzyılın karanlık zamanlar olarak tanımlanan, totaliter rejim dönemlerinde yaşamış ve totaliter baskıdan nasibini almış önemli bir düşünür olarak, bu rejimlere en fazla kafa yoran ve analiz eden kişilerin başında gelir. Totalitarizmin dehşet vericiliğine dikkat çeken Arendt, siyasal alanda yapılan her politikanın totalitarizme yol açıp açmadığı sorusu üzerinde durulması gerektiğini vurgular. Ona göre, totalitarizm olgusunu anlamak ve analiz etmek ancak bu olguyu ortaya çıkaran koşulları ve etkenleri analiz etmek

ve ortaya çıkarmak ile mümkün olabilir. Bu bağlamda totalitarizmin kökenlerine yönelik bir araştırma yapmış ve totalitarizme yol açtığını düşündüğü, başta emperyalizm ve antisemitizm fenomenleri olmak üzere din, milliyetçilik gibi olgular ile ilişkisini ortaya koyarak, “Totalitarizmin Kökenleri” eserini ortaya çıkarmıştır.

Arendt bir taraftan çoğulluğu, farklılıkları ve özgürlüğü hedef alan totaliter rejimler üzerine kafa yorarken diğer taraftan da özgürlük olanağı arayışına girmiştir. Ona göre siyaset, bireylerin tüm farklılıklarını özgür bir şekilde taşıyarak eylemde bulunduğu kamusal alanda mümkündür. Totaliter rejimler de bu farklılık ve özgürlükleri, dolayısıyla kamusal alanı hedef alırlar. Bu açıdan ‘siyasal alanda yapılan her politikanın totalitarizmi mümkün kılıp kılmadığını sorgulamak gereklidir’ söylemini dile getirmiştir.

Türkiye’de 2016’da OHAL ile birlikte hakim olan politikalar ve siyasal iklim, Arendt’in belirttiği totaliter özellikleri düşündürmektedir. Bu dönemde siyasal iktidar tarafından izlenen politikaların totaliter karakter taşıyıp taşımadığı ve totaliter rejim oluşturma ihtimali olup olmadığı sorusu buradaki temel araştırma sorulardan biridir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, 2016 darbe kalkışması sonrasında Türkiye’de hakim olan siyasal rejimi, Hannah Arendt’in totalitarizm düşüncesi ile kavramak, analiz etmek olacaktır. Diğer bir deyişle, Arendt’in kavramlaştırdığı anlamda totaliter pratikler ile bu olgu anlaşılabilir mi? Bu çalışmada bu denenmiştir.

Arendt’in diğer düşünürlerden farklı olarak totalitarizmin bir tanımlamasını yapmaktan kaçındığını ve totalitarizmi bir süreç olarak ele aldığını belirtmek gerekir. Öyle ki totaliter karakterler, sadece totalitarizmin son aşaması olarak tanımladığı totaliter yönetimlerde ortaya çıkmaz. Bu rejimlerin oluşmasına zemin hazırlayan süreçlerde de kendisini gösterir. Totaliter hareket olarak iktidara gelen bazı yönetimlerin, izlediği politikalar ile zaman içerisinde totaliter rejimleri kurduğunu belirtir. Bu nedenle sonuç odaklı bir yöntem izlemediğini ve onun için, totalitarizmin ortaya çıkış koşullarını analiz etmenin ve böyle bir rejimin neden insanlar tarafından arzu edildiğini anlamının, bir tanım koymaktan daha önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Buna paralel olarak, bu tezde amaç, rejime bir tanım koymak değildir. Siyasal iktidar

tarafından uygulanan politikaların, keyfi, özgürlükleri ve çoğulluğu hedef alan özellikleri Arendt'in sorulaştırdığı anlamda, totaliterlik ihtimaliyle birlikte incelemektir.

Araştırma tezi, üç ana bölümden oluşacaktır. İlk bölümde totalitarizm kavramının kendisi ve kavrama yönelik belirli yaklaşımları, Hannah Arendt'in totalitarizm kavramına yaklaşımı ile karşılaştırarak, hem totalitarizm kavramının kendisi hem de Arendt'in kavrama yönelik düşüncesi tartışılmaya anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde genel olarak Arendt'in totalitarizmi nasıl ele aldığı, totalitarizmin modernizm ve şiddet ile ilişkisini nasıl kurduğu üzerinde durulduktan sonra, totalitarizme yönelik kapsamlı tartışma yürüttüğü eseri olan *“Totalitarizmin Kaynakları”* serisi incelenecektir. Öncelikle, totalitarizmin, antisemitizm ve emperyalizm fenomenleri ile kurduğu ilişki tartışıldıktan sonra, üçlemenin son kitabında da ele aldığı, ‘totalitarizmin unsurları’na değinilecektir. Son olarak Arendt'in, totaliter rejimlerin karşısına koyduğu, kişilerin kendi farklılıklarını taşımak suretiyle, özgürce eylemde, söylemde bulunduğu *“Kamusal Alan”* düşüncesi tartışıldıktan sonra, Arendt'in totalitarizm düşüncesine getirilen eleştiriler ile bölüm sonlanacaktır.

İkinci bölümde, Arendt'in rejimleri incelerken öncelikle tarihsel gelişimlerini ve koşullarını analiz ederek sonuç odaklı yaklaşmayan yönteminden yararlanarak, darbe kalkışması öncesi ülkedeki siyasi atmosfer tasvir edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, ‘Fetullah Gülen Cemaati’ ile Adalet ve Kalkınma Partisi arasındaki ilişki, 2013 yılında gerçekleşen Gezi Parkı olayları, 15 Haziran 2015 genel seçimleri ve Kürt sorunun çözümü için 2013 yılında başlayan ve 2015 Temmuz ayında sonlanan ‘çözüm süreci’ ve 2015 yılında bazı Güneydoğu illerinde başlayan hendek olayları ele alınacaktır.

Üçüncü ve son bölümde, 2016 darbe girişimi sonrasında oluşan siyasi rejimin Arendt'in totalitarizm düşüncesi ile analiz edilmeye çalışılacaktır. Araştırma kapsamı esas olarak OHAL süreci olacaktır. Bu bölümde öncelikle, Türkiye siyasi tarihinde gerçekleşen darbeler, 15 Temmuz darbe kalkışması ile karşılaştırılarak ele alınacaktır. İlan edilen OHAL sürecinin hukuksal sınırları ve ulusal ve uluslararası hukuktaki tanımı ve yasal dayanakları tartışılacaktır. Bu süreçte hükümete verilen görev ve yetkilerin neler olduğu ve bunun hukuksal

sınırları ortaya konulduktan sonra, demokratik bir hukuk devleti olarak izlenilen politikaların, bu sınırlar içerisinde kalıp kalmadığı, iddia edildiği gibi keyfilik barındırıp barındırmadığı tartışılacaktır. OHAL sürecinde oluşan siyasal rejimin, Arendt'in totalitarizm unsuru olarak gördüğü; totaliter hareket, lider, kitle toplumu, terör, ideoloji, propaganda unsurları ile kavranmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, liderin konumu, lider-parti-devlet-millet birliği tartışmaları, 2017 geçilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve yargı alanında yapılan değişiklikler ile 'kuvvetler ayrılığı ilkesi' ele alınacaktır. Ayrıca bu dönemde uygulanan ve terörle ilişkilendirilen politikalar, basın ve medyanın durumu ve temel hak ve özgürlükler rejimi gibi konular tartışıldıktan sonra, son olarak Arendtçi kamusal alan ele alınacaktır.

Çalışmada kaynakça olarak, bu süreçte yapılan yasal ve Anayasal değişiklikler, çıkarılan genelgeler, İnsan Hakları Derneği ve Uluslararası Af Örgütü'nün de içinde yer aldığı çeşitli kurumlar ve oluşumlar tarafından yayınlanan raporlar ve gazete haberleri incelenecektir. Ayrıca yazılmış olan lisansüstü, doktora tezleri ile yayımlanmış olan makaleler, kitaplar, uluslararası belgeler genel tarama yöntemi kullanılarak taranacaktır. Veri toplama yöntemi olarak Google Akademik Dergipark ve Ulusal Tez Merkezi'nden yararlanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOTALİTARİZM KAVRAMI VE HANNAH ARENDT'TE

TOTALİTARİZM SORUNU

Totalitarizm kavramı, daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrasında sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bunun nedeni de Nazi Almanyası ve Stalin Rusyası gibi deneyimlerle, insan havsalasına sığmayacak derecede büyük katliamların yapılması ve insani değerlerin hedef alınmasıdır. Bu deneyimler ile birlikte, milyonlarca insan katledilmiş, yersiz yurtsuz, savunmasız kalmıştır. Total bir hakimiyet hedefleyen, yöntem ve teknikleri ile bireyin kendisini hedef alan, haklarından mahrum bırakan, yalnızlaştıran ve otomatlaştıran yeni bir yönetim biçimi olarak ortaya çıkan bu rejimlerin analiz edilmesi, anlaşılması ve tanımlanması adına totalitarizm kavramına başvurulmuştur.

Totaliter kavramı, bütün, mutlak anlamına gelen İtalyanca “totalitario” kelimesinden türetilmiştir. Bu kavram ilk olarak İtalya Faşizmini tanımlamak için, Giovanni Gentile² tarafından kullanılmıştır (Knight, 2003, s. 54). Mussolini rejimi, kendi faşist yönetimlerini ve görüşlerini en iyi betimleyecek kavramın totalitarizm olduğunu düşünmektedir. Bu açıdan totalitarizm kavramının burada olumlu anlamda kullanıldığını belirtmek gerekir.

Ahmet Cevizci, felsefe sözlüğünde totalitarizmi, “tek bir partinin egemenliği altında, her tür siyasi ekonomi ve toplumsal faaliyetin devlet tarafından düzenlendiği ve muhalefetin baskı altında tutulduğu ve ezildiği, özgürlüğe yer bırakmayan siyasi yönetim” olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2005, s. 851). Ona göre, totaliter yönetimlerde iktidar dışındaki odakların, karar alma süreçlerine herhangi bir katkısı bulunmamaktadır. Özel ve siyasi yaşam iktidar tarafından kontrol altına alınır.

Totalitarizm kavramının tanımlanmasında ve kullanımında tam bir konsensüs olduğu söylenemez. Nitekim kavram farklı düşünürlerce farklı anlamlarda kullanılmış, kavrama yönelik farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bununla birlikte, hemen her düşünür totalitarizmi tanımlarken, kavramı politik,

² Giovanni Gentile, İtalya Faşist rejiminde eğitim bakanlığı yapmıştır. Aynı zamanda entelektüel bir düşünürdür. Mart 1925'te Faşist Manifestoyu hazırlamak için 200 entelektüelin katıldığı bir kongre yapar. Burada faşist rejimi en iyi betimleyen kavram olarak totalitarizmi kullanır (Knight, 2003, s. 54).

ekonomik ve toplumsal olgular çerçevesinde ele almıştır. Totalitarizm tanımlamalarını üç sınıfa ayıran Benjamin Barber'e göre, birinci grupta totalitarizmi diktatörlük olarak tanımlayan Sigmund Neumann ve Franz Neumann gibi düşünürler bulunur. İkinci grupta da, totaliter devlet veya yönetimler yerine totaliter toplumları ele alan, Harry Eckstein ve David E. Apter gibi düşünürler bulunmaktadır. Üçüncü grupta ise, Friedrich A. Hayek gibi bu kavramı ekonomi üzerinden okuyanlar bulunmaktadır (Barber, 1969, s. 14).

Totalitarizmi tanımlama sorununun belirdiği diğer bir eksen ise, totaliter rejimlerin ortaya çıkış dönemlerine ilişkindir. Kimi düşünürlerce bu rejimlerin modern dönemlerde ortaya çıktığı savunulurken, bazı geleneksel yaklaşım içinde olan düşünürler ise, bu rejimlerin modern öncesi dönemlerde de var olduğundan bahseder. Hannah Arendt, totaliter deneyimlerin modern zamanlarda ortaya çıkan bir fenomen olduğunu iddia eden düşünürlerden birisidir. Ona göre, totaliter yönetimlerde kullanılan yöntemler, kitlelerin mobilize ediliş biçimleri ve total bir hakimiyet kurmak adına kullanılan teknolojik aletler modern zamanlara özgüdür. Bu nedenle modern öncesi dönemlerde, zulme ve zora dayanan rejimler olsa da, bunlar totalitarizmin yöntem ve tekniklerinden farklı yöntemler izlemiştir. İlerleyen bölümlerde ele alacağımız, totalitarizmin unsurları olarak tanımladığı olgular ile birlikte bu rejimin neden modern zamanlara ait bir fenomen olarak gördüğünü ve gerek modern gerek modern öncesi anti demokratik yönetimlerden neden ayrıldığını daha iyi ortaya koymaya çalışacağız.

Totaliter yönetimlerin modern dönemlerde ortaya çıkan bir deneyim olarak ele alan diğer düşünürler de Carl J. Friedrich ve Zbigniew Brzezinski'dir. Onlara göre totaliter rejimler, tiranlık ve despot yönetimlerden farkı yönetimler olarak modern zamanlarda ortaya çıkmıştır (Brzezinski-Friedrich, 1964, s. 7). Totalitarizm kavramına geleneksel yaklaşım sergileyen ve modern öncesi zamanlarda olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Bu savunuyu yapanlar arasında, en bilinenlerden biri Karl Popper'dır. Karl Popper, totaliter rejim deneyimlerinin Arendt'in iddia ettiğinin aksine tarihte hep var olan bir olgu olduğunu belirtir. Yazdığı "*Açık Toplum Düşmanları*" kitabı ile totalitarizmin temel düşüncesini Platon'a dayandırır. Popper totalitarizm denilen olgunun uygarlık kadar yeni veya eski olduğunu söyler (Popper, 2013, s. 27).

1.1. Totalitarizmi Tanımlama Sorunu

Daha önce de belirttiğimiz gibi, totalitarizm kavramının tanımlanmasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu bölümde totalitarizm kavramı, birkaç düşünürün yaklaşımı ele alınarak kavranmaya çalışılacaktır. Bu vesile ile Arendt'in totalitarizme yönelik düşüncesini diğer yaklaşımlar ile karşılaştırma fırsatı olacaktır.

Totaliter yönetimlerle ilgilenen düşünürlerden olan Brzezinski ve Friedrich, yazdıkları "*Totaliter Diktatörlükler ve Otokrasi*" kitabı ile totalitarizm kavramını tanımlamaya çalışmışlardır. Onlara göre, totaliter diktatörlükler, tiranlık veya despotizm ile aynı değildir. Bu rejimler ile benzer özelliği, hepsinin otokrat olarak ele alınabileceğidir (Brzezinski- Friedrich, 1964, s. 7). Onlar da tıpkı Arendt gibi, totalitarizmi, modern çağa özgü yeni bir deneyim olarak tanımlamaktadırlar (Brzezinski&Friedrich, 1964, s. 10). Totaliter rejimlerin altı önemli özellik üzerinden tanımlanacağını vurgularlar. Bunlardan ilki ideolojidir. Onlara göre, totaliter rejimler mevcut düzeni yıkarak, bu ideoloji tarafından tasarlanan yeni bir düzene geçmeyi hedeflerler. Radikal ideolojileri yardımı ile insan varlığını her yönüyle kaplar ve bu tasarlanan düzlemde yaşamaya ikna eder. Totaliter diktatörlüğe ait diğer bir özellik de, tek bir diktatör tarafından yönetilen ve ideolojiye koşulsuz şekilde bağlı olan ve yayılması adına her şeyi yapabilecek küçük bir topluluk ve hükümet kuruluşu ile iç içe veya ondan daha üstün olan bir 'kitle partisinin' bulunmasıdır. Üçüncü özellik, bu yönetimlerde, parti politikasını destekleyen ve hem düşmanlara hem de muhalif olan diğer seçilmişlere karşı keyfi olarak uygulamaya konulmuş bir 'polis denetim sistemi' ve 'polis terörünün' bulunmasıdır. Totaliter yönetimlerin diğer özelliği, tüm basın yayın araçlarını tekeline alarak etkin bir denetim tekeli kurmasıdır. Bu rejimlerde ayrıca bütün silahlı kuvvetleri ve teknolojiyi kullanarak tam bir denetim kurmak hedeflenir. Son olarak bu rejimlerde, merkezden ekonominin denetim ve yönetimi söz konusudur (Brzezinski-Friedrich, 1964, s. 13-14).

Brzezinski ve Friedrich'e göre, totaliter rejimler, kurguladıkları dünyayı sürekli bir tehdit altındaymış gibi gösterirler ve bu açıdan toplumsal varoluşların bütün dinamiklerini denetim altına almaya çalışırlar. Onlara göre, saydıkları

son iki özellik, bazı rejimlerde var olması olası olduğu için totaliter rejimlerin ayırt edici özelliği değildir. Hatta diğer unsurların bazıları da eski despotik ve tiranlık rejimlerinde kısmen görüldüğünü belirtirler. Örneğin, gizli polis ve polis terörü bu rejimlerde de bulunur. Ancak teknolojik gelişmelerin el vermemesi dolayısıyla bu rejimlerde toplu denetim bu yollarda sağlanamamıştır. Bu açıdan, onlara göre, geçmiş deneyimlerin benzeri özellikleri olmuş olsa da, totalitarizm modern zamana özgüdür.

Totalitarizm kavramı ile ilgilenen diğer bir düşünürde Juan J. Linz'dir. Linz'in düşüncesine göre, bir rejimin totaliter olarak değerlendirilebilmesi için üç özelliği kendisinde barındırmalıdır. Ona göre, bu üç özellik, diğer anti demokratik rejimlerde olmayan, sadece totaliter rejimlerde bulunması muhtemel özellikleri büyük oranda açıklığa kavuşturur. Kısacası Linz, bu üç özellik dışında kalan parametrelerin bir rejimi totaliter olarak nitelendirmek için yeterli görmemekte ve belirtilen üç özelliği bir arada taşıyan rejimleri totaliter olarak adlandırdığını açıklamaktadır. Bu üç özellik şu şekildedir: İlk olarak, “monist ama monolitik olmayan bir iktidar merkezi” vardır ve var olan kurum veya grupların çoğulculuğu meşruiyetini bu merkezden alır. İkincisi; entelektüel olarak çok az geliştirilmiş, özerk ve tekelsel bir ideoloji bulunmalıdır. Kendi politikalarını meşrulaştırmak ve manipülasyonu gerçekleştirmek adına; liderin, yönetici grup veya lidere hizmet eden partinin, tekelinde olan ve sınırları bunlar tarafından belirlenen bir ideolojidir bu. Son olarak, vatandaşların politik ve sosyal görevlere tek parti veya ikincil gruplar vasıtasıyla katılımını sağlayarak aktif mobilizasyon içinde olmalarını ve bu sayede bireylerin doğasının ideolojiye uygun olarak tamamen değişmesini sağlamak vardır (Linz, 2000, s. 70).

Arendt ise totalitarizmin kavramsal bir tanımını yapmaktan kaçınmıştır. Totalitarizm ile ilgilenen diğer düşünürlerden farklı olarak, totalitarizm ideolojisinin ortaya çıkış koşullarını anlamak ve kökenlerine inmek, onun için, bir tanım yapmaktan çok daha önemlidir. İnsanların neden totaliter rejim gibi bir kötülüğü arzu ettiklerini anlamaya çalışmaktadır. Bu açıdan yaptığı araştırma aynı zamanda sosyolojik bir yan taşır. Yöntem olarak, bir olguyu anlamanın koşulunun onun nasıl ortaya çıktığını anlamaktan geçtiğini iddia eder ve totalitarizm olgusunu anlamak adına böyle bir yöntem izler. Ona göre,

totalitarizmi mümkün kılan süreçlerin anlaşılması ve aydınlanması ile ancak totaliter yönetimlerle mücadele edilebilir ve onun önüne geçilebilir.

Arendt'e göre totalitarizm modern zamanlarda özgü bir fenomendir. Bu anlamda insanlık, modern öncesi zamanlarda totalitarizm benzeri bir deneyimi yaşamamıştır. Bu açıdan Arendt, totalitarizmin, tiranlık ve despotlara benzemediğinin özellikle altını çizerek, düşüncesinin anlaşılması açısından belirleyici olduğunu belirtir. (Arendt, 2018c, s. 16). Totalitarizmin şimdiye kadar insanın başına gelmiş en büyük kötülük olduğunu belirten Arendt'e göre, 'totalitarizmin son evresinde ortaya çıkan mutlak kötülük, bize kötülüğün radikal doğasının, totalitarizm olmadan asla tam olarak kavranamayacağını gösterir' (Arendt, 2018a, s. 12). Totalitarizmin ayırt edici özelliği yeni ve tehlikeli olmasıdır. Totalitarizm, insanın doğasını değiştirerek insanı insan olmaktan çıkarır. Bu açıdan Arendt, zalimane uygulamaları barındıran diğer antidemokratik rejimler ile totalitarizmin birbirine karıştırılmaması gerektiğine önemle vurgu yapar.

Arendt'e göre, totaliter bir rejimin inşası için terörün, ideolojinin bir aygıtı olarak gösterilmesi gereklidir, bu ideoloji de terörün istikrarlı ve süreklilik kazanmasından önce halkın çoğunluğu tarafından benimsenmelidir (Arendt, 2018a, s. 26). Ona göre, modern totaliter diktatörlükler ile tiranlıklar arasındaki farkın, terörün muhalifleri korkutmanın ve yok etmenin bir aracı olarak değil de, tamamen boyun eğmiş halk kitlelerini yönetmenin daimi bir aygıtı olarak kullanılmasındadır (Arendt, 2018a, s. 25). Modern diktatörlerin, muhaliflerinin tahrikine bile ihtiyaç duymadığını savunan Arendt'e göre, onları diğer diktatörlüklerden ayıran özellikleri, kurbanlarının, zorbanın bakış açısından bile masum olması (Arendt, 2018a, s. 25) ve kurbanlarının davranışlarına, suçlu olup olamamalarına bakılmaksızın seçilmişliklerindeki keyfiliktir (Arendt, 2018a, s. 26).

Arendt'e göre totaliter yönetimlerin oluşumunun son ayağı toplu tahakkümün sağlandığı totaliter rejimin kurulmasıdır. Berktaş'ın aktardığı gibi, Arendt totalitarizmi sınıf sisteminin ve ulus devletin çöküşü ile ortaya çıkan, kitle toplumunun bir ürünü olarak görmektedir. Irkçılık, milliyetçilik ve emperyalizm ise bunun yardımcılarıdır (Berktaş, 2016, s. 79). Kapitalizm ile

birlikte yükselen emperyalizm, bununla birlikte ulus devletlerin sınırları aşarak uluslararası alanlara yönelmesi, ve bu süreçte siyasal olgunun merkezine antisemitizmin yerleştirilmesi ile birlikte, ulus devletlerin, uluslararası politikalarını ve hedeflerini mümkün kılması ve bu politikalarda sürekliliği sağlaması ve nihai olarak son adımda da topyekün tahakkümü mümkün kılan totaliter unsurlar -kitle, polis, propaganda, terör, kitlesel yalan, dezenformasyon- ile totaliter rejim hedeflerine ulaşabilmiştir.

Arendt totalitarizm ideolojisini ortaya koyarken, hareket noktası çoğulluktur. Ona göre, dünyaya çoğulluk hakimdir. Çünkü, dünyada tek bir insan değil insanlar yaşamaktadır. Ancak totalitarizm, tektipleştiren bireysel ve politik farklılıkları yok eden bir rejim olarak çoğulluğu hedef alır. Totalitarizm, anlamının, anlamlandırmanın yerine insanı otomatlaştırarak, koşulsuz itaat etmesini sağlar. Ona göre anlamak politik bir eylemdir ve başkaları ile bir arada gerçekleştirilebilir. Bu açıdan, anlamak, Berktaş'ın ifade ettiği şekli ile “endoktrinasyona direnmektir” (Berktaş, 2016, s. 20). Bunu mümkün kılan da kamusal alanın varlığıdır. Ancak, Arendt'e göre, totalitarizm, ilerleyen bölümlerde de tartışacağımız gibi, bir arada eylemeyi mümkün kılan politikanın alanı olan kamusal alanı yok etmeyi hedefler.

1.2. Totalitarizm ile Modernite Arasındaki İlişki

Arendt modernliğin genel olarak olumsuz etkileri üzerinde durmaktadır. Arendt'e göre, modern zamanlarda bilimin ilerlemesi ile birlikte insanlar hem kendilerine hem de dünyalarına yabancılaşmıştır (Arendt, 2018d, s. 34). Ona göre bilimin ilerlemesi, yeni buluşların gerçekleşmesi, insanın ilerlemesi ile aynı anlama gelmemektedir. Bilimin ilerlemesi insana faydalı sonuçlar doğursa da, insanın sonunu getirebilir konuma da gelmiştir. Arendt modern çağ ile modern dünya kavramlarını da birbirinden ayrı olarak ele almaktadır. Ona göre modern çağ, bilimsel olarak 17. yüzyılda başlayıp 20. yüzyılın sonlarında son

bulurken, siyasi olarak modern dünya başlangıcı ise atom bombasının ilk olarak kullanıldığı zamandır (Arendt, 2018d, s. 33).

Arendt'e göre, modern dünyada bireyler arasındaki etkileşim yok olmuştur. Bu durum da beraberinde sözün gücünü yitirmesine neden olmuştur. Sözdən uzaklaşan insan aynı zamanda siyasi bir varlık olmaktan da çıkmıştır. Toplumların yerine, dünyalarına yabancılaşmış kitle toplumları doğmuştur. Siyasi varlığın yitirilmesi kamusal alanın çökmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durum Arendt'e göre, toplumda özel alan ve kamusal alan farkının ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Arendt, ilerdeki bölümlerde detaylı olarak tartışılacağı gibi kitle toplumunun, modern zamanda sınıfa dayalı sistemin çökmesi ile oluştuğundan bahseder (Arendt, 2018c, s. 51-53). Modern zamanlarda ortaya çıkmış kitle toplumunu, toplumdən farklı olarak ele almaktadır. Ona göre, kitle toplumu yabancılaşmaya mahkumdur. Kitle toplumu içerisinde dünyanın anlamını yitiren insan, yabancılaşmayı fazlasıyla yaşar. Ona göre, kitle toplumunun ihtiyaç duyduğu şeyler eğlencedir ve eğlence endüstrisinin sunduğu araçları tüketirler. Eğlence araçları vakit öldürme işlevi üstlenir ve bu, toplum için zamanın boşa geçmesine neden olur. Ancak kitle toplumundan farklı olarak, toplumun ihtiyaç duyduğu şey ise kültürdür. Toplum, kültürü tüketmez, ondan yararlanır. Arendt eğlenceye karşı değildir ancak onun kültürü yok etme olasılığından endişelenmektedir. Aksine eğlencenin gerekli olduğunu kendisi de kabul eder.

Arendt için geçmişi bilmek, kişilerin gelecek ile arasında bir bağ kurmak ve geleceği daha iyi bir temelde inşa etmek adına son derece önemlidir. Bu açıdan kişinin geçmiş ve gelenek ile bağ kurması gereklidir. Ancak modern zamanlarda ortaya çıkan kitleler köksüzleşmiş, geçmişleri ile bağları koparılmıştır. Modern zamanlarda var olan bu köksüzlük, Arendt'e göre insanın gelenekten kopmasından kaynaklıdır (Arendt, 2020, s. 37-38).

Arendt'in modern dünya için en önemli vurgularından biri, modern dünyada otoritenin yok olmasıdır (Arendt, 2020, s. 135). Arendt'e göre insan yaşamında ve politikada yönlendiren bir otoritenin varlığı elzemdir. Ona göre, modern dünyada otoritenin yok olması yerini şiddete bırakmıştır. Her ne kadar

şiddeti otoriteden oluşan boşluk sonucu ortaya çıktığını söylese de Arendt'e göre şiddet ve otorite aynı kavramlar değildir ve birbirini ikame etmezler (Arendt, 2020, s. 150).

Arendt'e göre, modern insan karşılaştığı sorunlar karşısında, şiddet içeren siyasal araçlar nedeniyle düşünce üretmeyi bırakmıştır. İnsanın iradesini kaybetmesi, sorumluluk bilincini yitirmesi ve düşünce üretemeyen otomatlar haline gelmesi, totaliter rejimlerin sürmesindeki en önemli etkidir. Bu rejimlerde insan, eleştirel ve düşünsel yetisini kaybeder. Bu rejimlerde kitleler alınan kararlara uymak ve uygulamak dışında herhangi bir şey yapmazlar.

Arendt'e göre, modern dünyada otoritenin varlığından bahsedebilmenin son derece güç olduğundan bahsetmiştik. Ona göre modern zamanlarda yaşanan gelişmeler, aynı zamanda, kesintisiz devam eden ve gittikçe genişleyen ve derinleşen bir otorite krizine yol açmıştır (Arendt, 2020, s. 135). Öyle ki siyaset öncesi alanlarda -çocuk yetiştiriciliği ve eğitim alanları gibi- dahi otorite çökmüştür. Geline nokta insan, otoritenin teorik ve pratik olarak ne olduğunu kavrayacak durumda değildir. Arendt, bu krizi siyasi bir bunalım olarak değerlendirir. Çünkü ona göre, parti siyasetinin yerine geçmeye çalışan totaliter hareketlerin ortaya çıkmasına, otoritenin çöküşü zemin sunmuştur (Arendt, 2020, s. 135-136). Önemle belirtilmesi gereken bir nokta var ki, Arendt'in, modern zamanlarda yaşanan bu otorite çöküşünün, totaliter hareketlerin ortaya çıkışına doğrudan etki etmediğinin altını çizmesidir. Ona göre parti sisteminin değerini yitirdiği ve hükümet otoritelerinin de desteklenmediği, kabul görmediği bu süreçlerde, sanki her gelişmenin totaliter hareketlerin zafere ulaşmasında payı vardır (Arendt, 2020, s. 136).

Bu noktada Arendt, modern dünyada kaybedilen otorite derken, neyi ifade etmek istediğini açıklama ihtiyacı duyar. Çünkü kendisi, otorite kavramının genel geçer tanımlarını kabul etmemektedir. Bu bağlamda öncelikle otoritenin ne olmadığına yönelik belirli açıklamalarda bulunur. Ona göre, otorite, belli iktidar ve şiddet araçları gibi dışarıdan zor araçlarının kullanılmasını kabul etmez. Nitekim gücün olduğu yerde otorite denen bir şeyden bahsedebilmek mümkün değildir (Arendt, 2020, s. 137). Aynı şekilde otorite, eşitlik temelli bir iknaya da dayanmaz. İkna için argümanlara ihtiyaç duyulan bir yerde, otorite

kaybolmuştur. Bu açıdan otorite, ne argümana dayalı bir ikna yöntemini ne de zora dayanan bir güç yöntemini benimser (Arendt, 2020, s. 137). Arendt, otorite kavramını, Platoncu otorite kavramı üzerinden tanımlamaktadır. Ona göre Platon, polis'te iç meselelerde kullanılan ikna yöntemi ve dış meselelerde kullanılan zora, şiddete dayalı yöntemlere alternatif bir çözüm arayışına girmiştir. Arendt, otorite tanımında, Platoncu yöntemi benimseyerek, otoriteyi hem şiddet ve zora dayalı yöntem hem de argümanlara dayalı ikna yöntemine karşıt olarak ele almıştır.

Arendt otoritenin dünya için önemini şu sözleri ile açıklamaktadır.

“Geçmiş içinde sarsılmaz bir köşe taşı olan “kuruluş eylemi”ne dayanmak suretiyle otorite, dünyaya-bildiğimiz en değişken ve nafîle varlıklar olan- insanların ölümlü olmaktan ihtiyaç duydukları kalıcılığı ve sürekliliği kazandırmıştır. Otoritenin yitirilmesinin dünyanın yitilmesinden farkı yoktur ve o andan itibaren gerçekten de sanki her an her şeyin başka bir şey haline geldiği Protean bir evrende yaşıyor ve mücadele ediyormuşuz gibi dünya da durmadan değişmeye, başkalaşmaya ve bir formdan başka bir forma geçerek artan bir hızla değişmeye başlamıştır” (Arendt, 2020, s. 140).

Otoritenin neredeyse ortadan kalktığı modern dünyada, insanın özgürlüğü³ tiranlık veya diktatör yönetimlerinden, özgür toplumlara kadar her yerde tehlikeye girmiştir. Arendt'e göre, tehlikeye giren insan özgürlüğü, sadece totaliter rejimlerde radikal bir biçimde ortadan kaldırılma tehlikesi ile karşı karşıyadır (Arendt, 2020, s. 151).

³ Arendt özgürlükten bahsederken, kastettiği daha çok “hareket özgürlüğü”dür.

1.3. Totalitarizm ve Şiddet

Arendt'in modern dünyanın en büyük sorunlarından birinin otorite boşluğu olduğunu vurguladığını belirtmiştik. Ona göre, otoritenin yıkılması ile birlikte şiddet var olmaya başlamıştır. Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi otoriteden oluşan boşluğu her ne kadar şiddet doldurmuş olsa da, Arendt şiddetin karşısına otoriteyi değil, iktidarı koyar ve şiddetin karşısına otoriteyi koyanları eleştirir.

Şiddet fenomenini tanımlamanın zorluğuna dikkat çeken Arendt, gerek siyaset kuramcıları gerek diğer sosyal bilimciler tarafından bu kavramın nasıl kullanıldığına bakarak ve aynı zamanda kavramın, otorite, iktidar, güç, kuvvet gibi diğer kavramlarla ilişkisini ortaya koyarak analiz etmeye çalışmıştır.

Arendt şiddet sorununun, tam çözüme kavuşturulmadığını, Sorel'den aldığı şu alıntı ile belirtmektedir. “Şiddet sorunu hala hayli karanlıktır” (Arendt, 2018e, s. 45). Genel olarak düşünürler tarafından, şiddetin tek başına bir olgu olarak ele alınmaktan kaçınıldığını belirtir. Şiddet genelde iktidar, otorite, güç gibi kavramlar ile anılmaktadır. Ona göre, hemen her kuramcı şiddetin, iktidarın en çok göze batan dışavurumundan başka bir şey olmadığı konusunda bir konsensüs içindedir (Arendt, 2018e, s. 45). Bu bakımdan şiddetin kavramsal olarak üzerinde uzlaşa sağlanan bir tanımının olduğu söylemek son derece güçtür.

Arendt, Engels'ten alıntı yaparak, şiddetin her zaman araçlara ihtiyaç duyduğunu belirtir. Buna ek olarak keyfilik barındırdığının altını çizer (Arendt, 2018e, s. 10). Arendt'in ilgisinin merkezindeki şiddet, daha çok örgütlü, kolektif olandır. Çünkü bu türden şiddet toplumda sistematik ve derin tahribatlar yaratan yok edici niteliktedir. Kolektif şiddet uygulaması da vahşetlik içerir (Çalış, 2018, s. 22). Kolektif şiddetin en yoğun uygulandığı rejimler Arendt için totaliter rejimlerdir.

Arendt'e göre, modern zamanlarda oluşan otorite boşluğu şiddetin görünür olmasını sağlamıştır. Çoğu düşünür tarafından, şiddet ve otorite aynı ve birbirine ikame edile bilen kavramlar olarak ele alınır. Genelde bu düşünürler için, otorite anlamsal olarak kötülük barındırmaktadır. Arendt, şiddet ve

otoriteyi bu şekilde birbirine karıştırırları eleştirir. Ona göre şiddet ve otorite kavramları aynı olmadığı gibi birbirlerini ikame eden kavramlar da değildir (Arendt, 2020, s. 150). Şiddetin varlığı otoritenin yitirilmesine denk gelir. Ayrıca Arendt, otoriteyi olumlu bir fenomen olarak ele almakta ve otoriteyi modern zamanlarda kötü kategorisinde değerlendirenlere de karşı çıkmaktadır. Ona göre, bu düşünürler otoritenin anlamını saptırmaktadır (Arendt, 2018e, s. 58).

Arendt'e göre otorite, belirli bir tanımının yapılması en güç kavramlardan biridir. Otoritenin en belirgin özelliği bir tarafın diğer tarafa itaat etmesi, boyun eğmesidir. Ancak itaat etmek, baskı ve ya zordan kaynaklanmaz. Otorite ilişkilerinde, dışarıdan baskıcı ve zorlayıcı araçların kullanılmasına izin verilmez. Arendt'e göre otorite iknaya da dayanmaz. Bir ilişki de ikna etmek adına argümanlara başvurulmuşsa, burada otoriteden bahsedilemez. Bu bağlamlarda ele alındığında, Arendt'in düşüncesinde otorite zora dayanmadığı ve dışardan baskı araçlarını kullanmadığı için olumlu bir yer tutmaktadır. Kendisi, otoritenin ilişkilerde olması gerektiğini savunan bir düşünürdür. Öyle ki modern insanda istikrar ve tutarlılığın olmamasını, otoritenin modern dünyada yitirilmesine bağlamaktadır.

Arendt'in şiddet kavramıyla ilişki kurduğu diğer bir kavram, iktidar kavramıdır. Ona göre, şiddet ve iktidar kavramları aynı kavramlar olmamasına rağmen, genelde bir arada ortaya çıkmaktadır (Arendt, 2018e, s. 45). Daha önce de, tüm siyaset kuramcılarının şiddetin iktidarın en belirgin şekilde dışı vurumu olduğu üzerinde uzlaştıkları ve Arendt'in de buna katıldığı belirtilmişti. Bu durum iki kavramın sıkı sıkıya ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Her iktidar azda olsa şiddeti barındırmaktadır.

Arendt iktidar kavramını şiddet kavramının tam karşısına koymaktadır. Arendt'e göre, birbirinin zıttı olan bu kavramlardan birinin tamamıyla hakimiyet kurduğu bir alanda, diğeri bu alanı terk eder. Ona göre, şiddet tam da iktidarın tehlikeye girdiği anda ortaya çıkmaktadır (Arendt, 2018e, s. 67). İktidarın kaybedilme olasılığına paralel olarak şiddetin de artması söz konusu olur. İktidarın çöktüğü yerde katıksız bir şiddet gelişir. Buna en iyi örneklerden birinin, Gandhi'nin ortaya koyduğu başarılı şiddetsiz direniş karşısında, İngiltere'nin tutumu, veya Cezayir'de Fransa'nın tutumu olduğunu söyler. Ona

göre İngiltere ve Fransa'nın bu yerlerde çıkarlarına uygun olarak kendilerini kısıtlamalarının nedenleri vardı ve bu şekilde iktidarlarını bu yerlerde devam ettirmişlerdir. Arendt'e göre, 'bu ülkeler yerine, Hitler Almanyası veya Stalin Rusyası gibi totaliter rejimler olsaydı, sonuç, sömürgeciliğin sonlanması değil de büyük katliamlar ile biten bir süreç olurdu' (Arendt, 2018e, s. 64).

Arendt'e göre, iktidarı ortadan kaldırmak adına şiddet kullanılabilir ve bir zafer elde edilebilir, ancak bu zafer, sonuçta kazananın dahi herkesin hesap vereceği bir süreç doğurmaktadır. Ayrıca şiddet, iktidarı ortadan kaldırırsa dahi asla onun yerini alamaz. Çünkü şiddetin, iktidar yaratma kabiliyeti yoktur (Arendt, 2018e, s. 68). İktidar devamlılığını sağlamak adına her zaman sayılara ihtiyaç duyarken, buna karşın şiddet araçlara ihtiyaç duyar ve belirli bir noktaya kadar sayılar olmadan da devamlılığını sağlayabilir. Örneğin anayasal bir düzene göre hareket etmeyen ve çoğunluğu elinde bulunduran bir yönetim, bir yere kadar şiddet kullanmaksızın azınlık haklarını bastırabilir ancak bu durum, Arendt'e göre, şiddet ile iktidarın aynı şey olduğunu göstermez. Ona göre, bu özellik, iktidar ve şiddet arasındaki temel farklardan bir tanesidir (Arendt, 2018e, s. 52).

Arendt'e göre iktidar, salt olarak eyleme kabiliyeti değil, uyum içerisinde eyleme kabiliyetidir. İktidar tek başına bir kişiye ait değildir. Aksine bir topluluğun, bir grubun iktidarı olabilir. İktidarda olan kişi de bu topluluk adına uyum içinde eyleme kabiliyetini yerine getirir. Bu açıdan bir kişinin iktidarda olması, temsil ettiği grup adına eyleme kapasitesi ile donatılması anlamına gelmektedir (Arendt, 2018e, s. 54).

İktidar devletin özüne ilişkindir. Ancak, şiddet devletin özüne ilişkin değildir. Doğası gereği araçsaldır. Tamamıyla şiddet araçlarına dayanarak devamlılığını sağlayan hiçbir hükümet olmamıştır. Öyle ki egemenlik aracı işkenceye dayanan totaliter yönetimler dahi iktidarlarının devamlılığı için tabana⁴ ihtiyaç duymaktadır (Arendt, 2018e, s. 61). Bu açıdan, kendisi doğası gereği araçsal bir olgu olan şiddetin, devletin özü olması beklenemez. Şiddet

⁴ Arendt taban söylemi ile 'muhter ve gizli polis' gibi kurumları kastetmektedir.

daima amacın rehberliğine ihtiyaç duyar. İktidar ise bir amacın aracı değildir, kendi içinde bir amacı vardır.

Değnilmesi gereken önemli bir nokta da, Arendt'in iktidar ve şiddet ayrımında kullandığı, 'haklı ve meşru olma' konusudur. Arendt'e göre şiddet kendisine gerekçe⁵ gösterilmek suretiyle haklı kılınabilir. Ancak hiçbir surette meşru kılınamaz. Doğası gereği araçsal olduğu için haklı gösterilmek adına belirli amaçlara muhtaçtır. Arendt'e göre şiddet, "... kendisini haklılaştırması beklenen amaçlara ulaşmakta etkin olduğu ölçüde rasyoneldir" (Arendt, 2018e, s. 93). İktidar ise siyasal toplulukların varoluşuna içkin olduğundan, haklılaştırma ihtiyacı duymaz. Meşruluğunu da temsil ettiği gruptan alır (Yılmaz Z. , Hannah Arendt'te İktidar ve Şiddet İlişkisi, 2015).

Arendt, otoritenin doğal yapısına ve iktidar olgusuna göre daha olumlu ve toplumlar tarafından daha kabul edilebilir olduğuna vurgu yapar. Ona göre, örgütlü toplumlarda kurumsallaşmış iktidar, koşulsuz kabul görmek için, otorite olarak belirir. Kurumsallaşmış iktidarlar toplumların devamlılığı açısından son derece önemli olduğunu belirten Arendt'e göre, "kurumsallaşmış iktidar olmaksızın hiçbir toplum işleyemez" (Arendt, 2018e, s. 57).

Şiddet olgusunu, analiz ederek belirli bir zemine oturtmaya çalışan Arendt'e göre, özellikle modern zamanlarda otoritenin kaybolması ile şiddet daha fazla görünür hale gelerek, otoriteden doğan boşluğu doldurmuştur. Yaptığı analizlerde, şiddetin, otoritenin değil, iktidarın karşısı olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre şiddet araçsaldır. Araçsal olması dolayısıyla, devletin özüne içkin değildir. Bu açıdan siyasal olanın gerçekleştiği 'kamusal alanda'⁶ şiddetin olmaması gerektiğini belirtir. Şiddeti politikanın başka araçlar ile devam etmesi olarak gören düşünürlerle⁷ karşın Arendt, şiddetin var olduğu yerde politikanın barınamayacağını savunur (Berktaş, 2016, s. 43). Bireylerin özgürlük alanı olarak her türlü edim ve söylemi gerçekleştirdiği alan olan

⁵ Arendt, şiddetin dahi kendisine haklı bir gerekçe oluşturabileceğini vurgular. Buna verilecek en iyi örneğin 'meşru müdafaa' olduğunu söyler. Ancak kimi şiddet uygulayıcıları için, belirli bir ideoloji, inanç veya kimlik mücadelesi de haklılık gerekçesi olarak savunulabilir.

⁶ Kamusal alan, Arendt'e göre eylemin politik olanın gerçekleştiği yerdir. Bu bakımdan bireyin tam anlamıyla kendisini gerçekleştirdiği, ifade ettiği, özgürleşebildiği yerdir (Berktaş, 2016, s. 48). İlerleyen bölümlerde daha detaylı olarak tartışılacaktır.

⁷Bu düşünürlerden biri de Carl Von Clausewitz'dir. Ona göre, "savaş politikanın başka araçlar ile devamıdır" (aktaran, Berktaş, 2016, s. 43).

kamusal alan şiddet yeri olamaz. Ancak, modern toplumlarda şiddet kamusal alanlara taşınmıştır. Bu nedenle modern dönemde şiddet araç olma niteliğinden daha çok politik niteliğe evrilmiştir.

1.4. Totalitarizmin Kökenleri

Hannah Arendt totalitarizm kavramını analiz etmek ve totaliter rejimleri anlamak adına totalitarizmin kökenlerine yönelik bir araştırma yapmıştır. Arendt asıl olarak totalitarizm sonrası dönemlerle değil, totalitarizmin ontolojisi, onun kaynakları ve başlangıcı ile ilgilenmektedir (Arendt, 2018c, s. 30). Amacı totalitarizmin bir tanımını yapmaktan çok, totalitarizmi ortaya çıkaran koşulları ifşa etmektir. Totalitarizmin kökenlerini ortaya çıkarmak adına yazdığı üç kitaptan oluşan ‘Totalitarizmin Kaynakları’⁸ eserini yazmıştır. Bu bölümde, esas olarak üçüncü kitabı olan ‘*Totalitarizm*’ kitabı incelemesi amaçlanmakta olup, totalitarizmin daha iyi anlaşılması için ‘*Antisemitizm ve Emperyalizm*’ fenomenlerine de değinilecektir.

Arendt, totaliter rejimlerin kaynakları olarak gördüğü, antisemitizm, emperyalizm ve totalitarizm fenomenlerini, politik ve yıkıcı kötülükler olarak ele almaktadır. Ancak bunlar içerisinde en yıkıcı ve yok edici olanının, totalitarizm olduğunu söyler. Ona göre, totaliter rejimlerin ortaya çıkışıyla, antisemitizm, emperyalizm gibi olgular ile ulus devletin yıkılışı ile ortaya çıkan ‘kitle toplumları’ arasında yakın bir ilişki vardır. Belirli olguların modern zamanlarda belirmesi, totaliter rejimlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Arendt’e göre ‘Antisemitizm’, totalitarizmin ortaya çıkmasında etkili olan bir fenomendir. Bu nedenle Antisemitizm olgusu hakkında da detaylı bir araştırma yapmıştır. Çalışmasına çok basit olan şu soruyu sorarak başlamaktadır. Neden antisemitizm? Bu soruyu cevaplamak için bir taraftan antisemitizmin kaynağına yönelik yapılan yanlış açıklamalara cevap olurken,

⁸ Hannah Arendt, ‘*Totalitarizmin Kökenleri*’ çalışmasını, Antisemitizm, Emperyalizm ve Totalitarizm başlıkları altında üç ayrı kitap olarak yazmıştır.

aynı zamanda Yahudilerin tarihsel olarak toplumsal ilişkilerini ve toplumdaki yerlerini derinlemesine araştırarak kendi cevabını şekillendirir.

Arendt'e göre, çoğu yaklaşım tarafından Yahudilere yapılan zulüm ve nihai olarak yok etme girişiminin tesadüf olduğu savunulsa da (Arendt, 2018a, s. 19), Yahudilerin Totalitarizm dehşetinin kurbanları olarak seçilmelerinin sadece tesadüf ile açıklanması olanaklı değildir. Tesadüf olarak kabul etmek Antisemitizmin kendisini ve tarihsel arka planını karanlıkta bırakmaktan başka bir görüye neden olmaz. Başka bir görüş tarafından, Antisemitizm, taşkın bir milliyetçilik ve bununla ilişkili olarak patlak veren yabancı korkusundan doğan galeyanlar (Arendt, 2018a, s. 20), şeklinde gösterilmek istense de, modern antisemitizmin doruk noktasına ulaştığı süreç, geleneksel milliyetçiliğin gerilediği, Avrupa ulus-devlet sisteminin çatırdadığı zamana denk gelmesi (Arendt, 2018a, s. 20) bu tezi de boşa çıkarmaktadır. Neden Yahudiler sorusuna verilen diğer bir cevap ise, Yahudilerin “günah keçisi” olduklarına yönelik açıklamalardır. Bu görüşe göre, Yahudiler tarihte sürekli olarak var olan günahlardan sorumlu tutulmuş ve günah keçisi ilan edilmiştir (Arendt, 2018a, s. 24). Arendt bu tezin de doğru olmadığını ifade eder. Arendt'e göre, bu düşünme biçimi, antisemitizmi açıklaması bir tarafa, antisemitizmin ciddiyetle kavranmasının dahi önüne geçer. Ona göre, “günah keçisi” söylemi kurbanı masum kılar. Halbuki Yahudilerin antisemitik hareketlerin güç kazanmasında tarihsel olarak oynadıkları rolde çok da masum değildirler. Nitekim Yahudilerin dayanışmacı olmamaları ve örgütlü bir topluluk kurmamaları, Arendt'e göre antisemitizmin gelişmesinde, Yahudilerin oynadıkları önemli rollerdir.

Antisemitizmin ortaya çıkış kaynağını açıklamaya çalışan diğer görüş de, “ebedi antisemitizm” tezidir (Arendt, 2018a, s. 27). Bu teze göre Yahudiler, tarihin her aşamasında düşman bir topluluk olarak görülmüştür. Bu nedenle antisemitizm, aslında ebedidir. Arendt bu tezi de sert bir şekilde eleştirerek, teze karşı çıkar. Ona göre, bu görüş antisemitizme yönelik gerçekliği ortadan kaldırdığı gibi, antisemitizmin anlaşılmasının önüne de set çeker. Aynı şekilde bu tez, Yahudilerin iki bin yıldır ötekileştirilmesi ve katledilmesini meşru bir zemine oturtmaya çalışır (Arendt, 2018a, s. 27). Arendt'e göre bu görüş tam da antisemitiklerin benimseyebileceği türdendir.

Arendt'e göre, Yahudiler tarihsel olarak ulus devlete entegre olamamıştır. Yahudiler ticaret ile uğraşan ve bununla zenginleşen bir topluluktur. Yahudiler, tıpkı feodal zamanlarda olduğu gibi modern zamanlarda ortaya çıkan ulus devletlere de finansör olmuşlardır. Bu nedenle devletlerce kendilerine belirli haklar ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Ancak hiçbir zaman herhangi bir toplumun veya bir sınıfın parçası olamamışlardır. Hatta kendilerine tanınan ayrıcalıklar nedeniyle, devletlerle çatışmaya giren herhangi bir topluluk tarafından kolaylıkla hedef haline getirilebilmişlerdir. Finansör olarak destekledikleri ayrıcalıklı sınıflar dahi, Yahudileri aralarına almamış, sadece desteklerinden dolayı onlara katlanmıştır. Zaman içinde ulus devletlerin çökmesi ve devletler için yeni kaynakların ortaya çıkması ile birlikte, Yahudiler, kendilerine tanınan ayrıcalıklı konumlarını da kaybetmişlerdir. Artık onları koruyacak 'finansör olma zırhı' veya güvence verecek herhangi bir hakları yoktur. Bu bağlamda özellikle de totaliter rejimlerde, Yahudilerin kolaylıkla hedef tahtasına oturtulması ve haklarından yoksun bırakılması, Arendt'e göre totaliter rejimlerin oluşumunda antisemitizm etkisini açıkça göstermektedir.

19. yüzyıl sonunda emperyalizmin doğması ile birlikte, devlet için yeni ekonomik olanaklar doğmuştur. Şiddet araçlarının giderek mükemmelleşmesi ve devlet tekelinde, emperyal yayılım için kullanılması, devletlerin farklı ekonomik alanlar bulmasını ve kullanmasını olanaklı kılmıştır. Bu durum Arendt'e göre, varlıklı olmaları ve devletin mali işlerindeki rolü ile ön plana çıkmış Yahudilerin kendilerine özgün benzersiz konumlarını kaybettikleri anlamına gelmektedir (Arendt, 2018a, s. 47). Emperyalizmin doğuşu ile birlikte ulus devletler kendi sınırlarını yıkmış ve kendisinin sonunu getirmiştir. Ulus devletin çökmesi ile birlikte Yahudi seçkinlerin etkisi de azalmıştır. Bu süreçte antisemitizmin ideolojik olarak etkisi de artmıştır. Bu bağlamda, Arendt'e göre emperyalizmle, ulus devletin kaybı, Yahudi halkı için büyük bir felaket anlamına gelmektedir.

Emperyalizm, Arendt'in, totalitarizmin ortaya çıkmasında etkili olarak gördüğü diğer bir fenomendir. Arendt'e göre burjuvazinin siyasi kurtuluşu ile, aynı döneme denk gelen emperyalizm ile birlikte, işgal edilen yerlerde, özellikle de emperyalizmin Afrika'ya uzanması ile birlikte, insanlar arası eşitsizliği

görünür kılan ilişkiler doğmuştur. Irk temelli bu eşitsizlikte, beyaz ırk kendisini siyah ırkın efendisi olarak görmüştür. Aynı şekilde, bu süreçte yabancı olan bu halkları yönetmek adına, bürokrasi aygıtı ile birlikte devletin çok sayıda teknik ve yöntemini devreye sokulmuştur. Arendt'e göre bu süreçlerde yaşananlar, totalitarizmin ortaya çıkışının hazırlık evresine benzerlik göstermektedir.

Emperyalist ırkların, aşağı gördükleri diğer ırklara karşı en büyük argümanlarından biri, onları köksüz -sonraki tarihlerde ortaya çıkacak totaliter yönetimlerin sıklıkla yararlanacağı bir kavram olacak- olarak görmeleridir. Bu bakımdan köksüzlük, ırkçılık ideolojisinin önemli bir söylem ve dayanağını oluşturur. Kendilerini üstün gören ırklarda, köksüz olan ırkların aynı zamanda lüzumsuz oldukları ve bu dünyada onlara yer olmadığına yönelik inanç vardır. Bu yaklaşım, ırkçılığın bir anlamda, köksüz ve lüzumsuz gördüklerine karşı nefret barındırdığını göstermektedir.

Arendt'e göre emperyalist yayılma ile birlikte ırklar arasındaki eşitsizlikler belirgin hale gelmiştir. Eşitsizliğin belirginleşmesinde başat rollerden birini oynayan ırkçılığın, kökenleri 18. yüzyıla kadar geri gitse de, 19.yy da tüm batılı devletlerde görülmeye başlanmıştır ve bu yüzyılda emperyalizmin en önemli ideolojisi haline gelmiştir (Arendt, 2018b, s. 69). Emperyalizm ile birlikte, efendi ırklar ile köle ırklar, siyah insanla beyaz insan arasındaki farklar görünür kılınarak, yurttaşlar ve onları koruması gereken “kara güç” -siyahlar- olarak bölmeye çalışan siyasi yapıyı, aydınlığa kavuşturmaktan çok örtmüştür (Arendt, 2018b, s. 13). İnsanın insan üzerinde, “yüksek kanın” “aşağı kan” üzerinde geçici olmayan temel bir üstünlüğe dayandığı fikri emperyalizm ile güçlendirilmiştir (Arendt, 2018a, s. 22). Irkçılıkla birlikte gelişen vatanseverlik anlayışı, insanlık ideasının vadettiği eşitlik ve dayanışma ruhunu ortadan kaldırmıştır.

Emperyalizmle birlikte işgal edilen yerlerde özellikle ırkçılık olgusunun ortaya çıkması ile insanın insandan üstün olduğu fikrinin belirginleşmesi, bürokrasi aygıtı ile yerel halka belirli yönetim biçimleri dayatılması, sürekli yayılma politikaları ile birlikte ulus devletlerin yıkımına ve kitle toplumlarının ortaya çıkmasını zemin sunması dolayısıyla, Arendt'e göre, emperyalizmin totaliter rejimlerin ortaya çıkmasında etkin rol oynadığını göstermektedir.

Arendt, ‘*Totalitarizmin Kökenleri*’ çalışmasının son kitabında, totalitarizm kavramının kendisini tartışmaya açmıştır. Totaliter rejimlerin nasıl oluştuğunu ve devamlılığını nasıl sağladığını ve insanlık için ne denli tehlikeli olduğunu bu kitabında detaylı olarak tartışmakta ve analiz etmektedir. Arendt’in, toplu tahakkümünün sağlandığı son aşama olarak ele aldığı ‘totaliter rejimler’, unsurları ile birlikte bu bölümde tartışılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda totaliter rejimin oluşması ve devamında etkili olan unsurlar olan; totaliter hareketler, kitle toplumu, lider, terör, ideoloji, gizli polis, propaganda, yalan gibi unsurlar bu bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

1.4.1. Totaliter Rejimler ve Totaliter hareketler

Arendt, daha önce de belirttiğimiz gibi diğer düşünürlerden farklı olarak totalitarizm kavramını tanımlamaktan çok, kavramı bir süreç olarak ele almış ve kavramın kökenleri ve çıkış koşullarıyla daha fazla ilgilenmiştir. Totaliter deneyimlerin modern zamanlara özgü olduğunun altını çizen Arendt, modern öncesi zamanlarda totalitarizm benzeri bir deneyimin yaşanmadığını belirtmiştir. Totalitarizmin şimdiye kadar insanın başına gelmiş en büyük kötülük olduğunu belirten Arendt’e göre, totalitarizmin son evresinde ortaya çıkan mutlak kötülük, bize kötülüğün radikal doğasının totalitarizm olmadan, asla tam olarak kavranamayacağını gösterir (Arendt, 2018a, s. 12). Ona göre özgürlüğün en büyük inkarı (Arendt, 2005, s. 328) olan totalitarizmin ayırt edici özelliği, yeni ve tehlikeli olmasıdır. Totalitarizmin hedefinde insan doğası vardır. Bu rejimler, insanın doğasını değiştirerek insanı insan olmaktan çıkarır. Bu açıdan Arendt, zalimane uygulamaları barındıran diğer antidemokratik rejimler ile totalitarizmin birbirine karıştırılmaması gerektiğine önemle vurgu yapar.

Arendt’e göre totaliter yönetimlerin oluşumunun son ayağı, ‘toplu tahakkümün’ sağlandığı totaliter rejimin kurulmasıdır. Kapitalizm ile birlikte yükselen emperyalizm, bununla birlikte ulus devletlerin sınırları aşarak

uluslararası alanlara yönelmesi ve bu süreçte siyasal olgunun merkezine antisemitizmin yerleştirilmesi ile birlikte, ulus devletlerin, uluslararası politikalarını ve hedeflerini mümkün kılması, bu politikalarda sürekliliği sağlaması ve nihai olarak son adımda da topyekün tahakkümü mümkün kılan totaliter unsurlar- kitle, polis, propaganda, terör, kitlesel yalan, dezenformasyon- ile totaliter rejim hedeflerine ulaşabilmiştir.

Totalitarizm, insanlık için yaşanabilir ortak dünyayı yok etmektedir. Bu rejimler bir insan doğası kurgular ve insanı buna uymaya zorlar, bu doğaya uygun hale getirir. Uygun hale getiremediğini de yok etmeye çalışır. Totaliter rejimler bireylerin doğasını değiştirir ve onları düşünmeden itaat eden⁹ otomatlara çevirir (Berktaş, 2016, s. 33). Bu bakımdan Arendt'e göre, totaliter rejimlerin ideal öznesi, bu rejimlere inanmış Naziler veya Komünistler değildir. Bu rejimlerin ideal öznesi, düşünme, üretme, deneyim kapasitelerini kaybeden, olgu ile kurgu, doğru ile yanlış arasındaki farkları ayırt edemeyen kişilerdir (Arendt, 2018c, s. 306).

Modern insan, karşılaştığı sorunlar karşısında şiddet içeren siyasal araçlar nedeniyle düşünce üretmeyi bırakmıştır. İnsanın iradesini kaybetmesi ve sorumluluk bilincini yitirmesi ile düşünce üretemeyen otomatlara haline gelmesi, totaliter rejimlerin sürmesindeki en önemli etkidir. Bu rejimlerde insan, eleştirel ve düşünsel yetisini kaybeder. Bu rejimlerde kitleler alınan kararlara uymak ve uygulamak dışında herhangi bir şey yapmazlar. Kararların alım süreçlerine sadece yönetimin belirli kademelerinde bulunanlar katılmaktadır. Geri kalanların kararlara itaat ettiği bir rejimdir totaliter yönetimler.

Arendt'e göre totaliter rejimler ile ilgili esas olan sorun, zalim ve acımasız şekilde sürdürülen iktidar anlayışı değil, siyaset olarak güttükleri tamamıyla yeni ve benzersiz iktidar işleyişinden kaynaklıdır (Arendt, 2018c, s. 212). Bu rejimlerin doğasında sınırsız iktidar istemi vardır. İktidarlarını yaşamın her alanına hükmederek pekiştirmek, sürdürmek isterler. Ona göre totaliter devletler yapıdan yoksundurlar ve maddi çıkarları göz ardı ederler. Kâr amacı gütmeyen, faydacı olmayan tutumları nedeniyle siyaseti öngörülemez yaparlar (Arendt,

⁹ Totaliter rejimler, insanların rızası ile boyun eğmesini değil, düşünmeden mutlak bir biçimde itaat etmesini ister (Berktaş, 2016, s. 100).

2018c, s. 214). Totaliter yaşamda hakim olan bu belirsizlik ve anlamsızlık, öngörüsüzlüğe neden olur.

Arendt, totaliter yönetimlerin, yasadışı, keyfi, tüm iktidarı salt bir kişinin yararına elinde tutması gibi temel özellikler üzerine kurulu olduğu savını doğru bulmamaktadır. Ona göre totaliter yönetimler, kendi oluşturdukları dahil her türlü pozitif hukuka meydan okurlar, ancak pozitif hukukun dayanağı olan otorite kaynaklarına kadar iner ve kendisine rehber alırlar. Yine bu yönetimde diğer tüm yönetimlere göre daha fazla bir itaat ve boyun eğme söz konusudur.

Totaliter rejim, kendisine karşı çıkacak herhangi bir hareketi kabul etmez. Her şeye tehdit gözü ile bakar. Öyle ki kendi arkadaşlarından bile korkar. Toplumda yükselme potansiyeli olan herhangi bir kurum veya kuruluşu, oluşumu kendisine tehdit olarak gördüğü için müdahale eder. Totaliter sistemin en belirgin özelliği toplumu ayrıştırmak üzerine kurulu politikasıdır. Bir yanda gücü elinde bulunduran ve hükmeden taraf varken diğer yanda da itaat eden ve iradesi, sorumluluk bilinci, yargılama yetisi elinden alınan kitle yığınları vardır. Her kesimi kitlesine dahil etmek veya dışlamak üzerine kurulu bir politikası vardır. “Her kim dahil edilmemişse dışlanır, her kim benden değilse bana karşıdır ilkesine” göre izlenen bir düzen hakimdir (Arendt, 2018c, s. 155).

Arendt, totaliter rejimlerin tanımlanması için en uygun metaforun ‘soğan’ olduğunu belirtir. Ona göre, tıpkı soğanda olduğu gibi merkezinde yer alan bir lider vardır ve her türlü kararı, dışardan veya yukarıdan değil, içten almaktadır (Arendt, 2020, s. 145). Yine katmanlar şeklinde örgütlenmiş hareketin, bütün birimleri arasındaki -parti üyeleri, parti bürokrasisi, elit yapıları ve polis grupları- ilişki çift taraflıdır. Her biri bir taraftan dış cepheyi diğer taraftan da merkezi oluştururlar (Arendt, 2020, s. 145). “... hareketin, her bir katmanın önünde durduğu, soğan kabuklarının iç içe geçmesine benzeyen yapı...” vardır (Arendt, 2018c, s. 205). Bu yapıda, bireylerin dünyası ikiye ayrılır, içerdekilere bağlılık dışardakilere düşmanlık politikası hakimdir. Bu katmanlar sayesinde bireyin aidiyetlik duygusu kazanması sağlanır ve gerçeklikten koparılır.

Arendt’e göre bu rejimlerde ki başarının endişe verici olan kısmı, yandaşlarının kayıtsızlığındadır (Arendt, 2018c, s. 38). Rejimi desteklemeyenlere karşı işlenen akıl almaz suçlara karşı inançlarını

kaybetmemelerinin yanında, kendileri dahi aslı olmayan suçlamalara maruz bırakılıp partiden uzaklaştırılsa veya cezalandırılrsa dahi tereddüde düşmezler (Arendt, 2018c, s. 39). Bu rejimlerde işlenen her türlü suç rejimin gerekliliği üzerinden haklılaştırılır. Öyle ki totaliter rejimlerde, cinayet yurttaşlık görevi konumuna çıkarılır (Berktaş, 2016, s. 21). Bu yönetimlerde, insanı korumak için ahlaki ve hukuksal mekanizmalar yetersizdir.

Arendt'e göre, totaliter rejimlerin devamlılığı açısından nesnel düşmanların varlığı çok önemlidir. Öyle ki bu yönetimler için sadece başlangıçta hedef alınan nesnel düşmanla bağlı kalınmaz ve sürekli yeni nesnel düşmanlar üretilir (Arendt, 2018c, s. 223). Nitekim eğer ki başlangıçta ki nesnel düşmanlar nedeniyle totaliter düzene geçilmiş olsaydı, bu düşmanın ortadan kaldırılması ile totaliter öncesi sıradan yaşam ve yönetim kurallarına dönülürdü. Totaliter rejimlerde önemli bir unsur olan terör, bu rejimlerde şiddetin varabileceği nihai noktadır. Kişilerin siyasal alandan çektirilmesi, terör politikası ile mümkün kılınır.

Arendt, totalitarizmin bir unsuru olarak belirttiği totaliter hareketleri, totaliter rejimlerden farklı bir olgu olarak ele almaktadır. Totaliter hareketlerden önce, totaliter olmayan diktatörlükler ortaya çıkmıştır. Arendt'e göre, bu şekilde totalitarizm, yüce bir amaç olarak görülmeye başlanmıştır. Bu süreçlerde totaliter hareketler iktidarı ele geçirene kadar kitleleri çok iyi örgütlemiştir. Devletin büyüklüğü ve kitlelerin desteği ile oluşturulan koşullar, totaliter hareketlerin, yüce amaç için daha görünür kılındıkları, parti ya da sınıf diktatörlükleri düzenine geçmeye zorlamıştır (Arendt, 2018c, s. 42). Totalitarizme düşkün olan Mussolini'nin dahi tam bir totaliter rejim kurmaya girişmediğinden, diktatörlük ve tek partili sistemin kendisine yettiğinden bahsetmektedir Arendt.

Henüz anayasanın dikkate alındığı hükümet biçimlerinde ve ifade ve düşünce özgürlüklerinin olduğu yerlerde, iktidara gelmek isteyen totaliter hareketler sınırlı olarak teröre başvurur (Arendt, 2018c, s. 93). Çünkü henüz toplu tahakküm kurulmamıştır ve tıpkı diğer partiler gibi totaliter hareketler de rasyonel hareket etmek ve taraftar kazanmak zorundadır.

Hareketin propaganda politikasını belirleyen etkenlerin başında dış baskı ve hareketin büyüklüğü gelir (Arendt, 2018c, s. 97). Hareket yeterli derecede büyük değilse, propagandaya daha fazla ihtiyaç duyar ve propaganda yapmak adına seslerini yükseltirler. Aynı şekilde dış baskı arttıkça propagandaya başvuru o oranda artmaktadır. Ancak hareket büyükse ve tahakkümü sağlamışsa izlediği temel politika beyin yıkamaktır.

Totaliter hareketlerde ideolojinin etkisine bakıldığında, kitleleri etkileme ve mobilize etme açısından komünizm ve Nazizm'in benimsediği "ari ırk" ideolojisi gibi çok keskin, radikal ve güçlü olduğu görülmektedir. Özellikle komünizmin, kapitalizme karşı yoğun bir savaş vermesi ve küresel bir çekişmeye girmesi, bunun yanında belirli sınıflara ait politikaların özünü oluşturması, onu çok daha diri ve etkin kılmıştır. Aynı şekilde Nazizm ideolojisi de, özellikle ari ırk savunusu ile son derece canlı ve radikal olmuştur.

Arendt'in düşüncesinde, totaliter hareketin temel dinamiğini totaliter propaganda ve totaliter örgütlenme oluşturur. Bu açıdan totaliter hareketler için, propaganda ve örgütlenme madalyonun iki yüzü gibi birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Totalitarizm içinde örgütlenme biçimleri tümüyle yenidir. Yalanlar etrafına kurulu olan propaganda ile totaliter olmayan yerlerde bile kurguladığı yaşamın toplumsal karşılığını alabileceği bir toplum inşası üzerine tasarlanmıştır (Arendt, 2018c, s. 130). Totaliter hareketlerde, yapılan propaganda ciddiye alınır. Esas olarak karşıt kesimlerin tasfiyesinden çok izleyici konumunda bulunan kitlelerin örgütlenmesi hedeflenir.

Totaliter hareketleri diğer parti ve hareketlerden ayıran en önemli özellik Arendt'e göre, bu harekete mensup olan bireylerin, tam, sınırsız, koşulsuz ve değişmez desteğidir. Ona göre totaliter hareketler, ayrılmış ve yalıtılmış bireylerin kitlesel hareketleridir (Arendt, 2018c, s. 64)

Totaliter rejimleri, totaliter hareketten ayıran önemli özellik, totaliter rejimlerin daha aşırı ve örgütlü hareket ettikleri ve toplu tahakkümün sağlandığı son aşama olmasıdır. Totaliter rejimlerde, Arendt'e göre, totaliter diktatör, totaliter hareket liderlerine göre, "daha tutarlı ve geniş ölçekli totaliterce yalan söyleme sanatına başvurmak zorundadır" (Arendt, 2018c, s. 205). Bu bağlamda totaliter hareketler, totaliter rejimlerin oluşmasından önceki aşama olarak,

totaliter rejimlerin oluşmasına olanak sağlayan bir unsur olarak değerlendirilebilir.

1.4.2. Kitle Toplumu

Arendt'e göre, modern zamanlarda toplumsal alan ile siyasal alan arasındaki ayrım gittikçe azalmıştır. Ona göre, siyaset yapma ve özgürlükler alanı olarak gördüğü kamusal alan ile zorunluluklar alanı olarak gördüğü özel alan bu dönemde iç içe geçmiş ve bozulmuştur (Arendt, 2018d, s. 71-72). Kamusal alana özgü olan, eylem, konuşma ve düşünme, toplumsal çıkarlara bağlanmıştır (Arendt, 2018d, s. 71). Ona göre bu iç içe geçiş 'toplum alanını', yani kitle toplumlarını ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern zamanlarda kamusal alan yerini toplumsal alana bırakınca, birbirlerine benzeyen, ortak kanaate ve çıkara sahip itaatkar bireyler ortaya çıkmıştır (Arendt, 2018d, s. 80). Arendt'e göre, kitle toplumunun ortaya çıkması ile, belli toplumun bütün fertlerinin eşit olma durumu belirmiştir. Ancak bu eşitlik Poliste siyaset yapan bireylerin farklılıklarından gelen eşitlik değil, modern zamanlarda düşünce ve siyaset yapma bakımından yoksunluk anlamında eşitliktir (Arendt, 2018d, s. 70-81). Modern anlamda oluşan bu eşitlik ile eylem yerini davranışa bırakmıştır (Arendt, 2018d, s. 81-82). Arendt'e göre, eylem insanların çoğulluk durumuna, yeryüzünde insanın değil, insanların yaşadığına karşılık gelir (Arendt, 2018d, s. 36). Kitle toplumlarının oluşması ile birlikte, düşünmekten, sorgulamaktan, ve eylemekten yoksun bireyler doğmuştur. Bu açıdan kitle toplumunda, eylemden yoksun olmak, aynı zamanda çoğulluğun ve farklılığın ortadan kalktığına işaret etmektedir. Arendt'e göre, eylemin yerini davranışa bırakması total itaati ortaya çıkarır. Kitle toplumlarının olduğu yönetimlerde, yöneten yasa yapar, yönetilen buna uygun 'davranır' (Arendt, 2018d, s. 258-356).

Arendt için totaliter rejimlerin en önemli ve vazgeçilmez unsuru kitlelerdir. Arendt, herhangi bir sınıfa ait olmayan ve politik denkleme dahil olmayan bu kesimlerin belirli bir politik arzu ile yönlendirilerek totaliter

hareketleri ortaya çıkarabileceğini iddia eder. Ona göre, totalitarizmin en önemli unsurlarından olan kitle toplumunun ortaya çıkışı, sınıf sisteminin çöküşü ile mümkün olmuştur. Bu açıdan, Arendt'in, totalitarizmin ortaya çıkışı ile sınıf sisteminin yıkılışı arasında bir paralellik gördüğünü belirtmek gerekir. Berktaş'ın da aktardığı gibi Arendt'e göre, totalitarizm, sınıf sisteminin ve ulus devletin çöküşü ile ortaya çıkan kitle toplumunun bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Berktaş, 2016, s. 79).

Avrupa ulus devletlerinin üzerine kurulu oldukları toplumsal siyasal düzeni, sınıf sistemine dayalı olmuştur. Sınıf sisteminin çöküşü, Arendt'e göre "Almanya yakın tarihinin en dramatik olaylarından biridir (Arendt, 2018c, s. 47). Çünkü, toplumsal katmanların ortadan kalkması, Nazizm'in yükselmesine zemin hazırlamıştır. Ona göre, sınıf sisteminin çökmesi ile parti sistemi de çökmüştür. Sınıfların çıkarlarını temsil eden partiler, artık her muhalefet etme hakkı doğduğunda arkalarında siyasetle hiç ilgilenmemiş, ama sınıf çıkarları dolayısıyla destek veren örgütsüz kitlelerin destek ve rızasını alamadılar (Arendt, 2018c, s. 50-51). Koruyucu sınıf zırhlarının yıkılması ile birlikte örgütsüz, kimsesiz, öfkeli kitleler ortaya çıkmıştır. Arendt, kitlelerin nasıl ortaya çıktığını şu sözleriyle özetlemektedir. "Gerçek şu ki kitleler, rekabetçi yapısının ve onun doğal sonucu bireyin yalnızlığının ancak bir sınıfa üye olmak ile denetim altında tutulduğu, yüksek oranda ayrılmış toplumun parçalarından doğmuştur" (Arendt, 2018c, s. 54).

Bir sınıfa mensup olmak sınıfın menfaatine uygun bir politik yükümlülük gerektirir. Sınıf sisteminde kitleler, bireysel ve kişisel sorumlulukları benimseyecek bir yurttaşlık bilincinde değillerdir. Ancak kendi sınıflarının menfaati uğruna rıza gösterir ve destek verirler. Ancak sınıf sistemi çökünce, ortaya çıkan kitlelerin bu sorumluluk bilincini taşımadığı görülmüştür.

Kitle toplumunda ortak dünya yok edilmiştir. İnsanları bir araya getiren, bir arada tutan tüm bağlar koparılmış, insanlar ortak yaşama olan inancını kaybetmişler. Bu açıdan Arendt, kitle toplumunu katlanılması zor bir topluluk olarak nitelendirir. Totalitarizm tarafından oluşturulan bu toplumda, insanlar yargı yetilerini kaybetmiş birer otonom haline getirilmiştir. Yargı gücünü kaybeden kişi, ortak dünyaya, insana karşı inancını yitirir. Yoksul ve ezilmiş

halkların zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şeyleri yoktur. Ancak Arendt'e göre, bu tez bile, kitle insanı için artık anlamsızdır, çünkü kitle insanı kendi refahına olan ilgiyi dahi yitirdiği için sefalet zincirlerinden çok daha fazlasını kaybetmiştir (Arendt, 2018c, s. 52).

Arendt, toplum ile kitle toplumu arasındaki farkı esas olarak kültürde aramaktadır. Ona göre, kültür toplumlar için önemli bir yer tutar ve toplumlar kendi ihtiyaçlarını kültürden karşılarlar. Kitle toplumu ise ihtiyacını kültürden değil, eğlenceden karşılar. Kitle toplumunun yaşamında ve zamanında yer edinen şey Arendt'e göre, eğlence endüstrisi tarafından üretilen eğlence araçlarıdır. Kitle toplumu, kullandığı eğlence araçlarını sürekli olarak tüketirken, toplum kültürü tüketmez. Bu açıdan kitle toplumunda, eğlence araçları ile öldürülen ve boş geçen bir vakit anlayışı hakimdir.

Arendt'e göre, totaliter hareketler ayrılmış ve atomize edilmiş bireylerin kitlesel örgütüdür. Kitle toplumları, totaliter rejimler için kilit konumdadır. Çünkü totaliter iktidarların ayakta durmasını sağlayan kitlelerdir. Ona göre, amacı fark etmeksizin, siyasal örgütlenmeyi arzulamış her toplumda totaliter hareketlerin ortaya çıkması mümkündür. Kitleler çıkar bilinciyle hareket ederek bir araya gelmezler. Belirgin ve tutarlı bir amaç etrafında birleşmedikleri gibi sınıf bilinçleri de yoktur (Arendt, 2018c, s. 44).

Kitle yığınlarının itaat etmesinin tek nedeni düşünme yetilerinden mahrum edilmeleri olduğunu savunmak eksiklik yaratacaktır. Arendt'e göre bu yığınlar aynı zamanda iktidarın reel ve yararlı bir politika yürüttüklerine inanırlar. Berktaş'a göre, totaliter hareketler, "tarihin anahtarını" elinde bulunduruyormuş gibi, kitlelere sahte bir güven ve istikrar duygusu vadetmiştir (Berktaş, 2016, s. 80-81). Bu şekilde kitleler, iktidarların aynı zamanda kendileri için yararlı politika izlediklerine inanmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'ya düzensizlik ve istikrarsızlık hakim olmuş, sınıf sistemleri yıkıldığı için kitleler toplumsal konumlarını kaybetmiştir. Böylesi kaotik bir durumda Berktaş'a göre, insanlar kendi acılarını herhangi bir olguya -Yahudilere, kapitalizme, imtiyazlı sınıfa- dayandırabileceği indirgemeci ve kuşatıcı, totaliter hareketlerin

manipölasyonlarına açık hale gelmişlerdir (Berktaş, 2016, s. 80). Totaliter hareketler kitlelere vadedilenler ile onlara tutunabilecekleri, kendilerini güvende hissedebilecekleri hayali bir dal uzatmıştır. Onlara yüce bir ideolojinin, tarihsel ve doğal güçlerin emrinde olduklarını aşilayarak önemli olduklarını hissettirirken, aynı zamanda bulundukları düzensizlikten boşluktan kurtulma umudu sunmuştur. İnsanlar bu sayede yüce bir buyruğun emrinde hareket ediyormuş hissine kapılarak, kendilerini mantıksal düşünme gerekliliğı içinde dahi hissetmiştir. Bu sayede düşünme ve yargı yetisinden kopuk, tahayyül edemeyen birer otomata dönüşen insanların oluşturulmasının zemini hazırlanmıştır. Diğer bir yandan da Berktaş'ın belirttiğı gibi, bireyleri “başkalarıyla değıştirilebilecek füzuli varlıklara indirgemıştır” (Berktaş, 2016, s. 80). Bu paradoksal durum, yani bir tarafta füzulileşme duygusu, diğer tarafta da oluşturulan derin öfke, Berktaş'a göre, totaliter yönetimler aracılığı ile yönlendirilmeye, seferber edilmeye hazır bir enerji kaynağı ortaya çıkartmıştır (Berktaş, 2016, s. 81).

Modern çağda, toplumsal düzenin sarsılması ile ortaya çıkan kitle toplumlarında, yalnızlık, köksüzlük, ortak dünyadan yoksunluk hakim olmuştur. İnsanları bir arada tutan, eylemde bulunmasına olanak veren kamusal alanda yok edilince, düşünmekten, yargı yetisinden kopuk kitleler ortaya çıkmış ve bu kitleler, dünya için, insanlık için herhangi bir sorumluluk duymamıştır. Totaliter rejimlerin manipölasyonlarına açık hale gelmiş bu rejimlerin yönlendirmeleri ile nefret edilecek, korkulacak düşmanlar oluşturulmuştur. Totaliter yönetimler altında düzen ve istikrarın sağlanması, birlik beraberliğıin perçinlenmesi adına ırksal, etnik, cinsel azınlıklara yönelik uygulanan şiddete, bu topluluklar tarafından tepki verilmediğı gibi bu kitleler tarafından yapılanlar desteklenmiştir. Arendt, totalitarizmin başarısındaki endişe verici olanın, totalitarizm yandaşlarının kayıtsız olmasıdır der (Arendt, 2018c, s. 38). Öyle ki ona göre, bu kitleler kendilerinin suçlanması, cezalandırılması durumunda dahi tereddüde düşmeden itaat ederler.

1.4.3. Totaliter lider

Totaliter liderler, totaliter rejimlerin kurulmasında son derece etkili olan diğer bir unsurdur. Totaliter ideolojinin yayılmasını sağlamak, kitlelerin koşulsuz sadakatini sağlayarak yönetilmesini kolaylaştırmak liderin görevidir. Arendt'e göre, liderler kitleler için belirlenen politikanın asıl merkezinde yer alır ve kitleleri harekete geçiren motor görevi görür (Arendt, 2018c, s. 144). Lider her şeyi belirleyen konumdadır ve iradesi tartışılmazdır. Totaliter olmayan, askeri ve otoriter örgütlenmelerde, emir komuta zincirinde mutlak itaat ve komuta gücü tartışmalıdır. Ancak totaliter hareketlerde tüm politikalar ve hareketin karmaşık yapısı totaliter liderin emir ve komutlarına bağlıdır. Bu açıdan emir ve komuta zincirinde birlik vardır. Liderin komutlarının olmadığı totaliter hareket kaybetmeye mahkumdur. Bunun nedeni kitleler ile lider arasındaki bağdan kaynaklıdır. Kitleler lidere o kadar içten bir bağlılık duyarlar ki, liderin yokluğunda her şeyin yok olacağına inanırlar (Arendt, 2018c, s. 145-146).

Totaliter rejimlerde liderler, kendilerini emrindekiler ile özdeş tutarlar. Kendi hiyerarşisinde bulunanların sorumluluklarını alır ve onlara eleştiri yapılmasını kabul etmezler. Lider kendi yanlışlarını düzeltmek isterse, bu yanlışları yapanları ihraç eder. Diğer diktatörlüklere bakıldığında, kendi tebaasıyla asla kendilerini özdeş tutmazlar. Onların yaptıklarının sorumluluklarını asla almazlar. Hatta onları gerektiğinde günah keçisi olarak kullanırlar. Arendt'e göre, lider ile kitle arasındaki bu bağ totalitarizme özgü olan ayırt edici bir özelliktir (Arendt, 2018c, s. 146).

Totaliter hareket içerisinde bir yek vücutluk vardır. Bu nedenle hiç kimse tek başına kendi eyleminden sorumlu tutulmaz. Lider dış dünya ile muhatap olan ve ne yaptığını bilen tek kişidir. Her şey liderin tekelinde gerçekleşir ve totaliter olmayan herhangi bir kesimin muhalefet etmesi ve kınaması durumlarında “bana değil de lidere sorun” diyemeyecek tek kişi liderdir (Arendt, 2018c, s. 147).

Totaliter liderler hata yaptıklarını hiçbir zaman kabul etmezler. Arendt'e göre, liderler yanılmazlığın propagandasını yaparlar. Kendi öngörülerinde haklı

olduklarını göstermek adına her şeyi yapmaktadırlar. Öyle ki Naziler, kendi öngörülerini ve sürekli propagandasını yaptıkları “eğer ki Naziler yenilirse tüm Almanya yok olur” iddiasının doğruluğunu göstermek için, el değmemiş yoğun güçlerini, Almanya’nın tamamıyla yıkımına yol açacak şekilde kullanmaktan kaçınmadılar (Arendt, 2018c, s. 106).

Arendt’e göre, totaliter liderler, faşist liderlerin aksine kendilerini radikal görmektedirler. Geçmişteki suçlarından sıklıkla bahsederken, gelecekte işleyecekleri suçları ise özenle ana hatları ile açıklamaya çalışırlar (Arendt, 2018c, s. 38). Totaliter rejimlerde liderler için ikiyüzlülük de bir sorun olarak görülmemektedir, aksine bu en büyük kozlardan biri olarak da kullanılır. Totaliter lider olmak isteyenlerin bu söylemlere karşı dirençli ve güçlü olması gereklidir.

Arendt’in altını çizdiği bir nokta da totaliter liderlerin iktidarda oldukları dönemlerde bu denli etkili olmalarına karşın, iktidardan düştükten sonraki süreç içerisinde kolaylıkla unutulmalarıdır. Bunun nedeni tamamıyla destekçi kitlelerinin sahiplenmesinin sonucudur. Öyle ki, dönemine yaptıkları ile damga vuran ve çok büyük kitlelerin desteğini arkasına alan Hitler’i, neo-faşist ve neo-nazistler dahi çok anmazlar.

1.4.4. Propaganda, Terör, İdeoloji ve Gizli Polis

Totaliter hareketler iktidara el koymadan önce gerçeklikten ve köklerinden kopmuş kitlelere, onları tatmin eden yalancı bir dünya kurarlar. Totaliter propaganda kurulan bu dünyada, gerçeklikle kurgu arasında köprü görevi görür (Arendt, 2018c, s. 113). Totaliter propagandanın amacı ikna etmek değil, örgütlemektir. Propaganda bu bağlamda, totaliter rejimler açısından gerçek dünya ile mücadelenin en büyük aracıdır. Gerçek dünya ile mantıksal örgütlü ve tutarlı bir çerçevede mücadele etmek adına, kendi içinde tutarlı kurgusal bir dünya kurar. Örneğin, Naziler, yaptıkları propagandada, sanki dünya Yahudilerin tehdidi altındadır ve onlar da bunu savunmak zorundaymış

izlenimi yaratmışlardır (Arendt, 2018c, s. 127). Benzer şekilde yürüttükleri bir diğer propagandaları ise, “adil olan Almanlar için iyi olandır” üzerine kurulmuştur.

Arendt’e göre, totaliter propagandanın diğer grup ve hareketlerin propagandasından daha güçlü olmasının nedeni, propaganda içeriğinin hareketin mensupları için gerçek ve dokunulmaz bir şey haline gelmesidir (Arendt, 2018c, s. 128). Üyeler ve taraftarlar yapılan propagandayı sorgulamaz ona kayıtsız şartsız inanırlar. Arendt, Nazi Almanyasına hakim olan “ırksal köken” anlayışı nedeni ile ırkçılık ve Yahudilere karşı düşmanlığı sorgulamanın, dünyanın var olmasını sorgulamak ile aynı olduğunu belirtir.

Arendt, bu denli tutarlı ve güçlü bir tesiri olan propagandanın, zayıf tarafının olduğunu da belirtir. Totaliter hareketler yenilgiye uğradıklarında veya etkilerini kaybettiklerinde, harekete olan inanç da hemen yok olur. Öyle ki Arendt’e göre, yenilgi öncesinde canlarını dahi feda etmeye hazır olan hareketin mensupları, oluşturulan bu dogmaya olan inançlarını yenilgi ile birlikte anında yitirmişlerdir. (Arendt, 2018c, s. 129).

Totaliter düzenler yalan üzerine kuruludur. Ancak yalan ile propaganda aynı şeyleri ifade etmez bu rejimler için. Totaliter yönetimlerde ideoloji, iç örgütlemeye yönelikken, propaganda genelde dış dünyaya ilişkindir. Totaliter rejimler, Berktaş’a göre olguların gerçekliğini, rasyonelliğini kabul etmezler. İstediklerinde olguları değiştirebilir, yalanları gerçek kılabilirler. Ortak dünyanın bu yönetimler altında ortadan kalkması ve ideolojinin hakim olması ile birlikte, insanların artık olguları bağımsız olarak değerlendirmesi ve anlamlandırması olanağı da ortadan kalkmıştır. Bireyler bu şekilde totaliter rejimler tarafından söylenen yalanlara inanmaya açık hale getirilmiştir (Berktaş, 2016, s. 85).

Totaliter ideolojiler de amaç edinilen şey, dış dünyanın veya toplumun devrimci dönüşümü değil, insan doğasının dönüştürülmesidir (Arendt, 2018c, s. 280). İnsan doğasının değiştirilmesinde etkin kullanılan unsurların başında terör gelmektedir. Terör, insanlar arasındaki tüm ilişkilerin yok etmenin aracı olarak kullanılır. Arendt’in ifadesi ile, “bu insanlar için çöl haline gelmiş dünyada, terör, bir tarafta ilişkileri yok ederken, diğer taraftan da yalnızlaşmış ve izole

olmuş her bireye destek vererek onu diğer bireylere karşı hazırlar” (Arendt, 2018c, s. 306).

Terör, her türlü muhalefetten arındırıldığı ve artık herhangi bir engel ile karşılaşmadığı zaman, en üst düzeyde yönetmenin aracı olur. Arendt, terörü totaliter tahakkümün özü olarak değerlendirir (Arendt, 2018c, s. 293). Terör, totaliter hareketin yasasının uygulanmasıdır. Doğanın ve tarihin insanı kontrol etmesini ve onun üzerinde tahakküm kurmasının zeminini hazırlar. Terörün hakim olduğu bu sistemde her türlü özgür eylemin yok edilmesi amaçlanır. Suç ve masumiyet kavramları anlamını yitirir. Herhangi bir düşünceyi taşıyan biri, her an düşüncesinden dolayı suçlu konumuna düşebilir. Bu yönetimlerde suçlu olmanın ölçütü Arendt’e göre, “aşağı ırklar, yaşamaya elverişli olmayan kişiler, can çekişen sınıflar ve çürümüş insanlar” hakkında yargıya varmış ‘doğal ve tarihsel süreç’¹⁰ engel teşkil etmektir (Arendt, 2018c, s. 291). Terör bu yargıyı uygulamaya geçirmenin aracıdır. Oluşturulan bu sistemde herkes masum konumuna getirilmektedir. Öldürülen taraflar sisteme karşı herhangi bir şey yapmadıkları için, öldürenlerde sadece verilen yargı kararlarını uyguladıkları için masumdurlar.

Terör, totaliter rejimlerde, şiddetin varabileceği nihai noktadır. Kişilerin siyasal alandan çekilmesi terör politikası ile mümkün kılınır. Totaliter olmayan diğer zalim yönetimlerde, bireyler arasındaki siyasal bağlarla birlikte, her bir bireyin eylem ve güç kapasitelerinin zayıflatılması yok edilmesi amaçlanır. Buna rağmen bu bireyler arasındaki tüm ilişkiler yok edilmez, bireylerin özel yaşamlarına, düşünme, üretme ve deneyim kapasitelerine dokunulmaz. Ancak totaliter rejimler de ise yekvücut terörün politikası ile insanlar arasındaki tüm ilişkiler koparılır, insan yalnızlaştırılır. Bununla birlikte her bir bireyin eyleme kapasitesinin yanında deneyim ve düşünme kapasiteleri de yok edilir (Arendt, 2018c, s. 307).

¹⁰ Totaliter rejimler, kurguladıkları dünyayı doğa ve tarihin yasalarına uygun olarak görürler. Bu açıdan bu rejimlerde Arendt’e göre pozitif hukukun yerini, ‘doğanın ve tarihin yasası’ alır ve bunu gerçekliğe çevirmekte Arendt’e göre bu yasanın itaatkar hizmetçisi (Arendt, 2018c, s. 294) olan ‘yekvücut terörle’ mümkün olur (Arendt, 2018c, s. 291). Bu bağlamda, kendi yasaları olarak gördükleri tarihsel ve doğanın yasalarını, yine kendi ideolojileri çerçevesinde oluşturmaktadırlar. Bu nedenle aslında rejime muhalefet edenleri, doğasında ‘doğanın ve tarihin yasasına’ karşı çıkıyor gerekçesi ile suçlu görmektedirler.

Terör insanlar arasındaki tüm ilişkileri yok ederek insanı atomize eder; insanlığın çoğulluğunu tahrip eder. Arendt'e göre, totaliter rejimlerde teröre olan ihtiyaç, doğacak her bir kişinin dünyada sesini yükseltmesi olasılığından olan korkudur (Arendt, 2018c, s. 306). Bu bağlamda ona göre, terör sadece belirli bir özgürlük alanını hedef almaz, insanın doğumu ile birlikte elde edebileceği herhangi bir özgürlük potansiyelini veya olanağını, kaynağı ile birlikte yok etmeyi hedefler (Arendt, 2018c, s. 294).

Terör, köklerinden koparılmış ve gereksiz toplumların oluşumuna neden olur. Arendt'e göre köksüzlüğü yaratan şey, 19.yy da artan emperyalizm ve zamanında yaşanan siyasal kurumların ve toplumsal geleneklerin yıkılışı olmuştur. Arendt, köksüz olmayı, “dünyada başkalarının tanıdığı ve güvence altına aldığı hiçbir yerinin olmaması”, gereksiz olmayı da, “dünyaya ait olmamak” olarak tanımlamaktadır (Arendt, 2018c, s. 309).

Tıpkı terörde olduğu gibi, ideolojik düşünmek de, gerçeklikle kurulmuş bağların koparılmasına neden olur. Arendt'e göre, insanlar dostlarının yanı sıra, çevrelerinde var olan gerçekliklerle de ilişkilerini kopardıklarında, totaliter yönetimin amaçladığı hazırlık tamamlanmış olur. Arendt'e göre bu iki bağlantıyla birlikte bireyler hem deneyimde bulunma hem de düşünme kapasitelerini yitirirler (Arendt, 2018c, s. 306). Ona göre, totaliter rejimlerin kurulması için, terörün belirli bir ideolojinin hayata geçirilmesinin bir aygıtı olarak gösterilmesini gereklidir (Arendt, 2018a, s. 26).

Totaliter rejimlerin en belirgin özelliklerinden biri, hakim olan güvensizlik ortamıdır. Bu rejimlerde herkesin polis ajanı olabileceği ya da kendisini sürekli olarak gözetim altında hissettiği bir hava hakimdir. Arendt'e göre, totaliter yönetimler vatandaşların her davranışını kontrol etmek ve yönlendirmek ister. Bunu gerçekleştirmek için, her birini cellat veya kurban rolüne eşit mesafede olacak şekilde hazırlar. Çift yönlü bu hazırlamayı ideoloji sayesinde gerçekleştirir (Arendt, 2018c, s. 297).

Totaliter iktidarlar, kitleleri ikiyüzlü ve yalan sözler ile kandırarak mutluluk ve refahın kendi rejimlerinden geçtiğinin politikasını yürütür. Totaliter yalanın kitleler üzerinde etkisi ve inandırıcılığı çok yüksektir. Gambetti'ye göre

“totaliter yalan, aleyhine ileri sürülebilecek olgulara rağmen, hatta bu olguları gizlemeye dahi gerek duymadan inandırıcılığa sahip olabilen bir yalan türüdür”. Öyle ki bilimsel bilgi veya herhangi bir kanıt ile açığa çıkarılma yöntemleri totaliter yalanı sarsamaz (Gambetti, 2020). Çünkü kitleler için önemli olan söylenenler değil kim tarafından söylendiğidir. Kitleler parti ve lidere inandıkları için, onlar tarafından söylenenlerin doğruluğunun bir önemi yoktur, çünkü söylenen her şeyi doğru kabul ederler ve inanırlar.

Totaliter rejimlerin karakteristik özelliklerinden biri de, ülkedeki silahlı ordu gücünü etkisiz kılıp polis hakimiyetini kurmaktır. Totaliter hareketler iktidarı almadan önce dahi gizli polis teşkilatlarına ve casus servislerine sahiptirler. Bu teşkilatlar, askeri istihbaratlardan daha etkin ve yetkilendirilmiştir. Bu yapıların temel görevleri bulundukları ülkelerde harekete bağlı birimleri yönetmek, bu ülkelerin iç işlerine karışarak iç siyasetini etkilemektir (Arendt, 2018c, s. 215-219).

Totaliter yönetimlerde polisin görevi suçlunun peşine düşmek ve onu bulmak değil, siyasal olarak alınan tedbirlerin uygulayıcısı olmaktır. Aynı şekilde, yönetim belirli kesimlerin tutuklanmasına karar verdiğinde, kararı icra etmek için hazır bulunmaktır. Bu yönetimlerde polisler belirli hayati istihbarata sahip olsalar da, sadece polisin bilebileceği bilginin türü değişime uğramıştır. Artık polisin bildiği ve fakat liderin bilmediği herhangi bir şey yoktur. Polis, kurbanlarının akıllarında neler dolaştığı ile ilgilenmez, daha çok cellat rolüne bürünür. Arendt’e göre, totaliter yönetimlerde değişen suçlu ve suç tanımı ile birlikte, gizli polis için öngörülemez yeni ve korkunç yöntemleri uygulama zemini doğmuştur. Suçlu görülenler cezalandırılırken, bunlar arasında istenmeyenler imha edilir yeryüzünden silinirler (Arendt, 2018c, s. 237).

Arendt’e göre, gizli polis, totaliter yönetimlerde en iyi örgütlenen sınıftır. Aynı zamanda totaliter yönetimin emirlerini uygulamanın en güçlü aracıdır. Totaliter rejimlerde egemen olan bu sınıf, barındırdıkları standart ile totaliter toplumun şekillenmesinde son derece etkilidir. Totaliter rejimlerde, toplumda şüpheli kategorisi her bireyi ele geçirir. Artık herkes düşünceleri ve davranışlarından kaynaklı olarak şüpheli konumuna düşebilir. Bu durum her

bireyin bir polis ajanı olabileceği ve aynı zamanda her bireyin kendisinin gözetlendiği hissine kapılabileceği bir ortam yaratır (Arendt, 2018c, s. 232-234).

1.4.5. Toplu Tahakküm

Arendt'e göre toplu tahakkümün oluşmasının zorunlu koşullarından biri sınıfların kitlelere dönüşmesidir. Bu şekilde tüm grup dayanışmalarının tasfiyesi mümkün olmakta ve toptan tahakküm hüküm sürmektedir. Çünkü kitle toplumu, daha önce de bahsettiğimiz gibi, ortak dünyanın yıkıldığı, yalnızlaşmış birer otomat haline geldiği ve koşulsuz itaat eden bireylerden oluşur.

Topyekün tahakküm, insanın biricik olarak sahip olduğu tüm farklılıkları ve çoğulluğu ortadan kaldırarak tek tip bir insan yaratmayı hedefler. Arendt'e göre “tek tek her birey değişmez bir tepki kimliğine indirgenebildiğinde” topyekün tahakküm amacına ulaşmış olur (Arendt, 2018c, s. 245). Özgürlük kavramı bu toplum için tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Bu toplum için gerekli olan türün devamlılığını sağlayacak bir insan biçimi üretmektir. Arendt'e göre, totaliter hareketler, toplu tahakküm hedefinin gerçekleşmesi için iki yönetime başvurmaktadır. “ Seçkin oluşumlara yönelik ideolojik beyin yıkama ve kamplarda uygulanan terör” (Arendt, 2018c, s. 246).

Kamplar, yalnızca imha etmek veya insanları küçümsemek için kullanılmaz aynı zamanda insanların kişiliğini hedef alarak yok etmek ister. Öyle ki Arendt'in deyimi ile kamplar insanı “hayvanların bile olmadığı bir şeye dönüştürür”. Kamplara konulan insanlar “şikayet etmeyen hayvanlara” dönüştürülür (Arendt, 2018c, s. 246-247). Bu açıdan Arendt, toplama kamplarını totaliter rejimlerin en önemli kurumu olarak görmektedir. Bu kamplar insanlara işkence etmek ve onları imha etmek için kurulmuştur. Arendt'e göre, bu kamplarda ne işkence edenler ne de işkenceye uğrayanlar gerçekliğin farkında değillerdi. Her şey onlar için “acımasız bir oyun veya absürt bir hayal” gibiydi (Arendt, 2018c, s. 258).

Arendt, totaliter rejimlerin terörü kullanma biçimini tahakküm kurma ile orantılı olarak değiştiğini söyler. Ona göre başlarda, terör, muhalefeti etkisizleştirme ve olası muhalefet etme koşullarını ortadan kaldırmak için kullanılır. Ancak, muhalefet adına herhangi bir tehdidin kalmadığı ve toplu tahakkümün kurulduğu aşamada yekvücut terör politikası uygulamaya konulur (Arendt, 2018c, s. 248).

Topyekün tahakkümün kurulması adına ilk olarak belirli kategoride insanlar sahip oldukları hukuki güvenceden yoksun bırakıldılar. Arendt'e göre bu aşamanın zorunlu adımı bu kategoride olan insanların tüzel kişiliklerinin öldürülmesi olmuştur (Arendt, 2018c, s. 261). Bu insanlar yurttaşlıktan çıkarılarak vatandaşlık haklarından yoksun bırakılmış ve güvencesiz bireyler haline getirilmiştir. Artık sahip oldukları bu yeni statüleri ile öngörülebilir hukuki ceza sistemlerinin dışında, yeni cezalandırma yöntemine açık hale getirilmiştir. Vatandaşlık haklarının getirdiği korumaları ellerinden alınan ve herhangi bir hukuki güvenceleri bırakılmayan bu insanlara keyfi cezalar verilerek ve cezaların infaz etmeleri için kamplara gönderilirler. Bu yönetimde Arendt'e göre, suçlu olmanız için suç teşkil eden davranışınızın olmasına gerek yoktur, suçun işlenip işlenmediğine bakılmaksızın totaliter yönetim tarafından suçlu görülmeniz yetmektedir (Arendt, 2018c, s. 228).

Toplama kampları Arendt'in söylemi ile ölümün kendisini dahi anonimleştirmiştir. Çünkü kişinin sağ veya ölü olmasının ortaya çıkmasını imkansız hale getirmiştir. Bu aşamadan sonra bireye ait hiçbir şey yoktur aynı zamanda birey de hiç kimseye ait değildir, bireyin ölümü dahi elinden alınmıştır. Öyle ki birey sanki hiç var olmamıştır (Arendt, 2018c, s. 269).

Arendt'e göre totalitarizm en büyük zaferini, ahlaki kişiliği öldürdüğünde ve vicdanı tartışılır hale getirdiğinde elde etmiştir. Bu sistemde zulme uğrayan ile zulüm eden, katil ile onun kurbanı arasındaki ayırt edici sınırlar bulanık hale gelir (Arendt, 2018c, s. 269-270). Totaliter yönetimler, insanların biricikliğini, tüzel ve siyasal kişiliklerini, ahlaki kişiliğini hedef alır ve yok eden bir vahşet yaratırlar. Arendt'e göre, ahlaki kişiliği öldürülmüş, tüzel kişilikleri ortadan kaldırılmış insanları, yok etmeyi hedefleyen yönetimler genelde başarılı olurlar

(Arendt, 2018c, s. 273). Bu yönetim sistemi darağacını kurmadan çok öncesinde aslında imha etmeyi başarmıştır (Arendt, 2018c, s. 274).

Toplama kampları Arendt'e göre yekvücut tahakkümü mümkün kılan tek toplum biçimidir. Ona göre, kamplarda yetiştirilen insanlar totaliter rejimler için en uygun olan yurttaş tipidir. Bu kamplar sayesinde totaliter rejimler, insanları tamamıyla tek davranış biçimine sokabilmektedir veya tasfiye edilebilmektedirler. Yine bu kamplar sayesinde bir taraftan korku yayarken diğer taraftan destekçilerine fanatizm ilhamı verebilmekte ve bütün bir toplumu ilgisizlik içinde tutabilmektedir (Arendt, 2018c, s. 275).

1.5. Arendt'te Totalitarizmin Karşıtı Olarak Kamusal Alan

Tıpkı totalitarizm gibi kamusal alan olgusu da, Arendt'in düşüncesinde çok önemli bir yer tutar. Kendisinin de tanık olduğu totaliter deneyimleri, insanlığın başına gelmiş en büyük kötülük olarak tanımlamıştır. Arendt, bu yönetimlerin, modern zamanlarda benimsediği yeni ve dehşet verici yöntemler ile insanlık için çok büyük tehdit olduğunu söyler. Totalitarizmin hedefinde, düşünemeyen, tahayyül edemeyen, her şeye koşulsuz itaat eden yeni bir insan tipi yaratmak olmuştur. Bu rejimler, insanı yeni bir forma koymuş, onları birer otomata çevirmiştir. İnsanın biricik olarak sahip olduğu tüm farklılıkları, çoğulluğu yok etmiştir (aktaran, Berktaş, 2016, s. 20-21). Totalitarizmin bu anlayışına karşın Arendt, insanın kendi olarak var olabildiği, farklılıkların korunduğu, çoğulluğun var olduğu ve totaliter deneyimleri mümkün kılmayacak bir politikanın nasıl olabileceğine yönelik arayışa girmiştir. Ona göre modern politik yaşamda, özgürlüğün olanaklı kılınabileceği, çoğulluğun ve farklılıkların taşınıp güvenceye alınabileceği yer, totalitarizmin karşıtı olarak gördüğü 'kamusal alan'dır (Berktaş, 2016, s. 48).

Arendt'in politika tanımı, bilinen tanımlara pek uymamaktadır. Ona göre politika iktidar mücadelesi veya yöneten yönetilen ilişkisi değildir. Politika

ancak kamusal alanda mümkün olan bir olgudur. Bu da karşılıklı eylem ve karşılıklı tanınma aracılığıyla, yurttaşların kendi aralarında oluşturdukları, kendileri ile ilgili kararlara katılım gösterdikleri bir çoğulluk uzamıdır. Bu uzam benzersizliğin sahnesi olan kamusal alandır. İnsanların benzersizliklerini söz ve eylem yolu ile sergilediği bu alanda, çoğulluk güvenceye alınır (Berktaş, 2016, s. 42-45). Arendt'e göre, gerçek politikanın yapılması için uzmanlaşmış politikacılar engelini aşmak gereklidir. Bunu sağlamanın yöntemi de ilişkiler ağının genişletileceği ve farklılıkların korunarak eylemde bulunduğu, kamusal alanda yapılan politika olacaktır (aktaran, Berktaş, 2016, s. 58).

Arendt dünyayı, çoğulluğun uzamı olarak tanımlamaktadır. Ona göre, sahici politik eylem ise dünyanın tarafında yer alarak yapılan eylemdir. Arendt'in politik eylem teorisi çoğulluğu yaratır ve farklılıkların ortadan kaldırılmasını engeller. Bu bağlamda dünyayı olumlu anlamda dönüştürecek olan çoğulluktur. Çoğulluk uzamında, bir arada bulunmak ve birlikte eylem yapmak Arendt'e göre son derece önemlidir. Nitekim Arendt, başkalarından mahrum kalmayı birey için en büyük yoksunluk olarak tanımlar. Ona göre, dünyayı değiştirmek istiyorsak başkalarıyla birlikte eylemekten başka çaremiz yok. İnsanlık sevgisi kendisini, dünyayı başkalarıyla paylaşmaya ne kadar hazır olduğumuzda gösterir (Berktaş, 2016).

Arendt özgürlüğü ve eylemi gerçek bir kamusal yaşamın unsurları olarak görmektedir. Bu doğrultuda batı demokrasisini değerlendirirken, bir tarafta çıkarları geliştirdiği, sivil hakları koruduğunu ama diğer taraftan da yurttaşlığı geliştiremediği ve özgürlüğün varlığını güvenceye alamadığını belirtir. Arendt'e göre, bir toplumda sahici politika olanağı kalmamışsa siyasal iktidarlar, kitle desteklerini devam ettirmek için örgütlü politik yalanlara, tahakküme ve şiddete başvururlar. Politik alan olan kamusal alana söz ve eylemler ile katılım süreçlerinde yer alan bir yurttaşlık anlayışının geliştirilmemiş olması, özgürlüğün varlığının güvenceye alınmadığını gösterecektir. Bu durumu, sahici politikanın uzağında anti-politik olarak görmektedir Arendt. Çünkü ona göre, sahici politikanın anlamı özgürlüktür.

Özgürlük kavramı, Arendt için doğa tarafından insana bahşedilmiş ve güvenceye alınmış bir olgu değil, insan birlikteliğinin sonucu ortaya çıkan bir

olgudur. Özgürlük ancak başkaları ile birlikte inşa edilebilir (Berktaş, 2016, s. 42). Bu bağlamda da Arendt özgürlüğü politik bir olgu olarak ele almaktadır ve siyaseti de yönetimin değil, özgürlüğün alanı olarak tanımlamaktadır. Ona göre eylem ise kendiliğindenlik niteliğine sahip bir yeti olarak benzersizdir. İnsan yaşamındaki anlam, özgür eylemde bulunularak yaratılır (Berktaş, 2016, s. 42). Buradan hareketle Arendt, özgürlüğün, farklılıklar ile sıkı sıkıya bağlı olduğunu söyleyecektir. Farklılıklardan kastettiği de, sınıf veya ideolojik farklılıklar ya da dini ve etnik aidiyetler gibi farklılıklar değildir. Tam olarak biriciklikten, her bireyin kendisine ait olan farklılığından, öngörülemez şekilde eyleme kapasitesindedir.

Arendt'te özgürlük ve eylem birbirinden ayrılmaz derecede iç içe geçmiştir. Politik olanı, yaşamın devamlılığını sağlayan zorunlu işlerden farklı olan eylemlerin uzamı olarak belirleyen Arendt'e göre, ancak biyolojik zorunlulukların baskısı dışında gerçekleşen eylemler, özgürlüğün vaadini taşıyabilirler. Politika özgürlüğün gerçekleşmesini başlı başına sağlayamaz elbette ki. Ancak onun ortaya çıkmasını veya var olduğu yerde korunmasını sağlayabilir (Berktaş, 2016, s. 50-51).

Arendt politikayı daha iyi analiz etmek, kavramak için Antik Yunan'a kadar geri gitmiştir. Arendt'e göre politika alanındaki ilk belirtiler, Perikles döneminde, polislerde örgütlü insanların, örgütlü birlikteliklerinden ortaya çıkmıştır. Poliste özgür olmak ile yaşamak aynı şeydir. Özgürlük esas olarak ' isegoria' yani kamusal alanda söz söyleme açısından eşit olma durumudur. Antik Yunan da kamusal alan özgürlük alanı, özel alan ise zorunluluklar alanına karşılık gelir. Arendt'e göre, 'polis'te doğru politikayı olanaklı kılan, üç insani faaliyet olan emek, iş ve eylem arasındaki ilişkinin doğru kurulması ve hanenin(oikos) doğal zorunluluklar alanını ifade eden özel alan ile, kentin politik yaşamı (bios politikos) arasında net bir ayrım yapılması sayesinde mümkün olmuştur (Berktaş, 2016, s. 47). Arendt'e göre, emek ve çalışma özel alana ait etkinlikler iken, eylem kamusal alanda olan bir unsurdur. Ona göre, özel alan, yaşamsal zorunluluklarının getirildiği alandır ancak, modern dünya da zorunluluklar kamusal alana taşınması ile kamusal alan, artık anlamını yitirmiştir. Zorunlulukların kamusal alana taşınması hem kamusal alanı yıkmıştır, hem de özel alanın yapısını bozmuştur.

Bu bağlamda özgürlük Arendt için ne negatif özgürlük taraftarlarının savunduğu gibi kısıtlamalara maruz kalmamak, ne de pozitif özgürlük taraftarlarının iddia ettiği gibi, kişilerin arzularını denetleme iradesini ifade eder. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, yurttaşların birbirleri ile eşit konumda karşılaştıkları ve farklılıklarını koruyarak yeni ilişkiler kurduğu açık kamusal alanlarda tezahür eder.

Özgürlüğün, egemenlik anlayışı ile eş değerde olmadığı savunusu, aslında modern liberalizme getirilmiş bir eleştiridir. Çünkü egemenlik düşüncesi anti-politiktir ve egemen olan kişi ancak şiddet araçları ile varlığını sürdürebilir. Bu nedenle Arendt'e göre, özgür olmak istiyorsak egemenliği reddetmek ve bunun ötesine geçerek egemence bilmeyi yani hakikatin kesinliğini, mutlak bilgiyi reddetmek gereklidir (Berktaş, 2016, s. 58-63).

Mutlak ve tek bir hakikat anlayışı Arendt'e göre, politikayı yok eder. Tek bir perspektife dayalı olan mutlak hakikat, egemence bilme anlayışıdır. Oysa ki dünya tek perspektiften anlaşılamaz, herkese farklı şekilde kendini gösterir. Bu nedenle insanlar dünyayı anlamak istiyorsa, dünyanın tüm bu farklılıkları barındırdığını unutmamalıdır. Kamusal alanda istikrar ve kolaylık sağlama açısından belirli hakikatler oluşturulabilir veya belirli hakikatlere başvurulabilir. Ancak bunlar Arendt'e göre, kamusal alan için tehdit barındırmaktadır. Çünkü kamusal alan, tartışmanın sürekliliğine dayanır. Tartışma bu bağlamda herhangi bir amaca ulaşmanın aracı konumunda değil, kendisinde bir amaçtır. Kamusal alan, birbirini anlamamanın ve uzlaşmaya varmanın ötesinde kişilerin eylem ve söz yolu ile kendilerini ortaya koymalarının aracıdır (Berktaş, 2016, s. 58).

Arendt politika ve özgürlük birliğinin devamlılığı için düşünce ve eylem arasında kopukluğun olmaması gerektiğini vurgular. Ona göre, geleneksel egemenlik anlayışında, politika değerini yitirmiştir. Düşüncenin eylemden kopması ile özgürlük, egemenlik ve denetim olarak algılanmıştır. Arendt'e göre, özgür kamusal alanın mümkün olduğu Antik Yunan'da, düşünce ve eylem arasındaki kopukluk süreci Sokrates sonrası, Platon ile başlamıştır. Bu bağlamda Platon sonrası siyasi anlayışa eyleme geçmeyen bir düşünce anlayışı benimsedikleri için eleştiri getirmiştir.

Arendt'e göre insanların birlikte hareket ettikleri ve kendilerini yaratma olanağına sahip oldukları kamusal alan duygusunu yitirmeleri, determinizm ve kaderciliği besleyerek içinde yaşadıkları dünyayı denetleme olanağını yok edecektir (Berktaş, 2016, s. 21). Böylece totaliter ve benzeri anti-politik rejimlerin ortaya çıkmasına zemin sunacaktır.

Totaliter veya benzeri politik olmayan rejimler, politikanın; benzersiz niteliğinden, birlikte yapılan bir kamusal etkinlik olmasından ve kendilerini denetleyecek bir kamudan korkmaktadırlar. Bu nedenle çoğulluğa dayalı gerçek politikayı yok etmek isterler. Politikanın çarpıklaşması ve anlamını yitirmesi kamusal alanın ve bununla birlikte kamusal insanın yok olması tehlikesini barındırmaktadır.

Kamusal alanda politik kültür, kurumlar, kurallar şüphesiz çok önemlidir ancak en önemlisi başkaları ile birlikteyken ortaya çıkabilecek olan insan yetilerinin, kapasitelerinin alanı olmasıdır. Bir kişi için kamusal alanda etkileşime geçtiği ötekiler, ancak o kişi için yorumlayan ve değerlendiren konumunda olabilir. Anlamın kaynağı bu bağlamda ötekilerdir (Berktaş, 2016, s. 67). Kamusal alanda var olan bu etkileşim aslında insanların kendilerini başkalarının yerine koyarak düşünebilmesini de sağlamaktadır. Nitekim Arendt, totaliter rejimlerin insanların kendilerini başkaları yerine koyarak düşünme yetisini yok ettiğini söyler. Bireyleri, otomat haline getirdikleri için, tahayyül etme, düşünme ve anlama yetilerinin kaybolmasına neden olur. Adolf Eichmann¹¹ gibi kişiler, kendilerini başkalarının yerine koyabilmeyi mümkün kılan bu yetilerinden mahrum olduğu için her türlü kötülüğü yapmaya açık hale gelmiştir (Berktaş, 2016, s. 69).

¹¹ Otto Adolf Eichmann, Nazi rejimi subaylarından biridir. Nazi yenilgisi sonrasında ülkeden kaçan ve yıllar sonrasında yakalanarak Kudüs'e götürülen Eichmann, burada Nazi rejimi subayı olarak yaptıklarından dolayı yargılanır ve yargılama sonucunda idam edilir. Arendt yargılanma sürecini New York muhabiri olarak takip ederek onun üzerine "Kötülüğün Sıradanlığı" kitabını yazar. Arendt'e göre, Eichmann gibi kişilerin, bir tarafta milyonlarca insanın ölümünden, işkence görmesinden sorumlu olmalarına karşın aileleri, yakınlar ve çevresi ile hiçbir şey yokmuş gibi yaşamlarını devam ettirebiliyor olması kötülüğün sıradanlaşmasını göstermektedir. Yine, Eichmann gibi bireylerin tahayyül etme yetisini kaybettiğini, düşünmek yetisini yitirdiğini belirtir. Öyle ki, soruşturma sırasında, binlerce insanın neden öldürüldüğüyle ilgilenmekten çok neden pozisyon olarak yükselmediğinden yakınmıştır. Eichmann için, katledilen, işkenceye maruz kalan milyonlarca insan, kendi statüsel yükselmesinden daha önemsizdir.... bkz. Hannah Arendt, *'Kötülüğün Sıradanlığı'*, Çev. Özge Çelik, 4.basım, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Arendt'e göre totalitarizmin öncelikli hedefi, çoğulluğu, politik özgürlüğün ve farklılığın alanı olan kamusal alanı yok etmektir (Berktaş, 2016, s. 34). Arendt, bireylerin farklılıklarını koruyarak eylem ve söylemde bulundukları kamusal alanı politikanın alanı olarak belirler. Günümüzde kamusal alanın gittikçe daraldığını ve politika anlayışının da uzmanlaştığını belirterek bunu eleştirmektedir. Düşünsel yaklaşımından da anlaşılacağı gibi, kamusal alanda, sıradan insanların politika yapabileceğini ve kendileri ile ilgili alınan kararlara katılım sağlayabileceklerini özellikle vurgulamaktadır. Bireyler, “siyasal bir hayvan” olmadan da politikayı anlayabilme ve üzerinde düşünebilme potansiyeli barındırmaktadır (Berktaş, 2016, s. 13). Günümüzde temsili demokrasinin geldiği noktada vatandaşlar, oy vermenin ötesinde bir katılım sağlayamamaktadır. Hatta oy vermekten kaçınanların sayısı hiç de azımsanmayacak düzeydedir. Toplum için alınan kararlar belirli kişi veya gruplar tarafından kapalı kapılar arkasında alınmaktadır. Temsil etmeye aday partiler, belirli programlar üzerinden politikayı yürütmekte ve tercihte bulunacak bireylere, sınırlı seçenekler sunmaktadır. Bu açıdan temsili demokrasi, Arendt'in eleştirisinden payını alan kurumlardandır. Yurttaşların kendileri ilgili olan karar süreçlerine katılım sağlayamadığı, kamusal alanda çok sınırlı şekilde eylemde ve etkileşimde bulunduğu ve en önemlisi aşağıdan denetleyen bir mekanizma olamadığı bir hal almıştır. Bu durum Arendt'e göre, politikanın alanı olan kamusal alanın etkisinin azalması veya yok edilmesi ile mümkün olmuştur

1.6. Arendt'in Totalitarizm Yaklaşımına Getirilen Eleştiriler

Arendt, totalitarizm kavramının anlaşılmasına yönelik kendisine has geliştirdiği yaklaşım ile düşüncesine katılan veya katılmayan tüm otoriteler tarafından kabul gören bir düşünürdür. Totalitarizmin kökenlerine yönelik yaptığı çalışması, siyaset bilimi alanında takdir toplamış ve sayılı çalışmalar arasında görülmüştür. John Stanley'e göre, Arendt'in “*Totalitarizmin Kökenleri*” çalışması, modern siyaset biliminin en iyi çalışmalarından biridir

(Stanley, 1987, s. 177). Bunun yanında, Arendt'in totaliter düşüncesine yönelik çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Çok sayıda düşünürce, totalitarizm fenomenini yeni ve benzersiz bir olgu olarak ele alması, iki büyük totaliter deneyim olarak ele aldığı Hitler Almanyası ve Stalin Rusyası arasındaki ideolojik ayrımı göz ardı ettiği, totalitarizmin kökenine ilişkin analizinde, antisemitizm ve emperyalizm fenomenleri ile totalitarizm arasında kurduğu bağın kuvvetli olmadığı, totalitarizmin unsurları olarak gördüğü ideoloji ve terör gibi öğeleri belirli yönleri ile ihmal, bazı yönleri ile de aşırı etkiliymiş gibi ele aldığı şeklinde çeşitli eleştiriler getirilmiştir.

Belirttiğimiz gibi Arendt'in, totalitarizmi modern zamanlara özgü bir fenomen olarak ele alması çok sayıda düşünür tarafından eleştiri konusu olmuştur. Bu düşünürlerden biri de John Stanley'dir. Ona göre, Arendt'in iddiasının aksine totalitarizm, modern zamanlara özgü bir fenomen değildir. Modern öncesi zamanlarda da görülmüştür. Öyle ki bu deneyimlerin, despot olan Shaka'nın Zulu kabilesi üzerindeki uygulamalarında dahi rastlanır (Stanley, 1987, s. 177). Stanley, Aristoteles'ten referansla, Antik Yunan da, bazı aşırı despotların, yurttaş köle veya ev işçisi muamelesi yaptığını ve bu uygulamanın da Arendt'in özenle üzerinde durduğu özel alan kamusal alan farkını ortadan kaldırdığını belirtir. Bu açıdan Arendt tarafından, totalitarizmin belirgin özelliği olarak gösterilen özel ve kamusal alan farkını yok etmek Arendt'in belirttiği gibi sadece modern zamanlara özgü olmadığının altını çizerek (Stanley, 1987, s. 177).

Stanley, Arendt'in, totalitarizmi, önceki tiranlık ve despotik yönetimlerden farklı olarak modern zamana özgü olduğunu belirtirken, geçmiş zamanlarda var olan despotizmin -özellikle 'de Zulu'nun despotik dönemi-tarihlerini görmezden geldiğini ve klasik siyasal düşünceler tarihinde olan tiranlık ve tiranların yorumlarını da büyük ölçüde göz ardı ettiğini vurgular. Öyle ki, Arendt'in, bu konulara daha fazla ilgi göstermesi durumunda, totalitarizmi de despotizmin aşırı bir biçimi olarak yorumlayacağını düşünmektedir (Stanley, 1987, s. 178).

Totaliter rejim deneyimlerinin modern zamanlara özgü olduğu fikrine eleştiri getiren diğer bir düşünür de Karl Popper'dır. Daha öncesinde

totalitarizm kavramının genel tanımını tartıştığımız bölümde de belirttiğimiz gibi, Popper, totalitarizm kavramına geleneksel yaklaşımı olan bir düşündürdür. Ona göre, totalitarizm modern öncesi dönemlerde de batı siyasi tarihinde hep var olan bir olgudur. Totalitarizm kavramının düşünsel altyapısını Platon'a kadar götüren Popper'a göre, totalitarizm denilen olgu uygarlık kadar yeni veya eskidir (Popper, 2013, s. 27).

Arendt'e en fazla eleştiri yöneltilen diğer bir nokta, Arendt'in totaliter deneyim olarak ele aldığı faşist Nazi rejimi ile, komünist Bolşevik rejimlerini neredeyse aynı olarak görmesi ve aralarındaki ideolojik farklılıkları göz ardı etmesidir. Bu yönü ile eleştiri yapan düşüncülerden biri Paul Brooker'dır. Brooker, Arendt'in totalitarizmin kökenleri çalışmasında, totalitarizmi yeni ve aşırı bir diktatörlük biçimi olarak tanımladığını ve bu tanıma uyan sadece iki totaliter rejim olduğu yönünde görüş belirttiğini söyler. Bunlar 1938-45 arası Hitler Almanyası ve 1929 sonrası Stalin Rusyasıdır. Arendt ideolojinin, içeriği fark etmeksizin bu tür rejimlerde önemli roller oynadığını belirtmiştir. Brooker'a göre, Arendt, sağcı Naziler ile solcu komünistler arasındaki politik farklılıkları küçümsemiştir ve pratikte kitleleri ırk ve sınıf adına organize etmelerinin çok az fark yarattığını belirtmiştir (Brooker, 2000, s. 8-9).

Brooker, totaliter yaklaşımları büyük oranda Arendt'e benzerlik gösteren Brzenski ve Friedrich'in, Arendt'in aksine komünist ve faşist rejimlerinin temelde birbirine benzerlikler taşımak ile birlikte, hiçbir şekilde aynı olmadıklarını, kökenler, siyasi kurumlar ve ilan edilen hedeflerdeki farklılıklara işaret ederek vurguladıklarını belirtir (Brooker, 2000, s. 14). Bu farklılıklarına rağmen, ikisinin de komünist ve faşist rejimleri diktatörlük olarak kavradıklarını ve eski türdeki otokratik yönetimlerden ayırt edilebilecek kadar önemli farklılıkları olduğuna işaret ettiklerini söyler (Brooker, 2000, s. 14).

Brooker, Arendt'in totalitarizm teorisinin özelliklerinden biri olarak, diktatörlük biçimine atfettiği aşırı ve toplam hedef olduğunu belirtir. Çünkü totalitarizm yaşamın her alanında her bir bireyin kalıcı egemenliğini ve dünyanın toplam nüfusunun toplam hakimiyetini arar. İnsan doğasını değiştirme arzusu ve her alanı kapsayan totaliter bir örgütlülük için bir nedeni ve yol haritasını totaliter ideoloji unsuru sunar. İdeoloji bu açıdan Arendt için, hem

insan yaşamının her alanını kapsayarak totaliter örgütlenmeyi sağlarken aynı zamanda nihai totaliter hedef olan toplu tahakküm sağlanmasında da önemli rol oynar (Barber, 1969, s. 14). Bu bağlamlarda ele alındığında, Arendt'in bir taraftan ideolojinin totaliter rejimler açısından önemini vurgulayıp total tahakküm kurmak adına bireyi, toplumu nasıl içten fethederek, insan doğasını değiştirdiğinden dem vururken diğer taraftan faşist ve komünist ideolojiler gibi birbirinden çok farklı olan ideolojilerin hakim olduğu iki rejim deneyiminin farklılıklarını göz ardı etmesi, eleştiri oklarını üzerine çekmiştir.

Brooker'ın eleştirdiği diğer bir nokta da Arendt'in ideoloji gibi, terör olgusunu da biraz aşırı kullandığıdır. Ona göre, ikinci nesil totaliter kuramcılardan olan Schapiro, her ne kadar Arendt 'in totalitarizme özgü düşüncesine benzer şekilde, bireyi, toplumu devleti kontrol altına almaya çalışan ve bunu elit kesim ve ideolojinin yardımıyla, lider tarafından kişiselleştirilmiş bir yöntem biçimi olarak benimsemiş olsa da, totalitarizm kavramına getirilen eleştirileri göz önünde bulundurmuş ve polis terörünü Arendt ve Brzenski ve Friedrich kadar önemsememiştir (Brooker, 2000, s. 17).

Arendt'in totalitarizm ile ilgili çalışmasına getirilen diğer bir eleştiri de, totalitarizmin kökenleri olarak gördüğü emperyalizm ve antisemitizm olguları ile totalitarizm olgusu arasındaki bağın zayıf kurulduğu yönündedir. Bu eleştiriye getiren düşünürlerden biri de, Roy T. Tsao'dur. Arendt'in totalitarizmin kaynakları çalışmasını, şaşırtıcı derecede geniş bir çalışma olarak bulan Tsao'ya göre, bu çalışma totalitarizmin kökenlerinden çok daha fazlasını içeren bir araştırmadır. Bu çalışmanın, modern antisemitizmin tarihsel analizi ve yükselişini ve emperyalizmin birinci dünya savaşı sürecine nasıl etkiye bulunduğu, bununla birlikte on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında dünya siyasetinde yer alan çeşitli patolojileri de kapsamaktadır (Tsao, 2002, s. 579). Tsao'ya göre, Arendt üç ayrı kitapta ele aldığı çalışmasının, ilk iki kitabında tartıştığı emperyalizm ve antisemitizm olgularının, totalitarizm ile bağlantısını yeterli olarak kurulduğunu hissettirememektedir. Son kitapta, Totalitarizm anlatısında, ilk iki kitaba pek atıf yapmadığını söyler. Ona göre, "okuyucunun üçüncü bölümde karşılaştığı şey, Arendt'in tamamıyla eşi benzer, görülmemiş bir siyasi örgütlenmede ısrar ettiği ve bu örgütlenmenin de sadece Stalin ve Hitler rejiminde -eşit bir şekilde- var olduğudur (Tsao, 2002, s. 580).

Örneğin, Emperyalizm bölümünde, “Afrika sömürge mülklerinin daha sonrasında Nazi eliti olacak kişiler için en verimli topraklardı” iddiasını yeterince desteklemediği ve ikisi arasındaki ilişkiyi tatmin edici derecede kuramadığını belirtir (Tsao, 2002, s. 580).

Arendt’in terörü totalitarizmin özü olarak ele alması konusunun aşırı olarak değerlendirilebilir. Berktaş’ın aktardığı gibi, Arendt, terör unsurunu, totalitarizmin özü olarak görmektedir (Berktaş, 2016, s. 92). Bu söylem terör olgusunu aşırıya kullanma olarak okunabilir. Arendt’in iddia ettiği temelde yaklaşırsak, tamamıyla yok etme hedefi üzerine kurulu bir düzende ancak terör rejimin özü haline gelebilir. Total bir hakimiyetin kurulması açısından terör diğer tüm unsurlar gibi yöntem ve araç olarak kullanılabilir. Nitekim Nazi Almanyasının ilk yıllarında total bir hakimiyet kurulma aşamalarında terör bir yöntem olarak kullanılmış ve muhalefeti bastırmanın en büyük aracı olmuştur. Belki de, insan havsalasına sığmayacak katliamların yaşandığı evrede artık terörün o rejimin özü haline geldiğinden bahsedilebilir. Bu açıdan terörün hem totaliter rejimlerin yöntem ve amacına hizmet eden bir unsur olarak hem de aşırılaştırmış ve tamamıyla yok etmeyi hedefleyen bir rejim -ki buda totalitarizmdir- için ise rejimin özü olarak ele alınabilir. Bu açıdan ele alınması gereken önemli bir nokta, totalitarizmin neyi amaç edindiği konusudur. Totalitarizm total bir hakimiyet ve tahakküm amaç edinen bir rejimdir. Bu amacı yerine getirmek için her türlü aracı harekete geçirebileceği aşıkardır. Yürütülen total hareketlilik, benimsenen ideoloji ve diğer tüm etkenlere bağlı olarak yürürlüğe koyacağı politika

da değişkenlik gösterecektir. Total bir hakimiyet gerektiren ve ama muhalefeti yok etmeyi değil de kontrol etmeyi hedefleyen bir ideoloji çerçevesinde geliştirilecek totaliter tahakkümden bahsedeceksek, terörün o rejimin özü olarak, yok etmenin bir aracı değil de bir yöntem ve sonuca hizmet eden bir unsur olarak ele alınması daha tutarlı olacaktır.

Arendt, her ne kadar totalitarizmi bir süreç olarak ele alıp herhangi bir rejimde kitle toplumunun total bir yönetim kurma olasılığına işaret etse de, bir

rejimin totaliter olarak tanımlanması için bu rejimde toplu tahakküm kurulması gerektiğini, haricindeki tüm aşamaları da totalitarizmin hazırlık evresi olarak gördüğü söylenebilir. Bu bağlamda, Arendt kendisinin tanımladığı iki büyük totaliter rejim olan Hitler Almanyası ve Stalin Rusyası, toplu tahakkümün gerçekleştiği aşamada, terörü yok etmenin bir aracı olarak kullanması Arendt'in kendisine göre tutarlı hareket ettiğini gösterebilir, ancak total bir hakimiyet üzerine kurulu totaliter rejimlerde yok etmek zorunlu sonuç değil bir seçenek olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan Arendt tarafından ileri sürülen terör kavramının totalitarizmin özü olması düşüncesine kısmen katılabiliriz.

Arendt, totalitarizm çalışmasında, Hitler Almanyası ve Stalin Rusyası dönemleri olan iki rejimi konu almıştır. Ancak Arendt'in, dikkat çektiği bir nokta, totalitarizmin kitle toplumunun olduğu her koşulda ortaya çıkabilme potansiyeline işaret etmesidir. Bunun yanında, bu potansiyeli barındıran her rejimin incelenmesi ve sorgulanması gerektiğine önemle vurgu yapmaktadır. Bu nedenle, Arendt'in totalitarizm üzerine geliştirdiği düşüncelerini, salt Nazi Almanyası ve Stalin Rusyası rejimleri üzerinden okunmamalıdır. Çünkü bu iki rejim, farklı tarihsellikleri olan kendi dönemi içerisinde farklı konjonktürde olan rejimlerdir.

Türkiye'de darbe sonrası ilan edilen ve iki yıl devam eden olağanüstü hal sürecinde, siyasal iktidar tarafından izlenen politikalar ile kamusal ve siyasal alanın daraltıldığı eleştirileri, daha önce de belirtildiği gibi çoğu akademik çevre tarafından dillendirilmiştir. Oğuz'a göre, gezi süreci döneminden başlayarak yükselen otoriter politikaları ile siyasal iktidar, 'iç düşmanı', kutuplaştırıcı bir dil ile 'ya bizdensin ya da terörden' söylemi üzerinden tanımlayarak tüm toplumsal muhalefete savaş açmıştır (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 105-106). OHAL sürecinde, siyasal iktidarın özgürlükleri ve çoğulluğu hedef alınan politikalar izlediği ve bu doğrultuda temel insan hakları ve özgürlükleri alanının gittikçe daraldığı ve siyaset yapma olanağının neredeyse ortadan kalktığı eleştirileri yapılmıştır (Örgütü, Uluslararası Af, 2019). Özellikle toplu ihraçların yaşanması, binlerce kurum ve kuruluşun kapatılması veya reformize edilmesi, bu eleştirileri destekler nitelikte olduğu söylenebilir. İktidarın bu yöntem ile, kendisine tehdit olarak gördüğü herhangi bir yapıyı saf dışı bırakmayı amaçladığı tartışmaları yapılmıştır. Aralarında akademisyen,

politikacı, gazetecilerin olduğu çok sayıda kişi tutuklanmış veya ihraç edilmiştir.

Lider figürünün konumu ve ülkede yönetimdeki etkinliği bu dönemdeki diğer tartışılmalardan olmuştur. Nitekim Erdoğan için diktatör söylemleri bu dönemde daha fazla dile getirilmiş ve tartışma konusu yapılmıştır. Bu doğrultuda yapılan eleştirilere göre, Erdoğan'ın bu dönemde, ülke yönetiminde tek başına hakim olan konumuna geldiği ve iradesinin tüm kurumların ve yasaların üzerinde olduğudur. Yılmaz'a göre, konumu tartışılmaz hale gelen liderin, etrafında kenetlenen ve itaat eden kitleler oluşmuştur (Yılmaz Z. , 2018). Bu söylemde işaret edildiği gibi, gerek darbe gecesi ve devamında demokrasi nöbetlerinde gerek ise diğer toplumsal olaylarda ortaya çıkan reaksiyonlardan hareket ile mobilize olan ve lidere biat eden kitlelerin görünür olmaya başladığı tartışmaları yapılmıştır.

Bu dönemde en çok dillendirilen eleştirilerden biri de, siyasal iktidar tarafından izlenilen politikaların toplumu ayrıştıran ve kutuplaştıran nitelikte olduğu ve ortak yaşam alanlarını tahrip ettiği şeklinde olmuştur. İktidar yanlısı kesimleri, toplumsal olaylarda polis rolü üstlendiği, muhalif gördükleri kesimlere saldırdığı, muhaliflere karşı yapılan haksız ve hukuksuzluk karşısında sessiz kalmayıp onları desteklediği eleştirileri sıkça dile getirilmiştir. İŞİD'in bombalı saldırısında hayatlarını kaybedenlerin anmasını protesto etmesi¹² olayına benzer tavırların çok sayıda toplumsal olayda sergilemesi, sosyal medya üzerinden nefret ve ırkçı söylemlerin artması (İnceoğlu, 2017) bu eleştirileri destekler nitelikte olmuştur. Ayrıca bu politikalara paralel olarak, 'SADAT, Osmanlı Ocakları, Esedullah Timi' gibi siyasal iktidara bağlı paramiliter güçler kurulduğu iddia edilmiştir (Aram Ekin Duran, 2020).

Bu dönemde dillendirilen diğer bir eleştiri de, ülkeye hakim olan korku belirsizlik ve öngörülemezlik ortamıdır. Yılmaz'a göre, insanlar bu süreçte başta kendi yaşamı olmak üzere, işlerini, ailelerini, yakınlarını, her şeyini her an kaybetme korkusu ve endişesi içine girmiştir (Yılmaz Z. , 2018). Suç ve suçlu tanımının değiştiği, bireylerin sadece muhalif olması dolayısıyla

¹² Konya'da , anma sırasında, anması yapılanlar tribünler tarafından ısıklarılmıştır. Bkz. Sinan Onuş, "Ankara saldırısı: 'Anormal olan 102 kurbanın yuhalanması'", BBC News, 10.11.2015.

düşüncelerinden dolayı her an terör ile ilişkilendirilerek suçlu konumuna düşürüldüğü, hukuktan uzak keyfi uygulamaların yapıldığı eleştirileri sıkça dile getirilmiştir.

Basın ve medya özgürlüğünün tahrip edildiği ve siyasal iktidarın kendisine muhalif olan basın ve medya üzerinde baskı kurduğu yönünde tartışmalar bu dönemin dillendirilen diğer konusudur. Nitekim çok sayıda muhalif gazete kapatılırken, çok sayıda gazetecide tutuklanmıştır. “*Sınır Tanımayan Gazetecilerin*” her yıl yayınladığı ve 180 ülkeyi değerlendirdikleri ‘*Basın Özgürlüğü Endeksi*’nde, Türkiye’nin 2016’da 151., 2017’de de 155. sırada gösterilmesi (İlkay Kara & Vahdet Mesut Ayan, 2019) basın üzerindeki baskının boyutunu göstermesi açısından önemli bir veridir.

Tüm bu söylemler ve eleştiriler ışığında, Türkiye’ye hakim olan siyasal iklimin bu süreçte antidemokratik bir hal aldığı ve siyasal iktidar gittikçe otoriterleştiği, Türkiye’de, OHAL sürecinde hakim olan siyasal iklimin tanımlamasında, Arendt’in totalitarizm üzerine geliştirdiği düşüncelerinin uygun olduğu düşünülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2016 DARBE KALKIŞMASI ÖNCESİ ÜLKEDEKİ SİYASİ ATMOSFER

Hannah Arendt, totalitarizm olgusunu sonuç odaklı bir yaklaşım olarak değil, bir süreç olarak ele almıştır. Ona göre bu rejimler bir anda ortaya çıkmaz, belirli olgular ve etkenlerin belirmesi ve zaman içerisinde bunlar etrafında izlenen politikalar, totaliter rejimleri ortaya çıkarır. Bu nedenle, totaliter rejimleri ortaya çıkaran koşulları analiz etmek, rejimin kendisini analiz etmek kadar önemlidir. Arendt'in bu yönteminden hareketle darbe öncesi ülkeye hakim olan siyasal atmosferi analiz etmek ve bu sürecin OHAL sürecine hakim olan siyasal rejim ile bağlantısını açığa çıkarmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda bu bölümde, darbe öncesi sürecin arka planında işleyen belli başlı olaylar, siyasal sistemdeki otoriteleşme emareleri olarak ele alınmıştır. Bunlar, AKP-Gülen cemaati ilişkisi, Gezi olayları, 7 Haziran 2015 seçimleri ve 'çözüm süreci'nin sonlanması ve güneydoğu illerinde hendek olayları ve sonrasında bu illerde ilan edilen sokağa çıkma yasaklarıdır.

Darbe kalkışması yaptığı ileri sürülen ve devlet tarafından terör örgütü olarak nitelendirilen, Gülen cemaatinin, AKP ile tarihsel ilişkisi ele alınacak konulardan biridir. Özellikle iki taraf arasında çatışmaların yaşanmaya başladığı 2013 yılı sonrası süreçlerde siyasal iktidarın, yargı alanında bazı düzenlemeler getirmesi suretiyle, yargıyı, yürütme tekeline almak istediği ve baskıladığı, Cemaatle mücadeleyi gerekçe göstererek, basın, medya ve muhalefet üzerinde büyük bir baskı kurduğu otoriter politikaların belirginleştiği eleştirileri getirilmiştir (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016).

Diğer bir uğrak ise Gezi olaylarıdır. Çevreci bir hareket olarak ortaya çıkan ve kısa sürede siyasal iktidara karşı protestoların yapıldığı toplumsal bir muhalefete dönüşen Gezi olaylarında ise toplumsal özgürlükler alanının daraldığı, toplumsal muhalefet üzerinde baskıların arttığı ve siyasal iktidarın toplumun her alanına tahakküm etme çabasına girdiği tartışmaları yaşanmıştır. Şebnem Oğuz'a göre, siyasal iktidarın bu dönemden başlayarak artan otoriter politikaları, toplumun kutuplaştırmasında önemli etken olmuştur (Oğuz, 2016).

7 Haziran 2015 seçimleri sonrasında, Kürt sorununun çözümüne yönelik yürütülen ‘çözüm süreci’nin sonlanması ve savaşların kırsal alandan kentlere taşınarak hiç olmadığı kadar şiddetlenmesi ülkede tekrardan savaş ve şiddet kaos ortamının hakim olmasına neden olmuştur. Bu dönemde siyasal iktidar tarafından yürütülen politikalar ile siyaset alanının daraldığı, ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı ve savaş yaşanan bölgelerde total bir hakimiyet kurulmaya çalışıldığı, en ufak bir eleştiriye tahammül edilmediği, keyfi politikalar izlendiği gibi iddialar, başta İnsan Hakları Derneği (İHD) olmak üzere çok sayıda kurum ve oluşum tarafından hazırlanan raporlar ile ileri sürülmüştür.

Darbe öncesi süreçte gerçekleşen bu olayların her biri, darbe sonrası oluşan rejime zemin sunması ve bağlantılı olması bakımından analiz edilmesi gereken önemli konulardır.

2.1. AKP- Cemaat İlişkisi

Türkiye’de, 15 Temmuz 2016 tarihinde bir darbe kalkışması gerçekleştirilmiştir. Devletin ortaya koyduğu deliller, darbe kalkışmasında yer alanların itiraflarından hareketle darbenin, Gülen cemaati tarafından yapıldığı, Darbe Komisyonu’nca hazırlanan raporda belirtilmiştir (TBMM Araştırma Komisyonu, 2017). Ancak, darbe kalkışmasının kimler tarafından yapıldığı, yapılış şekli, saati ve amacı çoğu kesim tarafından halen tam olarak aydınlatılmamış konular olarak ele alınmaktadır. Siyasal iktidar, darbe girişiminden itibaren Gülen Cemaati’ni sorumlu görürken, başta ana muhalefet partisi CHP olmak üzere bazı kesimler ise 15 Temmuz’u “kontrollü darbe kalkışması” olarak nitelendirmiştir (Artunç, 2017) . Darbe kalkışması sürecine ilişkin daha detaylı tartışma, son bölümde yapılacaktır. Ancak bu bölümde darbe kalkışmasını yapan örgüt olarak gösterilen Fetullahçılar ile AKP arasındaki ilişki ve bu ilişkilerin siyasal iktidarın otoriterleşen politikalarda ne gibi bağlantısı olduğu tartışılmaya çalışılacaktır.

Darbe Komisyonu tarafından hazırlanan raporda Gülen cemaatinin tarihçesi ve devlet ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğu aşamalar şeklinde aktarılmıştır. Bu rapora göre, devlet tarafından FETÖ/PDY terör örgütü olarak anılan örgütün başında Fetullah Gülen bulunmaktadır. 2013 yılına kadar “Cemaat” “Gülen Cemaati” “Fetullahçı Yapılanma”, “Hizmet Hareketi”, vb. söylemler ile anılan yapılanma, 17-25 Aralık süreçlerinde yargısal darbe girişiminde bulunduğu gerekçesiyle, “Paralel Devlet Yapılanması(PDY)” ve “Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)” olarak anılmaya başlanmıştır (TBMM Araştırma Komisyonu, 2017, s. 58). Rapora göre, bu süreçlerde cemaat yapılanması tarafından izlenilen, “ılımlı İslamcılık, barışçıl ve devletçi tavır” sayesinde, kurulduğu günden bu yana neredeyse tüm hükümetler ile iyi ilişkiler geliştirmesini sağlamıştır (TBMM Araştırma Komisyonu, 2017, s. 61). Yine rapora göre, bu ilişkiler sayesinde kamu kurumlarında, kendi kadrolarına yer açabilmiş, kendi okullarını ve dershanelerini açmış ve bu şekilde örgütlenmesini sağlamıştır. 1990’lı yıllarda ise çalışmalarını uluslararası alana taşımıştır (TBMM Araştırma Komisyonu, 2017, s. 95). Örgütlenmesine her alanda devam ettiğini vurgulayan raporda, 2005 yılında Gülenin talimatıyla, Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON)’un kurulduğu belirtilmiştir (TBMM Araştırma Komisyonu, 2017, s. 82). TUSKON 2014 yılı itibarıyla 55 bin civarında, iş insanı ve girişimcinin üye olduğu bir konfederasyondur. Bu anlamda örgütün finansal desteğini sağlamada en önemli kurum olarak gösterilmiştir.

Raporda, 2013 yılı sonrasında örgütün, AKP hükümetine karşı geliştirdiği operasyonlardan ve komplo teorilerinden bahsedilirken, AKP’nin, Fetullahçı örgütün gelişmesinde, Fetullahçıların devletin tüm kurumlarına, ordudan emniyete tüm kolluk kuvvetleri birimlerine yerleşmesinde, bakanlıklardan milletvekili görevlerine nasıl geldiklerine doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunduğu veya zemin sunduğuna yönelik iddialara neredeyse hiç değinilmemiştir. Nitekim, Fetullahçıların, AKP eli ile devlet kurumlarına yerleştirildiği iddiası çokça kesim tarafından dillendirilmiştir (Öymen, 2017). Bu açıdan, “Darbe Komisyonu” tarafından hazırlanan bu rapor, pek çok kesim tarafından eleştirilmiştir. Muhalefet tarafından yapılan açıklamada, raporun komisyonun değil, AKP’nin raporu olduğu ve örgütün “paralel devlet olma

yolunda kabiliyetlerini tahkim eden siyasi sorumluların” araştırılmadığı, gizlendiği ve raporda buna yer verilmediği yönünde eleştiriler yer almıştır¹³.

AKP, Gülen cemaati ilişkisinin ne boyutta olduğu, nasıl geliştiği, AKP iktidarı sürecinde sürekli olarak tartışma konusu olmuştur. Bir taraftan AKP’nin, Fetullahçılar ile yakın bir ilişkisi olduğu ve bunların devletin her kurumuna yerleşmesine zemin sunduğu veya AKP’nin eliyle yerleştirildiği iddiaları ileri sürülürken, AKP hükümeti ise, Fetullahçıların kendilerinden bağımsız bir şekilde devletin her kurumuna sızdıkları -darbe komisyonu tarafından hazırlanan raporda, devletin her kurumuna sızdıkları söylenmiştir (TBMM Araştırma Komisyonu, 2017)- iddia etmiştir. Bu tartışmalar özellikle AKP ile Fetullahçıların ilişkilerinin kötüye gitmeye başladığı süreçten sonra gündeme gelmiş, darbe kalkışması sonrasında ise yoğun şekilde yaşanmıştır.

Kamuoyunda pek çok kesim, AKP - Gülen cemaatinin tarihsel birlikteliğini, benimsedikleri ideolojilerin ve politikaların paralel olmasına ve kendilerine karşıt olan grupların ortak olmasına bağlamıştır. Bunlardan biri olan gazeteci Ahmet Hakan’ın, Hürriyet gazetesinde ele aldığı yazısında, Gülen cemaati ve AKP arasındaki ilişkinin, başta bir destekleme ile başladığını, zaman içinde ittifaka dönüştüğünü, 2010 referandumu sonrasında ise ‘kader ortaklığı’na döndüğünü belirtmiştir. Ona göre, ‘cemaati bir kaşık suda boğmak isteyen ile AKP’nin iktidar olmasını istemeyen tarafların ortak olması’, her iki tarafın ortak hareket etmesini, bütünleşmesini sağlayan etkenlerden biri olmuştur (Hakan, 2011). Her iki taraf arasındaki ilişkinin uzun süre iyi gittiği ancak, aralarında yaşanan çatışmaların zamanla ilişkilerini bozduğu, darbe komisyonu tarafından hazırlanan raporda da anlaşılmaktadır. Rapora göre, iki taraf arasındaki çatışma 2013 yılı sonrasında başlamıştır.

AKP ve Gülen cemaati arasında çatışma yaşanana kadarki sürede, ilişkilerinin sadece iyi olmadığı, ortak bir amaç etrafında birlikte hareket ettiklerini, dönemin başbakanı olan Erdoğan’ın, Gülenin kendisi için söylediklerine cevap verdiği şu sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Erdoğan, “

¹³Bkz. “CHP’den darbe komisyonu raporuna itiraz: Siyasi ayağına yer verilmedi, ön raporla açıklanan rapordan farklar var”, tr.sputniknews.com, 12.06.2017

Ne istediniz de alamadınız¹⁴” diyerek, Gülen cemaati tarafından açılan üniversitelere ve okullara verdikleri onay ve bunlar için tesis edilen yerler, uluslararası camialarda ve Türkçe olimpiyatlarında verdikleri desteklerden bahsederek ilişkinin boyutunu bir nebze de olsa ortaya koymuştur. Yine Türkçe olimpiyatlarına katılım sağlayan dönemin başbakanı Erdoğan başta olmak üzere, her milletvekili, bakan, Gülen’e övücü sözler sarf ederek, Gülen tarafından yapılanların çok değerli olduğu gerekçesi ile ona teşekkür etmiştir (Çınar, 2020).

Gülen cemaati ile AKP arasında oluşan çatışmanın arka planı 2013 öncesine dayanmaktadır. İlk olarak 2012 de MİT müsteşarı Hakan Fidan’ın, PKK(Kürdistan İşçi Partisi) örgütü ile görüştüğü iddiası ile Fetullahçıların talimatıyla savcı tarafından ifadeye davet edilmesi üzerine başladığı belirtilmektedir¹⁵. Daha sonrasında bir yönetmelik çıkarılmış ve MİT müsteşarının ifadeye çağırılması başbakanın iznine bağlanmıştır. Yaşanan bu olay ile birlikte, Fetullahçıların, devletin kadrolarına sızdığı şeklinde iddialar ortaya atılarak, MİT müsteşarının, Fetullahçı savcılarca ifadeye çağırıldığı ve nedeninin ise, AKP ile Fetullahçılar arasında yaşanan çatışma olduğu yönünde tartışmalar yaşanmıştır.

AKP tarafından, Gülen cemaatine karşı atılan ilk adım, dershanelerin kapatılmasının gündeme getirilmesi olarak belirtilmektedir (Toruk&Olkun, 2014, s. 377). Nedeninin ise cemaatin bu alanlarda fazla örgütlenmesi olarak gösterilmektedir. Bu süreçte Cemaate yakın kesimlerin tepkilerine rağmen, dershaneler kapatılmıştır. Bu süreçte yaşanan olaylar, bir tarafta AKP-Gülen cemaati ilişkisinin boyutunu ortaya koyarken diğer tarafta da siyasal iktidarın otoriter eğilimde olduğunu göstermektedir. Türkiye’de eğitim sürecinin bir parçası olarak uzun süredir hizmet veren bu kurumların, siyasi bir çekişmeden dolayı kapatıldığı yönünde yoğun eleştiriler yapılmıştır. Dönemin AKP milletvekili olan Hakan Şükür, ‘dershaneler hakkında alınan kararın kabul

¹⁴Cumhurbaşkanı Erdoğan, Samsun’da katıldığı bir mitingde bu sözleri dile getirmiştir. Bkz. “Ne istediniz de alamadınız”, haber.sol.org, 03.04.2014

¹⁵ MİT müsteşarının ifadeye çağırılması, AKP-Gülen cemaati çatışmasının başladığı olaylar arasında gösterilmektedir. MİT müsteşarını ifadeye çağırın savcının Fetullahçı olduğu ifade edilmiştir. Bkz. “MİT Müsteşarı ifadeye çağırıldı”, **habertürk.com**, 08.02.2012. MİT müsteşarı ifadeye gitmemiştir. Yıllar sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın kendisinin ifadeye gitmesini söylediği ifade edilmiştir. Bkz. “7 Şubat’ta Gül, Hakan Fidan’a ifade ver dedi; Erdoğan ‘gitme’ dedi”, **t24.com**, 21.02.201.

edilemez olduğunu ve vicdanının bunu kabul etmediğini’ dile getirerek, bu konuyu Fetullah Gülen ile görüştüğünü ve AKP’den istifa etme kararı aldığını açıklamıştır (Hürriyet, 2013). Gülen ile yakın ilişkisi olan bu kişinin, AKP’den milletvekili olması, Fetullahçıların, AKP eli ile belirli mevkilere ve kurumlara yerleştirildiği iddialarını destekler niteliktedir.

Bir süre sonrasında ‘17-25 Aralık rüşvet ve yolsuzluk operasyonu’, Türkiye’nin gündemine düşmüştür. Aralarında dönemin bakanları ve çocukları, Halk Bankası genel müdürü, Fatih Belediye Başkanı, iş insanı Rıza Sarraf ve Ali Ağaoğlu gibi kişilerinde olduğu 80 kişi göz altına alınmış, bunlardan 24’ü tutuklanmıştır. Operasyon sırasında, ayakkabı kutularında paralar ve para sayma makineleri ele geçirildiği belirtilmiştir (BirGün, 2014). Bu olay karşısında hükümet kanadı, hukuki yolların yürütülmesi ve ortaya çıkarılan bu yolsuzlukları açığa çıkarmaktansa devlet içerisinde örgütlenmiş bir grubun kendilerini hedef almak suretiyle, bu operasyonu başlattığını dillendirmiştir. Dönemin başbakan yardımcısı Bülent Arınç, operasyonun yapılaş amacının farkında olduklarına ve bunları yapanları bulacaklarına işaret ederken, Erdoğan ise operasyonu “kirli operasyon” olarak adlandırarak tepki vermiştir (Hamsici, 2013). Sonraki gün, operasyonu yöneten 5 şube müdürü, bir gün sonrasında da operasyonu yürüten savcılar görevden alınmış ve bir süre sonrasında da bu soruşturma rafa kaldırılmıştır (T24, 25 Aralık’tan sonra, 17 Aralık soruşturması da sıfırlandı, 2014). 25 Aralıkta bir daha yolsuzluk iddiaları ile savcılık tarafından operasyon başlatılmış ancak yine herhangi bir hukuki süreç başlatılmamış ve dosyalar raflara kaldırılmıştır.

Taraflar arasındaki çatışmalar sürerken, siyasal iktidarın otoriter politikaları daha da görünür hale gelmiştir. Bu dönemde gündeme gelen yolsuzluk, hukuksuzluk iddialarına karşı, iddiaların gerçekliğinin tespiti adına herhangi bir adım atılmamıştır. Siyasal iktidar, yolsuzluk operasyonlarını, ‘paralel örgüt eliyle hükümeti yıkmayı amaçlayan siyasi operasyon’ olarak nitelendirmiş ve iddiaların araştırılmasını isteyen muhalif çevreleri hedef göstermiştir (Hamsici, 2013). Ayrıca, siyasal iktidarın, bu süreçte gelişen olaylar karşısında, yargı bağımsızlığını hedef alan otoriter politikalar izlediği ve yargı erkini, yürütmenin baskısı altına almayı hedeflediği söylenebilir. Nitekim yolsuzluk operasyonlarında adı geçen bakanların yargılanması olayı

gözetilerek, 20 Aralık'ta, 'Adli Kolluk Yönetmeliği'nde bir değişiklik yapılmış ve ertesi gün Resmi Gazete¹⁶ de yayınlanmıştır. Yapılan değişikliğe göre, bakanların soruşturulması için önce başsavcılığa ve en yüksek kolluk amirine bildirilmesi şartı getirilmiştir.

Bu değişiklik, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) tarafından eleştirilip Anayasaya aykırı olduğu belirtilince, bu kurum da, siyasal iktidar tarafından hedef haline getirilmiştir¹⁷. Erdoğan, 2010 referandumunda HSYK'nin yapısının değiştirilmesi ile ilgili hata yaptıklarını dile getirmiş ve bu söylemi ile HSYK'nin yapısında değişiklik olacağına işaret etmiştir. Tüm itirazlar ve tartışmalarla birlikte, 14 Şubat 2014 de HSYK ile ilgili çıkarılan yeni düzenlemeler mecliste kabul edilmiştir¹⁸. Yapılan bu değişiklik ile HSYK'nin bağımsızlığına büyük bir darbe vurularak, HSYK yürütmenin (Adalet Bakanının) tekeline alınmıştır.

Siyasal iktidarın, bu süreçte çıkardığı düzenlemeleri hukuksal boyutuyla inceleyen ve iptal eden veya eleştiren yargı kurumlarını, "paralel örgüt" ile ilişkilendirmek suretiyle hedef gösterdiği ve baskı altına almaya çalıştığı eleştirisi bu ve devamındaki olaylarda görülmektedir. Bakanların soruşturulması ile ilgili çıkarılan yönetmelik, Danıştay tarafından oy çokluğu ile iptal edilince, Danıştay da hedef gösterilmiştir¹⁹. Hükümete yakın kesimler ve medya tarafından, 'bu hamlenin devlet haini olan Fetullahçıların son hamlesi' olduğunu ve bunun da yerle yeksan olacağı şeklinde tepkiler verilmiştir²⁰.

Arendt, totaliter hareketlerin, kendisine karşı çıkan herhangi bir kurum, kişi veya grubun yükselmesini engellediği ve ona müdahale ettiğini belirtmiştir. Siyasal iktidarın, otoriterleşme belirginleştiği bu dönemde, HSYK ile ilgili yapılan düzenlemeler ve Adli kolluk yönetimindeki karşı çıkan savcı ve

¹⁶ "21.12.2013 tarihli ve 28858 sayılı Resmi Gazete

¹⁷ Erdoğan, HSYK'nin suç işlediğini ve elinde olsa onları yargılayacağını, kendisinin böyle bir yetkisi olmasa da milletin onları yargılayacağını söylemiştir. Bkz. "Başbakan Erdoğan: Millet bu HSYK'yı yargılayacak", İstanbulgerçeği.com, 27.12.2013

¹⁸ "27.02.2014 tarihli 28926 sayılı Resmi Gazete, 'Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun', Kanun No:6524

¹⁹ Başbakan Erdoğan, Danıştay'ı hedef gösteren açıklamalarda bulunmuş, gereğinin yapılacağını ve bunun sonuçlarını herkesin göreceğini söylemiştir. Bkz. Başbakan Erdoğan: Millet bu HSYK'yı yargılayacak", İstanbulgerçeği.com, 27.12.2013

²⁰ Hükümete yakın olduğu belirtilen çok sayıda gazete bu şekilde haber yapmıştır. Bkz. "Star Gazete Manşeti", gazeteler.org, 28.12.2013

hakimlerin görevden alınması ve aynı şekilde Danıştay'ın hedef alınması gibi, olaylar Arendt'in totaliter hareketlere ilişkin bu söylemine uyduğu söylenebilir

İki taraf arasında krize neden olan olaylardan biri de tarihe 'MİT tırları olayı' olarak geçen vakadır. 1 Ocak 2014 de Hatay'da, 19 Ocak ta da Adana'da savcı talimatı ile durdurulan tırların içinin silah dolu olduğu iddia edilmiştir. Valilik tarafından olaya müdahale edilerek, tırların tam olarak aranmasına izin verilmemiştir. Tırları durduran polisler görevden alınmıştır. Adana valiliği tarafından yapılan açıklama ile tırların MİT'e ait olduğu dile getirilmiş, hükümet de bunu doğrulamıştır. Hükümet kanadından olayla ilgili çok sert tepkiler verilmiş ve tırların devlet sırrı olduğu şeklinde açıklamalar yaparak, cemaati hedef göstermiştir²¹.

'MİT tırları' olayının da, medyaya düştüğü gibi tırlarda görülen silahların ifşa edilmesi ve Suriye'de çatışan cihatçı gruplara götürüldüğü şeklinde iddiaların ortaya atılması, çok sayıda soruyu ve tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, siyasal iktidarın, Suriye iç savaşında, Esad rejimine ve PYD'ye (Demokratik Birlik Partisi) karşı, cihatçı grupları desteklediği²² ve onlara silah ve lojistik destek sağladığı yönünde çokça iddia ortaya atılmıştır. Ancak bu iddialar, siyasal iktidar tarafından herhangi bir şekilde dikkate alınmamış ve olay tamamıyla, Gülen cemaatinin iktidara karşı saldırısı olarak medyaya sunulmuş ve olayın üstü kapatılmak istenmiştir. Olayı açıklığa kavuşturmak isteyen, muhalefet, basın ve medya üzerinde büyük baskı kurulmuştur. Siyasal iktidar tarafından, olayda yer alan gazeteciler ve bu kişilerin çalıştığı gazeteler, ayrıca Fetullahçılar ile ilişkisi olduğu gerekçesi ile operasyonu başlatan savcı ve operasyonda yer alan güvenlik güçleri hedef alınmıştır. Hükümetin verdiği tepkiler sonrasında, silahların görüntülendiği MİT tırları ile ilgili yapılan haberlere erişim yasağı getirilerek basın sansürlenmiştir (Cumhuriyet, MİT TIR'ları haberine yasak geldi, 2015). Aralarında gazetecilerin de olduğu çok sayıda kişiye soruşturma başlatılmış, çok

²¹ Hükümet sözcüsü Hüseyin Çelik, tırların MİT'e ait olduğunu ve dolayısıyla tırların içinde olanların devlet sırrı olduğunu belirterek, MİT'e ait tırların durdurulmasını haddini bilmezlik olarak nitelendirirken, Bkz. "Hüseyin Çelik: Durdurulan TIR'lar Haddini Bilmezliktir", t24.com, 10.01.2014, başbakan Erdoğan ise, MİT tırlarının kendi izni olmadan durdurulmasının bir hadsizlik olduğunu belirtmiş, sorumlu olarak cemaati hedef göstermiş ve bu olayı casusluk ve ajanlık olarak nitelemiştir. Bkz. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 'MİT TIR'ları açıklaması", Cumhuriyet, 30.05.2015

²² Bkz. "Cihatçılara verilen destek katliamları rutinleştirdi", BirGün, 30.06.2016

sayıda kişi gözüaltına alınmış ve bunlardan bir kısmı tutuklanmıştır. MİT tırları haberi yapan Cumhuriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Can Dündar’a “devlet sırrına karşı suçlar ve casusluk” iddiası ile soruşturma açılmıştır. Sorumlu olarak gösterilen Fetullah Gülen ve Emre Uslu hakkında da yakalama kararı çıkarılmıştır. İlerleyen yıllarda, MİT TIR’ları haberini yapan, başta gazeteci Can Dündar olmak üzere, çok sayıda kişiye hapis cezası verilmiştir. MİT tırları operasyonunu yürütenlere verilen cezalarda açıklanan gerekçeli kararlarda da, bu operasyonun, 15 Temmuz darbe kalkışmasının, uluslararası ilk adımı olarak gösterildiği görölmüştür (Topaloğlu A. S., 2020).

Her iki tarafın bu dönemde, birbirlerine karşı girdiği çatışmada gittikçe sertleştiği görölmüştür. Fetullahçılar, AKP’liler tarafından yapıldığını iddia ettikleri, yolsuzluk, rüşvet ve hukuksuzlukları ifşa etmeye çalışırken, AKP, kendisine karşı yapılan operasyonlarda yer alanları, devlet kurumlarında çalışan ve Gülen cemaati ile ilişkili olduğunu ileri sürdüğü çok sayıda kişiyi ihraç etmiş ve tutuklanmasını sağlamıştır. Devletin tüm kurumlarında, özellikle de yargı ve emniyette, cemaatle ilişkili olduğu iddia edilen çok sayıda kişi görevlerinden alınmıştır. 12 Mayıs 2015’te, Ergenekon savcısı olan Zekeriya Öz ve 12 Haziran 2015’te de 37 yargıç ve savcı görevlerinden ihraç edilmiştir. Ayrıca yaklaşık 5 bin polisin sadece bu bir aylık süreç içerisinde görev yerlerinin değiştirildiğini, dönemin İçişleri Bakanı Efkân Ala 22 Şubat 2014 tarihinde, katıldığı bir programda dile getirmiştir ve bunların sadece bin tanesinin, 17 Aralık operasyonu ile ilgili olduğunu söylemiştir (Sözcü, 2014).

Yaşanan bu olayda, siyasal iktidarın bir tarafta çatışma halinde olduğu Fetullahçılara karşı yaptırımlar uygulamaya çalışırken, aynı zamanda bu olayları gerekçe göstermek suretiyle, yargı erki, muhalefet, basın ve medya üzerinde, bir baskı kurmaya çalıştığı görölmektedir. Darbe sürecinde çok daha belirgin hale gelecek olan, yargı mensubu üyelerinin Gülen cemaati ile ilişkilendirilmek suretiyle ihraç edilmesi, yerlerinin değiştirilmesi gibi uygulamalar, bu dönemde de siyasal iktidarın bir politikası olarak belirlemektedir. Nitekim bu politikalar aracılığı ile, yürütmenin, yargı üzerinde baskısı artmış yargı bağımsızlığı tartışma konusu olmuştur. Benzer gerekçeler ile güvenlik güçlerinin, ihraç edilmesi veya yerlerinin değiştirilmesi tehdidinin varlığı, güvenlik güçlerinin hukuk içerisinde, hukuk mekanizmalarına bağlı

kalmaktansa, iktidara bağılı birer güç haline gelmesi ihtimalini doğurmaktadır. 25 Aralık tarihinde savcı tarafından başlatılan yolsuzluk operasyonu talimatının, Emniyet Müdürlüğü tarafından yerine getirilmemiş olması bunun bir örneğı olarak gösterilebilir.

İki taraf arasında krizi daha da derinleştiren diğeri bir olay da, 17 Aralık operasyonu esnasında, başbakan Erdoğan'ın, oğlu Bilal Erdoğan'ı aradığı ve bazı bakanların oğullarının evlerine operasyon yapıldığı ve evlerindeki paraları sıfırlaması gerektiğini söylediğı, şeklinde tapelerin yayınlanmasıdır²³. Ana muhalefet lideri Kemal Kılıçdaroğlu tapelerde geçen konuşmaları meclise taşımış, Başbakan Erdoğan ise bunu şahsına değil, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'na yapılan alçakça bir saldırı olarak değerlendirmiş ve bunun arkasında paralel yapının olduğunu dile getirerek, hukuki süreci başlatacaklarını belirtmiştir. Bu olayda da, iddiaların doğruluğı ve geçerliliğı herhangi bir şekilde araştırılmamıştır. Dönemin Başbakanı Erdoğan, hakkında ileri sürülen bu iddiaları, yine Gülen Cemaati'ni hedef göstermek suretiyle, şahsıyla ilgili değil, devlete yapılan bir saldırı olarak göstermiştir. Bu tutum, lider-parti-devlet birliğı algısını yaygınlaştıran ve güçlendiren bir faktör olarak görülebilir. Bu süreçte tüm bu iddialar ve söylemler karşısında, gerek Erdoğan gerek ise AKP'li bakanlar ve olaylarda ismi geçenler hakkında herhangi bir hukuki süreç başlatılmamıştır. Bu olayda, yolsuzluk iddialarına karşı gerçekleştirilen operasyonların, kişisel bir mesele değil de, devlete saldırı olarak gösterilerek, hukuk mekanizmaları devre dışı bırakılmak istenmiş ve bunda da başarılı olunmuştur. Bu bağlamda, liderin konumunun ve söyleminin hukukun üzerinde olduğu ve gerektiğinde hukuk mekanizmalarını devre dışı bırakabildiğı söylenebilir. Oysaki hukuk devletinde, asıl olan devletin sürekliliğıdir. Devlet kurumlarında mevkileri işgal eden kişiler görevlerinden dolayı veya kişisel suçlardan dolayı yargılanabilirler. Dönemin başbakanı olarak Erdoğan'ın veya ismi geçenlerin yargılanma sürecine tabi tutulması önünde bir engel bulunmamaktadır.

²³ Yolsuzluk iddialarından sonra internette, başbakan Erdoğan'a ait olduğu iddia edilen telefon görüşmeleri kayıtları yayınlanmıştır. Bkz. "İşte Türkiye'yi sarsan o kayıtlar", Cumhuriyet, 28.03.2014, başbakan Erdoğan, tapelerin montaj olduğunu savunarak cemaati hedef göstermiştir. Bkz. "Bunlar alçakça montaj yapıyorlar", dw.com, 25.02.2014

Bu süreçlerde, Fetullahçıların, Türk Telekom sistem odası üzerinden yasadışı olarak dinleme ve teknik takip yaptığı, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından ortaya konulmuştur. Sonraki zamanlarda, binlerce kişinin bu yolla dinlenildiği ve teknik takibe takıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Ergenekon, Balyoz, KCK, Oda TV davalarının, Fetullahçı savcı ve hakimler tarafından kurulan bir kumpas olduğu ve bu davalarda, sahte delillerin üretilerek kullanıldığı, yasa dışı dinlemelerin yapıldığı söylenmektedir. Bu süreçleri yönetenlerin cemaat üyeleri veya sempatizanları olduğu iddia edilmiştir (Çınar, 2020). Oğuz'a göre, bu davaların, AKP-Gülen Cemaati birlikteliği ile yürütüldüğü, Ergenekon ve Balyoz davaları ile ordu içerisinde, AKP politikalarına karşı olduğu düşünülen generaller, KCK davası ile de Kürt politikacıların hedef almıştır (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 95-96). Bu bağlamda, siyasal iktidarın, ilişkilerinin bozulmasından sonra "Paralel Devlet Yapılanması" olarak nitelendirdiği Fetullahçıları, bu süreçte yürüttüğü hukuksuzlukların sorumlusu olarak göstermeye çalıştığı söylenebilir.

Elde edilen veriler açık bir şekilde, Gülen cemaati ve Adalet ve Kalkınma Partisi arasındaki ilişkinin son derece iyi olduğu ancak zaman içerisinde yaşanan çekişmelerin çatışmaya döndüğü savlarını destekler niteliktedir. 2014 yerel seçim zaferinden sonra balkon konuşması yapan Erdoğan, devlet içerisinde paralel yapılanma olduğunu ve bununla mücadele edeceklerini, "devlet içerisinde devletin olmayacağını" kendilerinin "iyi niyetinin kurbanı olduklarını" ancak bu yapılanmaları hukuk ve yasalar içerisinde ayıklamanın zamanının geldiğini söylemiştir²⁴. 'Ne istediniz de alamadınız', ifadesinde olduğu gibi 'kendi iyi niyetimizin kurbanı olduk' sözü de, AKP ile Gülen Cemaatinin geçmişte birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. Siyasal iktidar tarafından Fetullahçılara, politikalarını yürütmek adına her türlü desteğin verildiğini; Erdoğan'ın açıkladığı gibi, üniversitelerin, okulların, dershanelerin açılmasını onaylamasında ve hatta bunlar için yer tesis etmesinde, aynı şekilde her türlü kurum ve kuruluşlarda, başta milletvekili kontenjanları olmak üzere belirli kontenjanlar verilmesinde görülebilmektedir. Tüm bu veriler bağlamında,

²⁴ Başbakan Erdoğan, yerel seçim sonrası yaptığı balkon konuşmasında kendi niyetlerinin kurbanı olduğunu söylemiştir. Bkz. "30 Mart balkon konuşması", Hürriyet, 31.03.2014

Gülen cemaatinin devletin her kurumuna yerleşmesi ve örgütlenmesinde AKP'nin doğrudan veya dolaylı olarak etkisi olduğu söylenebilir.

Önemli olan bir nokta da, Gülen cemaatinin, devlet içindeki kadrolaşmasının sadece AKP hükümeti ile olan ilişkisinden kaynaklanmamasıdır. Bu süreçlerde devlet içinde nasıl kadrolaştığı 'Darbe Komisyonu' tarafından hazırlanan raporda, ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gülen cemaatinin, Kenan Evren dahi, AKP öncesi hükümetler ile de arası çok iyi olmuştur. Öyle ki Gülen, 1980 darbesi sonrasında müdahalenin gerekliliğine vurgu yaparak, Kenan Evren ve askerlere övgü dolu sözler sarfetmiştir. Tüm kutlamalarda ve törenlerde bu dönemlerde protokolde daima kendisine bir yer bulmuştur. Hakkında aramalar olmasına karşın memlekette istediği yeri gezerek cemaatin örgütlenmesini sağlamış ve herhangi bir engelle karşılaşmamış ve yakalanmamıştır (Çınar, 2020). Gülen cemaatinin, her zaman devletin kurumlarına, özellikle de askeriye sızmaya çalıştığı, bunu gizli yapmak zorunda kaldığı için istediği şekilde devlet içi kadrolaşmayı gerçekleştiremediği belirtilmektedir (Çınar, 2020). Ancak AKP döneminde, önceki dönemlerden farklı olarak istediği örgütlemeleri yapabileceği zemini bulduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, yaşanan süreçler ve ortaya konulan deliller, söylemler, açıkça AKP ve Gülen cemaatinin, 2013 yılına kadar iyi bir ilişkisinin olduğunu göstermektedir. AKP'nin, iktidara geldikten sonra, Gülen Cemaati ile ilişkisini iyi tuttuğu, cemaatin taleplerini büyük oranda karşıladığı, devletin her kurumunda kadrolaşmalarına ve örgütlenmelerine, doğrudan veya dolaylı olarak zemin sunduğu söylenebilir. Ancak daha sonra aralarında çıkan çatışmanın 15 Temmuz darbe kalkışması ile zirveye ulaştığı anlaşılmaktadır. Taraflar arasında yaşanan iktidar çatışmasında, hükümetin otoriter politikalar izlediği, cemaati gerekçe göstererek, muhalefet ve basın ve medya üzerinde baskı kurduğu, gerek yasal düzenlemeler gerekse ihraçlar ile yargı üzerinde baskı kurduğu söylenebilir.

2.2. Gezi Parkı Olayları

Gezi Parkı olayları, iddialara göre, Hükümetin, Gezi Parkı'na, imar izni olmaksızın, Topçu Kışlası süsü vererek, büyük bir alışveriş merkezi açması girişimine²⁵, başta Taksim Gezi Parkı Koruma ve Güzelleştirme Derneği, Taksim Dayanışma Grubu olmak üzere çok sayıda çevreci aktivist ve kesimin karşı durması ve yer yer basın açıklamaları ile protesto etmesi sonucu gündeme gelmiş, 27 Mayıs 2013 tarihinde de, 'Taksim Yayalaştırma Projesi' kapsamında, ağaçların yıkılması suretiyle, Gezi Parkı'nın tahrip edilmesi girişimine karşı, çevreci hareketlerin geliştirdiği protestolar sonucu başlamıştır. 27 Mayıs 2013'te, Gezi Parkı'ndaki birkaç ağacın yıkılması ile başlayan protesto eylemlerine katılanlar, parkta çadır kurarak, parkın tahrip edilmesine engel olmuştur. Kısa sürede destek verenlerin sayısı hızla artarken, diğer taraftan Başbakan Erdoğan tarafından, Gezi Parkı'nda, Topçu Kışlasının yapılacağı yönünde, ısrarcı olduklarını dillendiren açıklamalar yapılmıştır.

Protestolara katılanların ve destek verenlerin sayısının artarak devam ettiği bu süreçte, çok sayıda protestocu grup, Gezi Parkı'na gitmek ve yapılan eyleme katılmak isterken polis engeliyle karşılaşmıştır. Polis tarafından yapılan tüm müdahaleler ve getirilen tüm engellemelere rağmen protestocular, polis ile çatışmış ve yaşanan hareketli iki günün ardından Taksim Meydanı'na ulaşarak bu alanda hakimiyet kurmuştur. 15 gün boyunca protestocuların hakimiyetinde olan bu alana güvenlik güçleri girmemiştir (KONDA, 2014, s. 4). Dönemin Başbakanı Erdoğan'ın, Topçu Kışlası yapmakta ısrar edişi ve polis güçlerinin eylemcilere karşı kullandığı orantısız güç, sert ve şiddetli müdahalelerinden sonra, olaylar kısa sürede, hükümetin yürüttüğü politikalara karşı yapılan eylemlere dönüşerek, tüm ülkeye yayılacak şekilde büyümüştür. Özellikle Başbakanın açıklamaları, toplumsal kutuplaşmaya neden olmuştur, bu da eylemlerin kısa sürede siyasal olarak algılanmasına ve tüm ülkeye yayılmasında başat rol oynamıştır (Kavuncu, 2014, s. 119-120).

²⁵ Hükümet tarafından yapılmak istenen 'Topçu Kışlası Projesi'ne karşı dava açılmış ve mahkeme yürütmeyi durdurma kararı almıştır. Bkz. "Gezi Parkı ile ilgili mahkemeden karar", haber7.com, 31.05.2013. Bu projenin hükümetin kışlayı yapmakta ısrarının nedeninin, AVM yapılmak olduğu iddia edilmiştir. Bkz. "Gezi Parkı'ndaki kavganın sebebi AVM planı", Hürriyet, 31.03.2013

Gezi Parkı'nın korunmasını amaçlayan bir çevre hareketi protestosu olarak başlayan olaylar, kısa sürede ülkenin neredeyse her yerine yayılarak, toplumsal muhalefete dönüşmüştür. Başbakan Erdoğan'ın olaylara ve eylemcilere ilişkin sarfettiği dil, muhalif bütün kesimlerin olaya dahil olmasında önemli bir rol oynamıştır (KONDA, 2014, s. 78). Polis şiddetinin ve orantısız müdahalelerin görülmesi olaylara katılımı tetikleyen diğer bir etken olmuştur. Nitekim KONDA raporuna göre, parka gelenlerin yüzde 49'u, polis şiddetinden sonra geldiğini ifade etmiştir (KONDA, 2014, s. 78). Böylelikle çevre hareketi olarak başlayan olaylar, hükümetin politikalarına karşı ve özellikle Başbakan Erdoğan'ı hedef alan protestolara dönüşmüştür (Kavuncu, 2014, s. 108).

Gezi olayları ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmış ve çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Siyasal iktidar ve iktidara yakın çevrelerce, Gezi Parkı olayları, 'terör olayları' olarak nitelendirilirken, bu olayların arkasında dış güçler olduğu ve bu olayların Türkiye'ye karşı bir oyun olduğu (KONDA, 2014), Türkiye'ye zarar vermek isteyen kesimler tarafından başlatıldığı iddia edilmiştir. Gezi Parkı'nı kentsel ve toplumsal hareket olarak görenler ise, Gezi Parkı'nın, 'Yeni Toplumsal Hareketler²⁶'den biri olarak ortaya çıktığını ve otoriterleşen iktidara ve iktidarın antidemokratik politikalarına karşı politika üretmekte yetersiz kalan muhalefete karşı bir itiraz olarak doğduğunu iddia etmiştir (Kavuncu, 2014, s. 108).

Gezi hareketi, basit bir şekilde kurumsal siyaseti etkilemenin ötesinde, mevcut kurumsal düzene ve bu düzen üzerinden işleyen iktidara itiraz eden bir "direniş" hareketidir. (Özen, 2013, s. 36). Bu bağlamda, Gezi direnişi, siyasal iktidar tarafından yürütülen politikaları eleştirmek ve düşünce ve ifade özgürlüğünün siyasal iktidarın politikaları ile tahrip edildiği ortamda, insanların kendilerini ifade edebilme, sahip oldukları temel hak ve özgürlükleri koruma anlamında giriştikleri bir protesto eylemi olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar bu süreçte hükümet tarafından yürütülen otoriter politikalara karşı, kendi hayat

²⁶ Yeni Toplumsal Hareketler, heterojen kimliğe sahip ve aralarında hiyerarşinin bulunmadığı hareketler olarak belirtilmektedir. Bu toplumsal hareketlerin belirgin özelliği, örgütsüz, lidersiz olmaları ve kendiliğinden mobilize olarak eylemde bulunmalarıdır. Gezi olaylarında ilk kez, eylemde bulunan kişiler genel olarak herhangi bir örgüte veya lidere bağlı olmadan kendiliğinden hareket etmiştir ve aralarında herhangi bir hiyerarşi olmadan eylemlilikte bulunmuştur.

tarzları ve özgürlük alanlarını korumaya yönelik bir mücadele vermek için eylemlere katıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle Gezi Parkı, siyasal iktidar ve yandaşları tarafından iddia edildiği gibi, hükümeti devirmek, rejimi yıkmak ve darbe yapılmasının alt yapısını oluşturma temelli çıkmış bir hareket değildir (Kavuncu, 2014, s. 122-123). Buna rağmen, ülke çapında neredeyse her şehirde (İçişleri Bakanlığı verilerine göre, Bingöl ve Bayburt dışında) Gezi eylemlerinin yapılması ve siyasal iktidara karşı olan tüm kesimlerin bir arada eylemlere katılmış olması, hükümeti yıpratılabilme ve ona yaptırım uygulama potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Toplumsal hareket olarak ortaya çıkan Gezi Parkı'nın, uygulanan anti-demokratik politikalara itiraz etmek ve karşı duruşu göstererek, hükümetin politikalarını gözden geçirmesini sağlamak ve siyasal iktidar tarafından sınırsız iktidar uygulamasının önünde engel olmak için, ortaya çıkan demokratik bir eylem biçimi olduğu söylenebilir.

Gezi eylemleri çevreci hareketlerin protestoları ile başlamıştır. Ancak zaman içerisinde protestolar, siyasetçilerden sanatçılara, aşırı sağcısından aşırı solcusuna, LGBTİ+ bireylerden homofobik olan kesimlere, İslami inanç gruplarından anti-kapitalist İslamcılara, farklı inançtan ve inanmayan kesimlerin bir araya geldiği ve ortak bir payda da birleşerek hareket ettikleri bir eylemliliğe dönüşmüştür. Bu açıdan her kesimin kendi farklılıklarını taşıyarak tartışabildiği dayanışma içinde hareket olanağı olan bir alan oluşmuştur. Eylemciler kendi hayat görüşlerini bir tarafa bıkararak ortak hareket edebilmenin olanaklarını aramış ve bunun sonucunda özgür eyleme olanağı doğmuştur.

Protestolara katılan çok sayıda aktörün ortak paydası, var olan düzene karşı tepki vermek olmuştur. Nitekim her kesimin kendisine özgü gerekçesi farklı olmuştur. Anti-kapitalist grubun eylemlere katılım gerekçesi, toplumda var olan farklılıkların hükümet tarafından kabul görülmemesi ve oluşan rant kültürüne yönelik tepkiler olurken (Kavuncu, 2014, s. 120), LGBTİ+ bireyleri kimliklerini yok sayan ve kendilerini ötekileştiren politikalarla karşı durmuş, çevreci hareketlerde doğanın çevrenin yok edilmesi tahrip edilmesini protesto etmiştir. Bu şekilde kısa süreç içerisinde çok farklı kesimlerden farklı toplumsal gruplar bir araya gelerek eylemlerde bulunmuş ve hükümet politikaları protesto edilmiştir. Her şehirde yaşanan protestolar, o şehrin sosyo-politik kültürüne göre

şekillense de ortak nokta, hükümetin yürüttüğü politikalara tepki vermek ve bunlara karşı çıkmak olmuştur (Kavuncu, 2014, s. 121).

Bu eylemlilik aslında kamusal alanda var olmayı ve bireylerin tüm farklılıkları ile kamusal alanda görünür olmalarını sağlamıştır. Toplumsal hareketler olarak ortaya çıkan bu yeni eylemlilik biçimleri, bir taraftan farklılıkların bir arada görünmesine ve var olmasına ortam hazırlarken diğer taraftan sınırsız iktidarı hedefleyen hükümetlerin total bir hakimiyet kurmasının önünde engel olmaktadır. Nitekim Gezi Parkı eylemlerine katılanların, bir arada olanların profiline bakıldığında normal koşullarda birbirine tam zıt olarak görünen grupların dahi, bir araya geldiği ve farklılıklarını alanlara taşımak suretiyle, bir arada hareket ettikleri görülmüştür. Bu bağlamda Gezi Parkı, Arendt'in siyaset yapma ve özgürlükler alanı olarak gösterdiği, bireyin kendisine ait tüm farklılıklarını taşıdığı ve özgürce eylemde bulunduğu 'Kamusal Alan'ın, bir örneği olarak belirttiği söylenebilir.

Gezi Parkı eylemlerinin, çevreci hareketten ülke çapında yayılan toplumsal bir muhalefete dönüşmesindeki en önemli etken, siyasal iktidarın bu dönemde otoriterleşen politikalarına karşı toplumda oluşan rahatsızlık olmuştur. Siyasal iktidar, yürüttüğü politikalar ile toplumda total bir hakimiyet kurmayı arzuladığı, kendi ideolojik anlayışı ve inancına uygun olacak şekilde toplumsal düzenlemeler getirerek, toplumu düzene sokmak istediği eleştirileri dile getirilmiştir. Bu süreçlerde de toplumun siyasi olarak kontrolünü elinde tutan hükümet, kontrol ağını genişletmek ve bireyi her açıdan kontrol altına alacak şekilde bir toplum yaratmak istediği ve bu paralelde bireylerin özel hayatına kadar her alanı kontrol etmeyi amaçlayan ve toplumun yaşam biçimine yön verecek politikalar uygulamaya konulmaya çalışıldığı söylenebilir. Politik, etnik, dini ve mezhepsel farklılıklara karşı kullanılan ötekileştirici, ayrıştırıcı ve kutuplaştırıcı dil, dini hassasiyetler gerekçe gösterilerek alkol satışında getirilen düzenlemeler, yine bu saikler ile yapıldığı iddia edilen 4+4+4 eğitim sistemine geçiş düzenlemesinin getirilmesi, gibi etkenlerin yanında, muhalefet üzerinde artan baskı ile düşünce ve ifade özgürlüğünün kısıtlanması, basın üzerinde baskıların artması ve gazetecilerin tutuklanması, özel yetkili mahkemeler eliyle devam ettirilen hukuksuz olduğu ortaya çıkan davalar(Ergenekon, Balyoz, KCK vb.), Taksim Meydanı'nın 1 Mayıs İşçi ve Emekçiler günü kutlamalarına

kapatılması gibi politikaların yürütülmesi ve muhalefetin bu politikalar karşısındaki tavrının yetersiz olmasının, toplumda tartışma konusu olduğu ve Gezi Parkı olayları ile birlikte, toplumda oluşan bu itirazların kendisini dışa vurduğu söylenebilir.

Özen ve Avcı'ya göre, iktidarın uyguladığı neoliberal ve muhafazakar politikalar ile otoriterleştiği, kendisine yönelik eleştiri veya itirazda bulunanlara karşı tahammülsüzlüğünde ortaya çıkmıştır (Özen&Avcı, 2013, s. 35). Bu dönemde, AKP'nin otoriterleşen bir yapıya bürünmesinin yanında, tüm temsil gücü ve yetkilerin kendisinde toplandığı bir lider kültü etrafında kenetlenmenin de, daha da görünür hale geldiğinden bahsedilebilir (Özen&Avcı, 2013). Nitekim Başbakan Erdoğan'a karşı toplumsal muhalefetin bu denli yoğun olmasının nedeni de hükümet adına tüm temsil ve yetkileri kendisinde toplayarak yürütülen otoriter politikaların belirleyicisi olması gösterilebilir. Gezi süreci öncesi, ustalık dönemi olarak nitelendirilen son seçimde, bunun daha belirginleştiğine işaret eden Özen ve Avcı'ya göre, "AKP hükümetinde lider figürü, neredeyse mutlak bir iktidarın ve anti-demokratik yönetim tarzının cisimleştiği bir figür haline dönüşmüştür" (Özen&Avcı, 2013, s. 35).

Otoriterleşen siyasal iktidar, bir taraftan geleneksel medyayı büyük oranda tekeline alırken diğer tarafta da muhalif medya üzerinde de büyük bir baskı uygulamıştır. Gerek toplumsal muhalefet, gerek muhalif medya üzerinde artan baskıya dikkat çeken Kavuncu'ya göre, bu süreçte AKP, kendisine muhalif olarak yükselen her türlü sesi "terör örgütü" ile ilişkilendirerek baskılamaya çalışmıştır (Kavuncu, 2014, s. 122). Sınır Tanımayan Gazeteciler örgütünün yayınladığı verilere göre, Türkiye 2013 yılında basın özgürlüğü sıralamasında kendisine 179 ülke arasında 154. sırada yer bulmuştur (Tanyol, 2013). Bu durumda basın üzerindeki baskının ulaştığı boyutu açıklamak adına önemli bir veri sunmaktadır. Aynı şekilde bu veriler medyanın da büyük oranda siyasal iktidarın tekeline girdiğini göstermiştir. Nitekim Gezi Parkı olaylarında medyanın tutumu, olayları yansıtmaya biçimi sıkça eleştiri konusu olmuş ve bu dönemde "yandaş medya" söylemleri yaygınlaşmıştır (KONDA, 2014, s. 40).

Propaganda ve örgütlemenin en önemli araçlarından olan medya, olayları yansıtmaya biçimi ile toplumun Gezi Parkı karşısındaki tavrını büyük oranda

etkilemiştir. Özellikle hükümete yakın medyanın servis ettiği haberleri takip edenlerden birçoğu, eylemlerin başından beri hatalı olduğunu ve Gezi Parkı'nı 'Türkiye'ye karşı bir oyun' olarak görmüştür (KONDA, 2014, s. 40-41). Muhalif medyada ise eylemcilerden taraf olmuş ve eylemlerin temel hak ve özgürlükleri korumaya yönelik olduğunu belirtmiştir (KONDA, 2014).

Gezi olayları, daha önce de belirttiğimiz gibi, çevreci hareket olarak başlamasına karşın, hükümetin otoriter politikaların etkisi , yine bu dönemde gerek Başbakan'ın kutuplaştırıcı tavrı ve açıklamaları, gerekse polis şiddetinin fazla ve sert olması, olayları toplumsal bir muhalefete dönüşmesini sağlamıştır. Başbakan Erdoğan'ın otoriter tavrı bu olayların başlamasından sonra azalmamış, aksine artarak devam etmiştir. Kullandığı kutuplaştırıcı dil ve eylemciler için sarfettiği sözler, tepkilerin şekillenmesinde rol oynamış (KONDA, 2014, s. 48) ve protestoların hedefi haline gelmiştir. Bu dönemde Başbakan Erdoğan'ın kullandığı dilin sertlik derecesini, KONDA'nın Gezi Parkı raporunda işaret ettiği şu söylemlerde açıkça görülmüştür: 'Başbakanın olaylara yaklaşımı kendi seçmenlerinde dahi beklenen karşılığı bulamamış ve iktidar partisi seçmeni dahi polis ve Başbakan'ın daha ılımlı olması gerektiğini belirtmiştir' (KONDA, 2014, s. 48).

Başbakan Erdoğan'ın bu süreçte protestolara katılanlar için kullandığı, 'çapulcu, terörist ve dinsiz' (KONDA, 2014), gibi söylemler toplumun kutuplaşmasında etkin rol oynamıştır. Toplumsal kutuplaşmanın geldiği boyutu göstermek açısından, Başbakan "yüzde elli evde zor tutuyoruz"²⁷ söylemi açıklayıcı nitelikte gösterilebilir. Yine Başbakan Erdoğan'ın, Gezi Parkı olayları sırasında, esnaflar tarafından dövülerek öldürülen Ali İsmail Korkmaz olayının davasının görüldüğü sırada, Ankara'da esnaflarla buluşmuş ve bu buluşmasında, 'esnafın, gerektiğinde sokakta asayiş sağlayan polis, gerektiğinde asker gerektiğinde kahraman' olduğunu dile getirmiştir²⁸. Bu şekilde kullanılan kutuplaştırıcı dil siyasal iktidar taraftarlarının, eylemlere

²⁷ Başbakan Erdoğan katıldığı bir basın toplantısında, Gezi Parkı eylemlerinin parkla ilgili olmadığını savunmuş ve Türkiye'nin en az yüzde ellisini evlerinde zor tuttuklarını söylemiştir. Bkz. "Erdoğan: Türkiye'nin Yüzde 50'sini zor tutuyoruz", Milliyet, 03.06.2013

²⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Gezi parkı olaylarında, Ali İsmail Korkmaz'ın öldürülmesinden sorumlu tutulan, esnafların yargılandığı sırada, esnafların gerektiğinde polisi asker rolü üstlenerek bir kahraman olması gerektiğini söylemiştir. Bkz. "Erdoğan, Ali İsmail davasında polis ve esnaflar yargılanırken konuştu: Esnaf gerektiğinde polis, asker, kahramandır!", t24.com, 26.11.2014

katılanlara karşı mobilize olmasını sağlamıştır. Nitekim kullanılan bu kutuplaştırıcı ve yönlendirici dil bir çok yerde karşılığını bulduğu eleştirisi yapılmaktadır. Başta Ali İsmail Korkmaz'ın Eskişehir'de polisler ile birlikte hareket eden esnaflar tarafından dövülerek öldürülmesi olayı olmak üzere çok sayıda yerde hükümet yandaşı kesimlerce eylemcilere saldırıların olduğu benzer olaylar yaşanmıştır²⁹.

Bu dönemde iktidarın artan otoriter tavrı ile birlikte muhalefet üzerindeki baskı da arttığı ve bu politikaların bir parçası olarak, özellikle toplumsal olaylarda polis şiddetinin aşırı, sert ve orantısız olduğu elde edilen verilere dayanarak söylenebilir. Gezi olaylarında da polisin kullandığı orantısız şiddet eylemlere katılımı arttıran önemli etkenlerden biri olduğu daha önce de belirtilmiştir. Polisin olaylarda aşırı ve orantısız şiddeti sonucu 8 sivil ölmüş 9 bini aşkın insan yaralanmıştır.

Arendt, toplumda sistematik ve derin tahribatlar yaratan yok edici nitelikte olan örgütlü ve kolektif şiddete işaret ederek, bu tür şiddetlerin otoriter ve totaliter rejimlerde daha da belirgin şekilde görüldüğüne söyler (Arendt, 2018e, s. 80) Polis tarafından uygulanan bu aşırı şiddetin, Arendt'in de işaret ettiği şekilde ortaya çıkan ve yok edici nitelikte olan kolektif ve örgütlü şiddet olduğu söylenebilir. Bu süreçte görünür olan ve sonraki süreçlerde artarak devam eden polis şiddetinin, toplumsal olaylarda sürekli ve sistematik olarak kullanılması toplumda derin tahribatlara neden olduğu dillendirilmektedir. Gezi sürecinde koruyucu şiddet olarak var olan polis şiddetinin, düzeni kurucu şiddet olarak görünür olduğuna işaret eden Yılmaz'a göre, bu süreçte polisin düzen kurucu ve düzeni koruyucu şiddeti açıkça görülmüş ve hatta ikisi arasındaki ayrım büyük oranda ortadan kalkmış ve devlet meşruiyetinin altını oymuştur. (Yılmaz Z. , 2018, s. 235).

KONDA Araştırma Şirketi, yayınladığı Gezi Parkı raporunda ortaya koyduğu verilerden de anlaşıldığı gibi, insanların algısı büyük oranda olayları takip ettiği medya üzerinden şekillenmiştir. Bu rapora göre, geleneksel medya büyük oranda hükümet tekelinde olduğu için, bu kanallar yolu ile ulaşılan kesimler çoğunlukla hükümetin söylemlerine inandığı ileri sürülmüştür.

²⁹ Bkz. Örnek bir haber için: "Palalı saldırganlar serbest bırakıldı", Cumhuriyet, 07.07.2013.

Muhallif kanallar ve sosyal medya üzerinden yapılan haberlerin ulaştığı kesimler de büyük oranda eylemcileri haklı bulmuştur (KONDA, 2014). Siyasal iktidar propagandanın büyük aracı olan medyayı bu şekilde kullanmış ve bu süreçte toplumsal algıyı yönetmek adına totaliter yalan politikasına sıkça başvurduğu görülmüştür. Eylemcilerin ‘camide içki içtiği, bayrak yaktığı’ gibi söylemler ve yine Kabataş’ta bir çocuklu bir kadının, sayısı yüz kadar olan eylemci bir grup tarafından saldırıya uğradığı iddiaları ortaya atılmıştır. Ancak bu iddiaların gerçekliği hiçbir şekilde ispat edilememiş ve hatta doğru olmadığı (Gazeteduvar, 2021) sonradan ortaya çıkmıştır. Daha sonrasında yapılan soruşturmalar ve elde edilen deliller ile bu iddiaların doğru olmadığı³⁰ ortaya konulmuş olsa da, siyasal iktidar bu iddiaları uzun süre politik bir malzeme olarak kullanmaya devam etmiştir (Cumhuriyet, 2018). Bu bağlamda totaliter yalanın bu dönemde kitleleri mobilize etmek için kullanıldığı söylenebilir. Yalan, otoriter, totaliter rejimlerin iktidarlarını korumak için başvurduğu araçlardan bir tanesi olarak görülmektedir. Özellikle kaybetmekte oldukları iktidarlarını totaliter yalan üzerinden yeniden sağlama almak isterler. Nitekim totaliter yalan, Gambetti’nin de belirttiği gibi elde edilen bilimsel bilgi ve delillere rağmen sarsılmaz ve kitlelerin manipülasyonu için kullanılmaya devam eder (Gambetti, 2020).

Tüm bu veriler ve gelişmeler dahilinde siyasal iktidarın otoriter politikaların belirlediği ve artarak devam ettiği bir uğrak olarak Gezi olayları gösterilebilir.

2.3. 7 Haziran 2015 Seçimleri ve Çözüm Sürecinin Sonlanması

Kürt sorunu Türkiye’de var olan kronik sorunların başında gelmektedir. Bu sorunun, uzun mücadelelerin bir kazanımı olarak toplum nezdinde ilk kez bir insan hakları sorunu olarak ele alınması ‘çözüm sürecinde’ olduğu

³⁰ Camide içki içildiği iddiasını, cami müezzini yalanlamıştır. Müezzin tenzil edilmiştir. “‘Camide içki içtiler’ iddiasını yalanlayan müezzin: Teşekkür beklerken tenzil edildim”, t24.com, 22.11.2014

söylenbilir (Yılmaz Z. , 2018). “Çözüm süreci” veya “barış süreci” olarak anılan bu süreç, Türkiye’de var olan Kürt sorununa çözüm getirmek ve 1984’ten bu yana PKK(Kürdistan İşçi Partisi) ile devam eden çatışma sürecini sonlandırmak ve çözüme kavuşturmak adına, 2012 tarihinde başlayan, ancak hedeflerine ulaşmadan, 2015’te son bulan bir süreçtir. Bu sürecin başlangıç ve devamında neler yaşandığını ve neden sonlandığını tartışmadan önce, Kürt sorununun ne olduğu ve tarihsel arka planına biraz değinmekte yarar vardır.

Kürt sorunu günümüzde, Türkiye’nin en önemli ve temel sorunlarından biri olarak yerini korumaktadır. Bu sorunun çözümsüzlüğünün, tarihi arka planını cumhuriyetin kuruluş yıllarına (Zeydanlıoğlu, 2013, s. 189), hatta İttihat-Terakkiye dayandıranlar (Hanili, 2016, s. 35) bulunmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, Milli Mücadele sürecinde var olan birleştirici yurtseverlik anlayışı, yerini zamanla etnik milliyetçiliğe bırakmıştır (Hanili, 2016, s. 36). Bu yıllardan sonra “Türk kimliği odaklı bir ulus devleti” inşa etmeye ve bunu sonsuza kadar korumaya çalışan bir anlayış hakim olmuştur (Hanili, 2016, s. 36). Bu politika, azınlık halklardan olan Kürtleri de dışlamayı içermiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, Kürt isyanlarının aşırı şiddet ile bastırıldığı ve adil yargılama ilkesine uygun hareket edilmediği Kürtler arasında yaygın bir kanaattir (Hanili, 2016, s. 36). Dersim katliamı, Zilan deresi Katliamı, Şeyh Said isyanının bastırılması olayı, bunlara örnek olarak gösterilmektedir. Ayrıca Kürtler için önemli olan kültürel değerlerin yok sayılması, ulusal birliğe Kürt kimliğinin dahil olmaması ve Kürtlerin, Türk kimliğine tabi olmak zorunda bırakılması (Hanili, 2016, s. 36-37) gibi eşitsizlikler, bu sorunun var olmasına neden olan diğer etkenlerdir. 1980’lere gelindiğinde Kürtçe konuşulması resmen yasaklanmış, 1991 yılına kadar bu yasak devam etmiştir. Yanmış ve Hanili’ye göre, Kürt kimliğini yok sayan ve Kürtlere karşı zor kullanan bir devlet şiddeti sürekli var olmuştur (Hanili, 2016, s. 36).

Kürt sorununun çözümsüzlüğünün nedenlerinden biri, sorunun özüne ilişkin yanlış yaklaşımlar olarak görülmektedir. Devleti temsil edenler veya bunları destekleyen kesimler, bu durumu bir insan hakları sorunu olarak ele almaktansa, , “güneydoğu sorunu” veya “terör sorunu” olarak ele almaktadır. Yanmış ve Hanili ‘ye göre, devleti temsil edenler tarafından benimsenen bu

görüş, “sivil” kesimlerde, “devletçi ve milliyetçi gruplarda, hatta bir ölçüde halk tarafından da kabul görmektedir (Hanili, 2016, s. 35).

Kürt sorununun, terör sorunu olmadığı, bu sorunun, terörün kaynağı olarak görülen PKK’dan çok daha önce var olduğu, yukarıda belirttiğimiz gibi tarihsel arka planının Cumhuriyetin kuruluş dönemine dayandırılması göstermektedir. Aksine PKK’nin, Kürt sorunun çözümsüzlüğünden doğduğu (Zeydanlıoğlu, 2013, s. 192-93) büyük oranda kabul gören bir görüştür. Yanmış ve Hanili ‘ye göre, 12 Eylül döneminin, “Kürt kimliğini aşagılama ve kaba şiddete” dayanan politikaları, Kürt sorununun kitleselleşmesi ve şiddet sarmalına girmesini hızlandırmıştır. Özellikle PKK’nin ortaya çıkış tarihi ile Kürtçenin yasaklandığı, insanların Kürtçe konuştukları için işkencelere maruz kaldığı, öldürüldüğü, 1980’ler sürecine denk gelmesi, bu savı destekler niteliktedir. Buna karşın, Türkiye’nin, Kürt sorunu ile birlikte, bir şiddet sorunu ile karşı karşıya olduğu bir gerçektir (Hanili, 2016, s. 35). PKK örgütü kurulduktan sonra, devlet tekelinde gelişen şiddet, artık çift taraflı bir hal almıştır.

Gelinen noktada, PKK’nin, Kürt halkı ile ilişkisi, Kürt sorununu çözmeye yönelik üstlendiği tavır ve misyon, örgütü ‘Kürt sorunu’ ile bir arada düşünmenin koşullarını oluşturmuş ve bir oranda da Kürt sorununun temsilcilerinden biri konumuna getirdiği söylenebilir. ‘Çözüm süreci’nin, devlet tarafından, örgüt ve örgüt lideri ile sürdürülmesi ve bu süreçte, örgütün Kürtler ile ilgili belirli hakların devletçe güvenceye alınmasını ön koşul olarak sunması, bu savı desteklemektedir. Buna rağmen, Kürt sorununun, PKK ile bir olmadığı, örgüt tasfiye edilse dahi, Yanmış ve Hanili’nin işaret ettiği gibi, Kürt halkının “etno-politik” problemleri çözüme kavuşturulmadıkça, devam edeceği söylenebilir.

PKK’nin 1984 sonrası silahlı mücadeleye başlamasından sonra, devlet, Kürt sorununun çözümünde genel olarak güvenlik politikalarını ön planda tuttuğu ve meseleyi Kürt sorunu olarak değil, güvenlik sorunu olarak ele aldığı eleştirileri getirilmektedir. Günel’e göre, devlet bu doğrultuda, güvenlik temelli politikalar izlemiş, özgürlük alanlarını daraltmış ve yeri geldiğinde de hukuk dışına çıkmıştır (Günel, 2019, s. 109). Yılmaz’a göre, Türkiye’de 1980’ler

sonrasında ortaya çıkan ve yükselişe geçen Kürt hareketi sonrasında, Kürt sorununda, çözümü sürekli baskıcı ve güvenlikçi politikalarda arayan ve bu amaçla hukuku sürekli askıya alan, eşitlik, adalet ve özgürlük için dile getirilen her talebi “milli birlik ve beraberliğe” bir tehdit olarak okuyan bir siyasal alan mevcut olmuştur (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018). Bir halkın kimlik talebine dayanan mücadelesi, sosyolojik ve siyasî yaklaşımdan uzak güvenlikçi politikalar ile çözülemeyeceği eleştirileri getirilmektedir. Nitekim 40 yılı aşan sürede izlenilen güvenlikçi politikaların çözüm getirmediği görülmüştür. Devlet de sorunun çözümü için müzakere ve diyalog yolunu her zaman yanı başında tutmuştur.

İlk olarak, 1993'te dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal zamanında başlatılan diyalog süreci, sonraki hükümetlerde de çeşitli düzeylerde gelişmiş, ancak hiçbir beklenen ilerlemeyi gerçekleştirilmeden son bulmuştur. AKP döneminde ise, ilk olarak 2005 yılında dönemin başbakanı Erdoğan'ın Diyarbakır'da, 'Kürt sorununun' varlığına işaret ederek bu sorunu çözeceklerine yönelik açıklamalarda bulunması ile başlamıştır (BBC, 2005). Temmuz 2009 yılında ise Başbakan Erdoğan, “Kürt açılımını” başlattıklarını duyurmuştur (Milliyet, 2009). Bu süreçte devlet görevlileri ile PKK arasında, Oslo'da görüşmeler gerçekleştirildiği dillendirilmiştir. Bunun ortaya çıkmasından sonra, Başbakan Erdoğan, devletin MİT müsteşarının herkes ile görüşebileceğini söylemiştir. Bu görüşmelerden de istenilen sonuçlar çıkmamıştır. Ancak bu görüşme süreci, devamında gerçekleşecek olan çözüm sürecine zemin hazırladığı belirtilmektedir.

28 Aralık 2012'de, dönemin başbakanı Erdoğan, katıldığı bir televizyon programında, Kürt sorununun çözümü için, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın, İmralı'da Abdullah Öcalan ile görüştüğünü açıklamış ve böylelikle çözüm süreci resmen başlamıştır. Hükümet ve İmralı arasında görüşmeler devam ettikten aylar sonrasında, 21 Mart 2013 Newrozu'nda Diyarbakır'da, Öcalan'ın çözüm sürecine ilişkin gönderdiği mektubu okunmuştur. Öcalan, mektubunda “Silahlı direniş sürecinin sonuna gelindiğini ve demokratik siyaset dönemine geçişin kapılarının açıldığını” söylemiştir (Bianet, Silahlı Güçler Sınır Dışına, Artık Siyaset Dönemi, 2013). Açıklamalara göre, PKK, silahlı güçlerini, Türkiye'den çekecek ve silahlı mücadelesine son verecektir. Örgüt, Öcalan

tarafından gelen bu çağrıya karşılık vereceğini ve sürecin gelişme aşamalarına uygun olarak, tüm silahlı güçlerini Kuzey Irak’a çekeceğini açıklamıştır. Başbakan Erdoğan ise, örgütün çekilmeye başlaması ile daha somut adımların atılacağını ve bu doğrultu da, Anayasal değişikliklerin gerçekleştirileceğini belirtmiştir.

Bu sürece aşırı milliyetçi gruplar ve partiler dışında hemen herkes destek vermiştir. Sürecin yürütülme yöntemi ile ilgili yoğun şekilde eleştiriler getirilmesine karşın, süreç genel olarak olumlu karşılanmıştır. 9 Mayıs 2013 tarihinde, toplumsal barış yollarının araştırılması ve çözüm sürecinin değerlendirilmesi amacıyla “Meclis Araştırma Komisyonu” kurulmuştur. Sürecin topluma daha iyi anlatılması ve toplumsal barışın inşa edilmesi için “akil insanlar heyeti” oluşturulmuş ve bu heyet tarafından ülkenin her bölgesinde çalışma yürütülmüş, hükümete sunulmak üzere raporlar hazırlanmıştır.

Çözüm sürecinin en önemli adımlarından biri, 10 temmuz 2014 tarihinde çıkarılan “Çözüm Süreci Yasası”nın kabulüdür. “Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun” olarak çıkarılan ve 6 maddeden oluşan bu yasa, 16 temmuzda Resmi Gazete ’de yayımlanmıştır. Bu yasa ile çözüm sürecinde atılan adımlar hukuki güvenceye alınmak ve hukuki bir zemine oturtulmak istenmiştir. Böylelikle bu süreç bir hükümet politikası olarak resmiyete ve hukuki bir temele kavuşturulmuştur. Çıkarılan yasa ile Hükümet yetkilileri gerekli her görüşmeyi her koşulda yasal bir dayanakla gerçekleştirebilecekken, devlet kurumlarının da bu sürece katkı sunacak adımları atması bu şekilde kolaylaştırılmıştır (Günel, 2019, s. 114-115). Atılan bu adımdan sonra, silahlı çatışmanın olmadığı süreçten, silahlı çatışmayı yaratan koşulların ortadan kaldırılması ve kalıcı bir barışı olanaklı kılan koşulların oluşturulması adına gerekli hukuki güvencelerin oluşturulmasına imkan tanınan sürece geçilmiştir (Günel, 2019, s. 115). Taraflar atılan bu adımdan memnun kalmış ve desteklemiştir.

Kürt sorunu sadece Türkiye’de olan bir mesele olmayıp, komşu ülkeler olan, Irak, İran ve Suriye’de de var olan bir sorun olarak devam etmektedir. Bu devletlerden birinde, Kürt toplumu ile ilgili yaşanan sorunlar, diğer devletleri de

etkilemektedir. Bu nedenle Kürt sorunu, sadece ülke içi meselesi olarak bakılmayacak derecede geniş etkiler doğurabilmektedir. Bu bağlamda, çözüm sürecini etkileyen parametrelerden biri de, bu dönemde eş zamanlı olarak gelişen, Suriye iç savaşı olmuştur. Suriye’de 2011 yılında, başlayan halk ayaklanmasının iç savaşa dönmesi ile milyonlarca insan göç etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca İŞİD tehdidinin ortaya çıkması, yaşanan savaşı daha kanlı bir sürece sürüklemiş, insan havsalasına sığmayacak katliamların yaşanmasına neden olmuştur. Suriye iç savaşında, Suriye’nin Kuzey bölgesinde(Rojava) yaşayan Kürtler, PYD/YPG öncülüğünde, savaşın başlamasından bir süre sonra yaşadıkları yerlerde özerklik ilan ederek kantonlar oluşturmuştur. Bu süreçte Türkiye, Kürtlerin özerk bir alan oluşturmasını devlete tehdit olarak görüp karşı çıkmıştır. Diğer taraftan, genel olarak Türkiye’de yaşayan Kürtler ve PKK örgütü, PYD’yi desteklemiştir.

Suriye’deki gelişmelerin süreç üzerinde ne kadar etkili ve süreçle ne kadar bağlantılı olduğu “Kobani Olaylarında” açıkça görülmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, Gaziantep mitinginde yaptığı konuşmasında “Kobani düştü düşecek” söylemine, büyük tepki veren HDP tarafından açıklama yapılmış ve İŞİD saldırısı altında olan Kobani’nin düşmesi durumunda, çözüm sürecinin sonlanacağı söylenmiştir. Benzer şekilde, Öcalan da, İŞİD’in, Kürt halkının demokratik kazanımları hedeflediğine işaret etmiş ve Kobani’nin düşmesi durumunda çözüm sürecinin sonlanacağını açıklamıştır (Diken, Öcalan: Kobani düşerse çözüm süreci biter, 2014). Bu süreçte Kobani’ye karşı, hükümetin takındığı tavrı eleştiren HDP Genel Merkezi, Kobani direnişine destek olmak için halkı sokağa çıkmaya ve sokağa çıkanlara destek olmaya davet etmiştir. Ülkenin her tarafında çeşitli protesto ve basın açıklamaları yapılmıştır. Ancak protestolar, kontrolden çıkmış bir anda ülkede kaotik bir ortam oluşmuştur. 6-12 Ekim tarihleri arasında onlarca insanın hayatını kaybettiği, yaralandığı bu süreç “Kobani Olayları” olarak tarihe düşmüştür. Devletin olayları açıklığa kavuşturmak için etkin bir soruşturma yapmadığı eleştirileri yapılmıştır³¹.

³¹ Yıllar sonra, HDP’li milletvekili ve siyasetçilere bu olaylardan dava açılmıştır. Açılan bu davalara cevap veren HDP eski Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş, Kobani olaylarında kendilerinin sorumlu tutulduklarını, ancak

Bu olaylardan sonra uzun süre çözüm süreci ile ilgili herhangi bir adım atılmamıştır. 2014 Aralık ayına girildiğinde tekrar görüşmelere başlanmıştır. Daha sonrasında, çözüm sürecinin kapsamı genişletilmiş ve HDP'den seçilen bir heyet, devletin görevlendirmesi ile, İmralı ve Kandil ile belirli görüşmeler yapmıştır.

Çözüm sürecine ilişkin iki yıl süren görüşmeler sonrasında, 28 Şubat 2015 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda, devlet yetkilileri ve HDP tarafından ortak bir açıklama yapılmıştır (AljazeeraTürk, 2015). Açıklanan metne göre, diyalog süreci “resmi, ciddi ve sorumlu” bir aşamaya gelmiştir. Yine bu deklarasyonda, demokratik bir çözüm amaçlandığı belirtilmiş ve bu amaç paralelinde PKK'nin silah bırakması için bahar ayında bir kongre düzenlemesi çağrısı yer almıştır.

Dolmabahçe'de açıklanan deklarasyon ile tarafların, “yeni bir anayasa çerçevesinde çoğulcu demokratik bir sistem etrafında, müzakerelerin yürütülmesi karşılığında, silahlı mücadelenin yerini, demokratik siyasetin almasına yönelik karar almak üzere PKK'nin kongreye gitmesi” konusunda bir mutabakata vardıklarını göstermektedir” (Çiçek, 2016, s. 11).

Dolmabahçe deklarasyonunun hemen sonrasında, dönemin HDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş, barışı çok arzuladıklarını, ancak çıkarılması hedeflenen ‘İç Güvenlik Paketi’nin, barış sürecine uygun olmadığını, barış sürecine darbe vuracağını ve bu nedenle hükümetin bu süreci yürütmekte samimiyetsiz olduğunu söylemiştir. Örgüt tarafından yapılan açıklamada ise, Öcalan tarafından açıklanan 10 maddelik taleplerin hükümet tarafından gerçekleştirilmediği sürece, silah bırakma kongresinin yapılmayacağı ve Öcalan’a özgürlük, örgüt ve Kürt halkı için anayasal güvence talebi dile getirilmiştir (BBCNews, HDP’li Kürkçü: 10 madde silah bırakma çağrısının önünde, 2015). Diğer yandan, başta bu süreci olumlu karşıladığını ve silahların bırakılmasını, demokratik açılım süreci ile birlikte geline noktada yapılan bir çağrı olduğunu ve yapılan çağrıyı olumlu bulduğunu belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan ise, deklarasyondan birkaç gün sonra, Dolmabahçe de yapılan

ölen 43 kişiden 33 kişinin HDP’li olduğunun işaret ederek, sadece 6 HÜDAPAR’ının öldürülmesi ile ilgili soruşturma yürütüldüğünü ve bu nedenle etkin bir soruşturma olmadığını dile getirmiştir. Bkz. “Demirtaş’tan “Kobani Olayları” İthamına Yanıt”, bianet.com, 11.06.2018

toplantıyı ve açıklanan 10 maddeyi doğru bulmadığını belirtmiş ve buna karşı olduğunu söylemiştir (Diken, 2015).

Bu süreçten sonra benzeri açıklamalar dile getirilmiş ve çözüm sürecinden gittikçe uzaklaşmıştır. Her iki taraf birbirlerini hedef gösteren açıklamalar yapmıştır. HDP'nin, seçim bürolarına gerçekleştirilen saldırılar ve Diyarbakır'da yaptığı mitinginde bomba saldırısının gerçekleşmesi süreci baltalayan olaylar olarak gösterilebilir. Diğer taraftan HDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın son grup toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yönelik sarfettiği "seni başkan yaptırmayacağız" söylemi de yine aynı şekilde süreci olumsuz etkileyen bir olay olduğu belirtilmektedir.

7 Haziran 2015 tarihinde HDP'nin yüzde 13 oy alarak meclise girmesi ve AKP'nin tek başına iktidar olamaması yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Hanili, 2016, s. 41). Bazı kesimler, AKP'nin 7 Haziran da iktidarı kaybetmesi ile zaten çözüm sürecinin sonlandığını, çünkü çözüm sürecinin taraflarından birinin partiler üstü olarak devlet olmadığını, hükümet partisi olarak AKP olduğunu savunmuştur (Bursalı, 2015). Bu sürecin, AKP'nin iktidarını kaybetmesi ile bittiğinin savunan diğer kesimler ise, AKP'nin 7 Hazirandaki siyasi başarısızlığını "barış sürecinin kendisine kazandırmadığı" şeklinde okuyarak süreci bitirdiğini, süreci bitirmek için gerekçe gösterilen iki polisin Ceylanpınar'da öldürülmesinin ise halen açığa kavuşturulmadığının ve failinin meçhul olduğunu söylemiştir (Bianet, 2018).

Arendt'e göre, şiddet tam da iktidarın tehlikeye girdiği anda ortaya çıkmaktadır (Arendt, 2018e, s. 67). Bu dönemde AKP'nin politikalarının, Arendt'in söylemlerine uyduğu söylenebilir. 7 Haziran seçimlerinde tek başına iktidar olamayan AKP'nin, iktidarının devamlılığı için bir kaos durumu oluşturduğu eleştirileri çokça yapılmıştır. Oğuz'a göre

"...Bu nedenle 7 Haziran seçimlerinden sonra Erdoğan her türlü koalisyon olasılığını ortadan kaldırarak Türkiye'yi yeni bir seçime götürme stratejisi izlemiştir. Bu amaçla da HDP'yi barış isteyen bir parti değil terörü destekleyen bir parti olarak göstererek erken seçimlerde %10 barajının altına düşürmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda ülkeyi bir şiddet sarmalına sürükleyebilmek için aradığı fırsatı ise 20

Temmuz'da Suruç katliamında bulmuştur." (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016).

Karşı taraftan yapılan açıklamalarda ise, devletin baskısı ve hukuksuzluğu karşısında, hükümeti ve hükümete bağlı kurumları bu koşullar altında tanımayacaklarını belirterek öz yönetim ilanları yapmıştır (T24, Öz yönetim ilan edilen merkez sayısı 16'ya yükseldi, 2015). Belirli şehirlerde ise kendi halkının güvenlik ve asayişinden sorumlu olduklarını belirten ve kendilerini 'Yurtsever Devrimci Gençlik Hareket'(YDG-H) ve Sivil Savunma Birlikleri(YPS) olarak adlandıran, PKK ile ilişkili olduğu belirtilen kesimler tarafından hendekler kazılmış ve barikatlar kurulmuştur. Ülkeye tekrardan hakim olan çatışma ve kaos süreci altında 1 Kasım 2015 seçimleri yapılmış ve bu sefer AKP tek başına iktidar olmuştur.

Çözüm sürecinde, PKK'nin militanlarının tamamını sınır dışına çekmemesi ve çatışma süreçlerinde de ortaya çıktığı gibi şehir çatışmalarına hazırlık yapmış olması, aynı şekilde devletin de bu süreçte güvenlikçi politikalar izleyerek sürekli kalekol yapmaya devam etmesi, eskilerini onarması ve bölgedeki askeri varlığını arttırması, yeterli derecede somut, güvence veren hukuki adımlar atmamış olması, Irak ve Suriye tezkerelerini çıkarması ve yine iç güvenlik paketini çıkarması, her iki tarafında, bu süreçte birbirlerine güvenmediğinin, yeterli samimiyeti göstermediğinin ve çözüm sürecine uygun hareket etmediklerinin delilidir (Hanili, 2016, s. 42).

20 Temmuz 2015 tarihinde, Kobani ile dayanışma için yola çıkan SGDF'li gençlerin basın açıklaması yaptığı sırada, İŞİD'li canlı bombanın kendisini patlatması sonucunda 32 kişinin hayatını kaybetmesi, 2 gün sonrasında ise Ceylanpınar'da iki polisin uyurken evlerinde öldürülmesi ile yeni bir çatışmalı sürece girilmiştir (Hanili, 2016, s. 41). Uzun yıllar yapılan mücadelelerin bir kazanımı olarak ilk kez toplum nezdinde bir insan hakları sorunu olmaya başlayan Kürt sorununun bu süreçler sonrasında tekrardan şiddet, güvenlik ve egemenlik meselesine dönüştüğü görülmüştür (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 164).

Çözüm sürecinin sonlanması ile birlikte, yerini kırsaldan kentlere taşınacak olan ve geçmişe göre çok daha yoğun şekilde yaşanan çatışmaların olacağı, binlerce insanın öleceği, şehirlerin yerle bir olacağı ve yüzbinlerce insanın evinden olacağı bir sürece bırakmıştır. Devletin bu süreçlerde artan otoriter politikaları toplumsal muhalefet üzerinde baskı oluşturduğu, Kürt sorununda tekrardan güvenlikçi politikalara dönerek siyaset alanını daralttığı söylenebilir.

2.3. Güneydoğu İllerinde Hendek Olayları ve Sonrasında Bu İllerde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasakları

Çözüm sürecinin başlaması ve belirli bir aşamaya gelmesi, toplumda Kürt sorununun çözüme kavuşturulacağı, sürecin silahlı çatışma ve şiddetten, demokratik siyasete evrildiği şeklinde, büyük bir umut ve beklenti yaratmıştır. Ancak, Dolmabahçe deklarasyonundan sonra yaşananlar ve karşılıklı yapılan açıklamalar, diyalog sürecinin son bulmasına neden olmuştur. İki yıl süren çatışmazlık sürecinin son bulmasının ardından, çatışmalar kırsal alandan kentlere taşınmış ve Çiçek ve Coşkun'un da belirttiği gibi, "30 yıllık çatışma sürecinde görülmemiş oranda yoğunlaşmış ve büyük yıkımlara neden olmuştur" (Çiçek, 2016, s. 11).

Temmuz 2015 yılında başlayıp, Ağustos 2016 yılında son bulan Hendek olaylarında, yüz binlerce insan evini terk etmek zorunda kalmıştır. Onlarca sivil insan, yüzlerce direnişçi ve güvenlik görevlisi hayatını kaybetmiştir (Çağan, 2017). TSK'nin verilerine göre, hendek olaylarının başlamasından 4 Nisan 2016'ya kadar geçen sürede 2 bin 109 direnişçi ve 393 güvenlik görevlisi hayatını kaybetmiştir (İnternethaber, 2016). PKK/KCK'nin 2015 yılı sonunda yaptığı açıklamada ise 261 silahlı militan ve 1818 güvenlik görevlisi hayatını kaybetmiştir(aktaran, Coşkun, s.11). Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) tarafından hazırlanan raporda, hendek olayları operasyonları süresince 7 ilde ve 22 ilçede toplamda 63 kez süresiz ve gün boyu sokağa çıkma yasağı uygulanmış ve bu süreç içerisinde 72'si çocuk, 62'si kadın ve 29'u 60 yaş üstü olmak üzere 310 sivil çatışmalarda öldürülmüştür. Yine bu rapora göre, en az 1 milyon 642

bin kişinin temel sağlık ve yaşam hakkı ihlal edilmiştir (Vakfı, Türkiye İnsan Hakları, 2016).

7 Haziran seçimleri sonucunda, hem Doğu ve Güneydoğu’da Kürt oylarının HDP’de toplanması hem de çözüm sürecinden memnuniyetsiz olan milliyetçi kesimlerin MHP’ye yönelmesi ile AKP tek başına iktidar olamadığı belirtilmektedir. Bu durum girilen yeni süreçte AKP hükümetinin izleyeceği politikalar üzerinde etkili olmuştur. Çözüm süreci sonlandırılmış ve yeni çatışmalı süreç başlamıştır. Her iki tarafında yeni stratejiler izleyeceği bu süreçte, AKP hükümeti güvenlikçi politikaları arttırırken, diğer taraftan PKK/KCK ise bu süreçte “devrimci halk savaşı ile demokratik özerklik ilan etme” politikasını izlemiştir (Yeğen, 2015). Aralarında HDP, DBP’li yöneticilerin bulunduğu gruplar basın açıklamaları ile halk meclislerini kurup özyönetim ilanlarında bulunmuştur (T24, Öz yönetim ilan edilen merkez sayısı 16’ya yükseldi, 2015). Diğer taraftan, PKK’ye sempati duyduğu iddia edilen YDG-H ve YPS tarafından ise bazı şehirlerde öz savunma birlikleri kurulmuş ve bunlar tarafından, ‘Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı için mücadele edeceklerini ve halkın güvenlik ve savunmasından sorumlu olacakları’ şeklinde açıklamalar yapılmıştır (Linksunten, 2016).

Özerklik ve öz yönetim talebi, Kürt sorununun çözümü için mücadele eden kesimler tarafından, özellikle son 20 yıllık süreç içerisinde dile getirilen bir talep olmuştur. Nitekim, etnik çeşitliliğin fazla olduğu ülkelerde, toplumsal barışın korunması ve halklar arasında eşitliğin sağlanması adına ‘özerklik modeli’ farklı şekillerde hayata geçirilmiştir. Yerel yönetimlerin güçlü olduğu Almanya gibi federal, İspanya gibi bölgesel devlet ya da İsviçre gibi kanton sistemine dayalı devletlerde, yerel güçlerin kendi haklarında karar alma sürecine katıldıkları ve büyük oranda kendilerini yönettikleri, özerk yapıların olduğu demokratik bir sistem hakimdir. Bu açıdan yöntemi tartışılmak ile birlikte, Türkiye gibi etnik çeşitliliğin fazla olduğu yerlerde, bu tür taleplerin dile getirilmesi demokratik sınırlar içerisinde ele alınabilir. Buna rağmen, Türkiye gibi üniter ve merkezi idarenin kuvvetli olduğu bir devlette, bu taleplerin karşılık bulması veya demokratik olarak nitelendirilmesi son derece güçtür. Gelişmiş ülkelerde, yerel yönetimlerin geliştirilmesi ve katılımını sağlaması ve de yerel halkın çıkarlarını korumayı amaçlayan, ‘Avrupa Yerel Yönetimler

Özerklik Şartı'na, Türkiye'nin çok sayıda çekince koyması bu savı destekler niteliktedir³². Öz yönetim ilan edilen yerlerde basın açıklamasına katılan ve destekleyen binlerce kişi gözaltına alınmış ve bir kısmı tutuklanmıştır.

Öz yönetim ilan edilen bazı yerlerde YDG-H(Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi) ve YPS(Sivil Savunma Birlikleri), öz savunma birliklerini kurduklarını ve bundan sonra halkın güvenliğinden ve savunmasından kendilerinin sorumlu olduklarını açıklamıştır. Devletin bilgisi dahilinde olmadan, devlete bağlı güvenlik güçleri dışında, bazı grupların kamu düzeni ve güvenliğinden kendilerini sorumlu ilan etmesi, bu yerlerde kalıcı olmak adına hendek ve barikatların kurulması ve devletin güvenlik güçlerinin buralara girmesini engellemeye çalışması, devlet ideolojisinin kabul etmeyeceği ve müdahale edeceği bir durumdur. Bu müdahalenin, gerek ulusal (Olağanüstü Hal Kanunu md.1-b) gerek uluslararası hukuki gerekçesi ve zemini bulunmaktadır. Nitekim devlet, hendek ve barikatların kurulduğu yerleri özel güvenlikli yerler olarak ilan ederek operasyonlar başlatmıştır. Olağanüstü Hal ilan edilen ve devamında da sokağa çıkma yasağı uygulamasının devreye girdiği, Sur, Cizre, Nusaybin merkezli bu operasyonlarda yaşanan savaşın bilançosu, yukarıda verilen verilerin de ortaya koyduğu gibi çok ağır olmuştur.

Devletin, öz yönetim ve hendek olayları sürecinde izlediği politikalar eleştiri odağı olmuştur. Özellikle çoğu uygulamada hukuki alt yapıdan yoksun olarak keyfi hareket edildiği, operasyonlarda aşırı şiddet kullanılarak insan haklarına ve uluslararası hukuk normlarına uygun hareket edilmediği, kendi sivil vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini korumadığı ve hatta sivil insanların ölümünden sorumlu olduğu, savaş hukukunun etik normlarına uyulmadığı yönünde çok sayıda eleştiri getirilmiştir.

Yoğun çatışmaların olduğu bu süreçlerde, siyasal iktidarın gittikçe otoriterleştiği ve siyaset yapılacak tüm alanları devre dışına ittiği eleştirileri getirilmiştir. İnsan hakları raporuna göre, devlet çatışma sürecinde, uluslararası savaş hukuku kurallarını çiğnemiş ve sayısız insanlık suçu işlemiştir (Derneği, İnsan Hakları, 2016). Rapora göre, Muş'un Varto ilçesi kırsalında çatışmada hayatını kaybeden 'Ekin Wan' kod isimli PKK militanı 'Kevsel Altürk'ün

³² 3.10.1992 tarihli, 21364 sayılı Resmi Gazete, 'Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'.

cansız ve çıplak bedeni teşhir edilirken, güvenlik güçleri tarafından infaz edilen ‘Hacı Lokman Birlik’ adlı yurttaşın cesedi ise zırhlı araç arkasında iple bağlanarak yerlerde sürülmüş bu şekilde sokaklarda dolaştırılmıştır. Yine aynı raporda belirtilene göre, içlerinde çocukların bulunduğu çok sayıda sivil yurttaş, güvenlik güçleri tarafından kasti, keyfi ve hedef gözetilerek öldürülürken, anneler çocuklarının cansız bedenini buzdolabında saklamak zorunda kalmıştır. Ayrıca, hava operasyonları sırasında, örgüt militanlarına ait oldukları tespit edilen mezarlıkların bombalanması gibi ihlallerin yaşandığı bu raporda belirtilmiştir. Operasyonlar sırasında ormanlık alanların güvenlik güçleri tarafından kasti olarak yakılarak doğanın tahrip edildiğine işaret edilmiştir. Raporun devamında, polis şiddetinin keyfiliğine ve sınır tanımamazlığına değinilirken, yer yer etrafa keyfi olarak gerçek mermiler ile atış açıldığına, güvenlik güçlerinin görevini ifa ettiği süreçte tekbir ve küfürler ile şiddet uyguladıklarına, polisler tarafından mahalle duvarlarına ırkçı ifadeler yazıldığına değinilmiştir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği yayınladığı raporda ise, 25 Temmuz 2015 ve Aralık 2016 tarihleri arasında “güvenlik güçleri tarafından yapılan operasyonlarda, ağır yıkım, öldürme ve diğer insan hakları ihlalleri olduğu tespitine yer vermiştir (Komiserliği, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek, 2017). Uluslararası Af Örgütü ise sürece ilişkin raporu “Güneydoğudaki operasyonlar toplu cezalandırmaya benziyor” başlığı altında yayınlarken, diğer kurumlarca hazırlanan raporlara benzer şekilde, keyfi ve hukuksuz uygulamaların olduğunu ve ağır insan hakları ihlaline neden olduğunu belirtmiştir (Örgütü, Uluslararası Af, 2016).

Şebnem Oğuz, devlet eliyle, Kürt illerinde, olağanüstü hal ilan etmeksizin, olağanüstü hal yaratıldığına işaret ederek, bu durumun tam olarak Poulantzas’ın (Poulantzas, 2019, s. 375) işaret ettiği gibi, olağanüstü devlet biçimine özgü olan, hukuk kurallarının artık işlemediği ve yönetimde keyfiliğin egemen olduğu bir durumun yaratıldığını belirtmiştir (Oğuz, 2016). Bu yerlerde gelinen nokta da hukuk kuralları artık sınır koyamaz olduğu için, sınırsız bir iktidar uygulaması olanağı doğmuştur.

Güneydoğuda, hendek olayları sürecinde, olağanüstü hal veya sıkı yönetim ilan edilmeksizin, sadece İller İdaresi Kanunu'nun³³ da, valilere verilen yetkilerin kullanılması suretiyle, önlemler alınmıştır. Oğuz'a göre, bu süreçte olağanüstü hukuk kurallarının dahi dışına çıkmıştır (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 107). Olağanüstü hal dönemlerinde, valiler yaptıklarından dolayı, İçişleri Bakanlığı'na, İçişleri Bakanlığı da TBMM'ye hesap verir. (aktaran, Oğuz, s.107). Ancak İller Kanunu'nda sayılan tedbirler arasında, sokağa çıkma yasağı, açık bir hüküm olarak bulunmamaktadır (Ardıçoğlu, 2015). Dolayısıyla valiler bu süreçte herhangi bir hesap verme zorunluluğu olmadan tamamıyla hukuksuz yetkiler kullanmıştır (Ardıçoğlu, 2015).

Belki de bu süreçte, en vahim hak ihlali olarak gösterilen olaylardan biri de, Cizre'de bodrum katında insanların yakılarak öldürüldüğü gibi bir iddiadır. Dönemin HDP milletvekili Faysal Sarıyıldız, Cizre'de bir bodrumda 30'a yakın kişinin yanmış halde bulunduğu ve vücutlarında herhangi bir kurşun izinin de olmadığını yönünde bir açıklama yapmıştır. İHD Şırnak Şube Başkanı Avukat Emirhan Uysal yaptığı açıklamada, "Şırnak Devlet Hastanesine getirilen bazı cenazelerin otopsi işlemlerinde bulunduğunu ve bu cenazelerin tamamının yakılmış olduğunu ve kurşun izinin olmadığını" (T24, 2016) belirtmesi bu iddiaları destekler nitelikte olmuştur. Bodrumda ölenler arasında olan Cizre Halk Meclisi eş başkanı Mehmet Tunç, 27 Ocak 2016 tarihinde televizyona bağlanmış ve canlı yayında şu çağırışı yapmıştır:

"Şu an bir Madımak Oteli ile karşı karşıyayız. Ve bu bir insanlık ayıbı. Biliyorsunuz 93'teki katliamın izleri daha temizlenmemişken, burada 30-40 insan cayır cayır yanıyor. Şu an duman içeri dolmuş durumda ve ateş de deliklerden içeri girmeye başladı. Ayakları kopuk insanlar var, çocuklar var, ağır yaralılar var. Cayır cayır yanacaklar. Bunun tüm Türkiye'nin, tüm insanlığın, Birleşmiş Milletlerin bir ayıbı olarak tarihe geçeceğinden hiç kuşku yok. Şu an 37'ye yakın kişi buradayız... Şu an ölümü bekliyoruz. Bu binanın çökmesiyle insanlık da bu bodrumun altında kalacak..." (T24, 2016).

³³ "7236 sayılı, 18.06.1949 tarihli Resmi Gazete, Kanun No: 5442, 11.madde

Benzer şekilde medya aracılığı ile sesini duyurmaya çalışan diğer bir isimde Derya Koç olmuştur. 10 Şubat 2016 tarihinde İMC TV'ye bağlanan Derya Koç'un çağrısı ise şu şekilde olmuştur:

"Şu an durumumuz çok kritik. Alt kattaki bodrumda yaklaşık 20 yaralı arkadaşımızı benzin döküp yakarak katlettiler. Biz de geriye yaklaşık 15 kişi kaldık. Şu an etrafımız tanklarla çevrilmiş durumda. Bize de ateş açıyorlar. Biz de yanabiliriz her an. Onun için halkın acilen buraya gelmesi gerekiyor. Yaklaşık bir saat önce buraya ateş açtılar. Yaralı arkadaşlarımızı katlettiler. Sadece 15 kişi hayattayız ve hepimiz yaralıyız" (T24, 2016).

İddialara göre, Cizre'de 3 ayrı bodrumda çoğu yanmış, içlerinde seslerini duyurmaya çalışan Mehmet Tunç ve Derya Koç'un da bulunduğu 170'i aşkın ceset çıkarılmıştır (T24, 2016). Bahsedilen bodrumlara ulaşmaya çalışan, TTB ve SES hekimlerine güvenlik güçlerince izin verilmezken, Avukatların Anayasa Mahkemesine³⁴, "bodrumda bulunan yaralıların yaşam hakkı işkence ve eziyet yasağı ve güvenlik haklarının ihlal edildiği" iddiası ile başvurup 'ihtiyati tedbir kararı' alınması talebi, oy birliği ile reddedilmiştir³⁵. Aynı talepler ile AİHM³⁶ yapılan başvuru da yine reddedilmiştir. Başvurulan iki yüksek mahkeme de sağlık hakkına erişimi talebinin yerine getirilmesi kararı almıştır. Bu doğrultularda Şırnak Valiliği ve Türkiye Cumhuriyetine yazı yazılmıştır. Yine barışı simgeleyen beyaz bayraklar ile yaralıların bulunduğu bodrumlara doğru yürümek isteyen 11 kadın gözaltına alınmıştır. Aralarında aydın, gazeteci ve yazarlarında bulunduğu 132 kişi, "Cizre'de insanlık ölüyor"³⁷ söylemi ile devletin sorumlu olduğu görevi yerine getirmemesi durumunda, kendilerinin bu sorumluluğu almaya hazır olduklarını çağrısı yapmıştır.

³⁴ AYM Başvuru No:2016/2629 Derya Koç ve Diğerleri Tedbir Talepli Başvuru, Başvuru No: 2016/1652 Mehmet Yavuzel ve Diğerleri.

³⁵ İnsan Hakları İnceleme Heyeti "79 Günlük Sokağa Çıkma Yasağı, Cizre Gözlem Raporu", ihd.org, 31.03.2016. İnsan Hakları İnceleme Heyeti, İnsan Hakları Derneği (İHD), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası (SES), Diyarbakır Barosu ve Gündem Çocuk Derneği'nin üye ve yöneticilerinden oluşmuştur.

³⁶ AİHM Başvuru No: 5317/16

³⁷ Aralarında sanatçı, gazeteci, yazarların olduğu 132 kişi bir deklarasyon yayınlayarak, Cizre'de bodrumlarda bulunan yaralıları kurtarmaya hazır olduklarını bildirmiştir. Bkz. "132 aydından Cizre deklarasyonu: Yaralıları siz kurtarmazsanız biz kurtarmaya hazırız", BirGün, 01.02.2016

Hükümet yetkilileri ise bu olaylara ilişkin iddiaları yalanlarken çelişkili ifadeler sarfetmiştir. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu, “bodrumlarda muhtemelen hiç yaralı yok” derken, AKP Genel Başkan Yardımcısı Ömer Çelik ise, “ne ambulansın olduğu yerlere yaralılar getirilmekte, ne de ambulansın girmesine izin verilmektedir” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (T24, 2016) . Hükümet yanlısı gazetelerde ise, bahsedilen bodrumlarda üst düzey örgüt militanlarının bulunduğu, söylenenlerin gerçeği yansıtmadığı şeklinde haberler yapmıştır³⁸.

Siyasal iktidar bu süreçleri şeffaf bir şekilde yürütmediği ve uyguladığı hukuksuz uygulamaların üstünü örtmek istediği eleştirileri, BM İnsan Hakları Komiserliği, İHD, TİHV, Uluslararası AF Örgütü gibi insan hakları savunucusu olan kurumların da ortaya koyduğu raporlarda dile getirilmiştir. Bu raporlarda, BM’den gelen denetçilerin bir yıllık çabalarına rağmen Güneydoğu kentlerine girmelerinin engellendiği, aynı şekilde Türkiye insan hakları savunucularının da bu engellemelerle karşılaştığı belirtilmiştir. Yine raporlara göre, barikatların tamamının kaldırılmış olmasına karşın, sokağa çıkma yasakları devam ettirilerek, araştırma ve bilgi edinme hakkı engellenmiştir. Ayrıca, etkin bir soruşturma ve gözlemin yapılması ve kanıtların toplanması ve olası hak ihlallerinin ortaya çıkarılmasını engellemek adına, hem BM insan hakları komisyonu raporunda, hem de Türkiye İnsan Hakları vakfı raporunda yer edinen bilgilerde, binaların yıktırılarak delillerle birlikte ortadan kaldırılmaya çalışıldığı belirtilmiştir.

Devletin bu süreçte sertleşen politikaları ve keyfi uygulamalarının temel dayanağını ve söylemini bu dönemde “terör” kavramı oluşturmuştur. Terörden kastedilen, devletin sadece uygulamaları değildir. Bu uygulamaların gerekçelendirilmesi adına karşı tarafın tanımlanması için kullanılan kavram olarak ‘terör’dür. Bu dönemde hukuksuzluğa, haksızlığa ve şiddete maruz kalanlar terör ile ilişkilendirilerek, izlenilen politikalar haklılaştırılmak istendiği söylenebilir.

³⁸ Bkz. Örnek bir haber: “Cizre’deki bodrum kattan bakın kimler çıktı!”, İnternet Haber, 02.02.2016
<https://www.internethaber.com/cizredeki-bodrum-kattan-bakin-kimler-cikti-foto-galerisi-1562201.htm>

Tüm bu süreçlerde devletin uygulamaları ve politikalarının, Arendt'in totaliter rejimlerin son aşamasında bahsettiği, total bir hakimiyet kurmak adına, terörün bir araçtan amaca dönüştürüldüğü şekliyle kullanıldığı söylenebilir. Olağanüstü koşulların hakim olduğu bu süreçte, muhalif veya insan hakları savunucusu herhangi bir kesimin karşı çıkmasına müsaade edilmemiş ve siyasal iktidarın tamamıyla hakim olduğu, insan hakları ve hukukun askıya alındığı bir durum yaratılmıştır. Gerek ulusal gerekse uluslararası raporlarda da ortaya konulan tüm delillere rağmen, hükümet ve yandaş medya tarafından, iddialar yalanlanmıştır. Aynı şekilde, bu olaylarda siyasal iktidarın politikası, bazı kesimler dışında neredeyse ülke genelinde desteklenmiştir. Bu açıdan kitlesel bir mobilizasyonun olduğundan da bahsedilebilir. Bu olayların başlamasından sonra, Kürt illerinden gelen otobüslerin, araçların belirli bölgelerde saldırıya uğraması, yine Kürtlerin ülkenin belirli yerlerinde saldırıya uğraması, onlarca HDP binasına saldırının olması bu savı destekler niteliktedir³⁹

³⁹ Bazı örnek haberler için bkz. "Kürt illerine giden otobüslere taş yağmuru: 2 yaşındaki bebek yaralandı", **BirGün**, 08.09.2015. "İrkçı guruplar Kürt avına çıktı", **evrensel.net**, 08.09.2015. "Türkiye'nin üstünde bir 'karabasan' dolaşıyor", **Radikal.com.tr**, 08.09.2015.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DARBE KALKIŞMASI SONRASI İLAN EDİLEN OHAL SÜRECİNDE ÜLKEYE HAKİM OLAN SİYASİ REJİMİN ANALİZ EDİLMESİ

3.1. Türkiye Siyasi Tarihinde Darbeler ve 2016 Darbe

Girişimi

Askeri darbeler ve askeri vesayet, Türkiye siyasal gündeminde önemli bir yer tutar. Devletin kuruluş aşamasında etkin bir role sahip olan askeri güç, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca, kendilerini devletin ve Atatürk ilkelerinin koruyucusu ve bekçisi olarak gördükleri için, inandıkları devlet ilkelerinin, ne zaman tehlikeye girdiğine kanaat getirseler, sivil siyasete müdahale etme girişiminde bulunmuşlardır. Her askeri müdahale, kendi döneminin iç ve dış siyasetinin etkisi ile farklı şekilde seyretmiş ve farklı sonuçlar doğurmuştur. Özellikle çok partili siyasete geçildikten sonra neredeyse her on yılda bir gerçekleşen bir darbe, muhtıra veya kalkışma söz konusu olmuştur. Bu açıdan, Türkiye'nin demokratikleşme süreçlerinde her zaman asker-sivil gerilimi olduğu söylenebilir. Darbeler bunun en önemli olgusal göstergelerinden biridir. Askeri vesayet konusu Türkiye siyasetinde pek çok siyasal aktörün sıklıkla dile getirdiği ve üzerine politika ürettiği bir sorundur. Yapılan veya kalkışılan her darbe sonrasında, yürürlükte olan Anayasa ve yasalarda değişiklikler yapılarak ya da yeni Anayasa getirilerek, bir taraftan sivil yönetimin, askeri vesayet altında kalmasının meşru düzeni oluşturulmaya çalışılırken, diğer taraftan da kendilerini ve kurmak istedikleri rejimi güvenceye alan bir yol izlemişlerdir.

Türkiye'de ilk darbe 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleştirilmiştir. Dönemin iktidar partisi olan Demokrat Partinin yürüttüğü politikalardan memnuniyetsiz kalan askeri bir kanadın darbesi ile hükümet bertaraf edilerek yönetim ele geçirilmiştir. 27 Mayıs darbesi, cumhuriyet tarihinde yapılan ilk darbe olması ve sonraki dönemlerde de orduyu, ülke her krize girdiğinde müdahale etme konusunda cesaretlendirdiği için ayrı bir öneme sahiptir. 27 Mayıs 1960 günü kendilerine *Milli Birlik Komitesi* (MBK) adını veren bir grup asker tarafından yönetime el konulmuştur. Akabinde 12 Haziran'da 1 sayılı Kanun ile 1924

Anayasasında olan çok sayıda hüküm değiştirilmiş ve geçici bir Anayasa düzeni kurulmuştur (Temel, 2017, s. 131).

1960 Askeri darbesi sonrasında, 1961 yılında yeni bir Anayasa çıkarılmıştır. Yeni Anayasanın hazırlanış ve içeriğine bakıldığında, demokrasi ve insan haklarına, hukukun üstünlüğüne yönelik geniş düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Öyle ki Tanör'e göre, askeri darbe ile ele geçirilen ve yönetilen bir rejim olmasına karşın, bir önceki döneme nazaran çok daha özgürlükçü bir ortam var olmuştur (Tanör, 1994, s. 16). 1961 Anayasasını hazırlayan komisyon, Milli Birlik Komitesi ve sivil kanattan -DP dışında kalan partilerin temsilcileri, üniversiteler, iller, sendikalar vb. yerlerden seçilen temsilcilerden- oluşmuştur. MBK, Anayasa'nın kuruculuk yetkisini, Temsilciler Meclisi ile paylaşmış ve Anayasa taslağına son şeklin verilmesi konusunda Temsilciler Meclisi daha yetkili kılınmıştır (Tanör, 1994, s. 16)

Darbe sonrasında yapılan 1961 Anayasası ile birlikte, başta temel hak ve hürriyetler olmak üzere çokça yeni düzenlemeler yapılmış, üniversiteler, TRT gibi çeşitli kurumlar özerkliklerine kavuşturulmuş ve özerklikleri anayasal güvenceye alınmıştır. İnsan hakları ayrıntılı bir biçimde Anayasada kendisine yer bulurken, ilk defa sosyal haklara ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkesi ilk olarak 1961 Anayasa'sında yer alan bir hüküm olmuştur (Tanör, 1994, s. 19). Devlet erkinin paylaşılmasına yönelik getirdiği düzenleme, 1961 Anayasasının sunduğu diğer önemli bir katkıdır. Buna göre, devlet iktidarı belirli erkler arasında bölünmüştür. Tanör'e göre, o zamana kadar devlet iktidarının TBMM'nin elinde toplanması söz konusu iken, yapılan düzenleme ile birlikte, devlet iktidarı çeşitli erkler arasında dağıtılmış ve bu erkler arasında denge fren sistemi oluşturulmak istenmiştir (Tanör, 1994, s. 22-23). 1961 Anayasasının getirdiği en önemli düzenlemeler ise insan hakları alanında olmuştur. Tanör'e göre 1961 Anayasa'sının en önemli katkılarından biri de temel hak ve özgürlükler rejimini getirmiş olmasıdır (Tanör, 1994, s. 25). Getirilen düzenlemeler ile temel haklar anayasal güvenceye alınmış, ancak kanunla sınırlandırılabilmesi ve hiçbir şekilde özüne dokunulamayacağı belirtilmiştir.

1961 Anayasasında, iktidarın üniversiteler üzerinde olası baskıyı bertaraf etmek ve akademisyenlerin iktidarlarca keyfi ihraç edilmesine engelleyen düzenlemeler yer almış, üniversiteler özerkleştirilmiştir. Aynı şekilde, sadece iktidarın propaganda aracı olarak kullanılmasının önüne geçilmesi adına, TRT de özerkleştirilen diğer kurum olmuştur (Akıncı, 2014, s. 63). Anayasanın diğer bir katkısı da, yasama ve yürütmenin yargı kararlarını değiştiremeyeceği şeklinde getirilen düzenleme olurken, hakimlerin azlolunamayacağı ilkesi yargıçlar için getirilen önemli bir güvencedir. (Akıncı, 2014, s. 63).

27 Mayıs 1960 darbesi her ne kadar kendi döneminden öncesiyle kıyaslanamayacak derecede özgürlükçü bir Anayasa getirmiş olsa da, sonuç itibarıyla Türkiye'nin neredeyse kuruluş felsefesine uygun olan tepeden inme demokrasi ve haklar getirme anlayışının bir tezahürü olduğu ve askeri yönetimin, sivil siyaset üzerindeki vesayetini perçinlediği gerçeğini değiştirmemektedir. Nitekim bu durum, darbe sonrası süreçte ve siyasetin sivilleşmesi sürecinde daha iyi anlaşılmıştır. Darbe sonrasında 15 siyasetçiye verilen idam cezası ile bir taraftan darbe meşrulaştırılmak istenirken, diğer taraftan da sonraki hükümetlere bir göz dağı vermek istenmiştir. İdam cezası verilen 15 kişiden Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan cezası infaz edilirken, diğer kişilere verilen idam cezası farklı cezalara çevrilmiştir. İnfaz edilen bu idam cezaları bile insan haklarına yönelik ağır ihlalin açık göstergesi olurken, askeri kanadın sivil siyasetçiler üzerindeki tehdidin boyutlarını açıkça göstermiştir.

1960 darbesi sonrasında özellikle kurumlar da, yasa ve Anayasa'da yapılan değişikliklerle birlikte, askerin sivil siyaset üzerindeki baskısı artmıştır. Nitekim sonraki yıllarda, ne zaman askeri kanat ülkenin siyasi bir krize girdiğine kanaat getirirse, sürekli bir müdahale girişimi içerisinde olmuştur. Bu durum darbe sonrası birkaç yıl içerisinde, halkın seçimlerde ordunun ve siyasi elitlerin beklentisi yönünde oy kullanmayıp, Demokrat Partinin bileşenleri olan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi' ne yüzde elliye yakın oy verince, daha da belirginleşmiştir. Yapılan seçimlerden hoşnut olmayan ordunun baskısı ile, İsmet İnönü Başbakanlığında bir hükümet kurulmuş, Cemal Gürsel ise Cumhurbaşkanı olmuştur. Hatta ordu içerisinde belirli kesimler siyasetin hemen sivilleşmesini istememiş ve buna karşı tutum sergilemiştir. Talat Aydemir ve

arkadaşları 1962-63 yılları arasında iki defa başarısız sonuçlanan darbe girişiminde bulunmuştur (Demir, 2006).

Birkaç yıl sonrasında, 12 Mart 1971 tarihinde, bu sefer ordu tarafından hükümete bir muhtıra verilmiştir. Ordu, yayınladığı bildiri ile, ülkenin içinde bulunduğu kaos durumunu ileri sürerek, hükümete, muhtıra da açıklanan ilkelere uygun adımlar atması çağrısında bulunmuştur. 12 Mart Muhtırasının 3.maddesi gereğince, parlamento ve sivil rejim sürekli tehdit altında olduğu, talep edilenlerin hükümet tarafından yerine getirilmemesi durumunda TSK'nin her an hükümete el koyacağı açıkça anlaşılmaktadır (Tanör, 1994, s. 48).

Tanör'e göre, askeri kanadın siyasete müdahalesi göz önüne alındığında, 12 Mart rejimi yarı askeri bir rejim olarak tanımlanır. Asker yönetimi tamamıyla ele almamıştır, ancak hem hükümetin kuruluşunda, hem de istifasında söz sahibidir. İstifa edecek bir hükümetin istifası bu alanda görevli ve yetkili olmamasına karşın, Genel Kurmay Başkanlığında görüşülmektedir (Tanör, 1994, s. 48). Bunun yanı sıra ordu, Anayasa değişikliği hazırlıklarını da sadece TBMM'ye bırakmamış, kendisi de bu alanda hazırlıklar yapmıştır (Tanör, 1994, s. 50). Sıkıyönetim koşulları altında devam eden bir siyasi atmosferin hakim olduğu bu ortamda, Tanör'e göre, 1971-73 yılları arasında yapılan Anayasa değişiklikleri ile askeri otorite sivil iktidardan belirli oranda tavizler koparmış ve daha da özerkleşmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri de, asker kişilerin idari eylem ve işlemlerinden kaynaklı yargılamasının Danıştay'dan alınarak, Askeri Yüksek İdare mahkemesine verilmesidir (Tanör, 1994, s. 54-55).

Gelenek haline gelen darbelerin en şiddetlisi 12 Eylül 1980 yılında yapılan askeri darbedir. Bu darbe, Türk Silahlı Kuvvetlerinin emir komuta zinciri içerisinde, herhangi bir direnişle karşılaşmadan yönetime el koyması ile gerçekleştirilmiştir (Genç, 2017, s. 231). Mevcut hükümet bertaraf edilerek, tüm ülkeyi kapsayan bir sıkıyönetim ilan edilmiştir. TBMM feshedilerek, partilerin faaliyetlerine son verilmiştir. Bütün sendika ve derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur. Orgeneral Kenan Evren devlet başkanı olurken, Kenan Evren yönetiminde yasama yetkisinin icra edilmesi için, *Milli Güvenlik Konseyi* (MGK) kurulmuştur. Siyasi partiler yasaklanmış ve meclis yetkilerinin tamamı

MGK'ye aktarılmıştır (Genç, 2017, s. 231). 12 Mart muhtırası sonrası belirli değişiklikler yapılan 1961 Anayasası, uygulamadan kaldırılarak yerine yeni bir Anayasanın yapılacağı belirtilmiştir.

Darbe sonrasında, ülkenin genelinde ilan edilen sıkıyönetim ile asker, toplum üzerinde baskısını arttırmıştır. Askeri yönetim tarafından, kaybolan kamu düzeninin yeniden tesisi ve güvenliğin sağlanması gerekçesini ileri sürülerek, gerekli yargılamaların yapılması ve cezaların verilmesi adına, sivil mahkemeler yerine, bu yetkiyi kullanacak '*sıkıyönetim mahkemeleri*' kurulmuştur. Bazı verilere göre bu süreçte, 650 binden fazla kişi gözaltına alınırken, 230 bin kişi yargılanmıştır. Cezaevlerinde 171'i işkenceden olmak üzere 300 kişi hayatını kaybetmiştir. 517 kişiye idam cezası verilirken, bunlardan 49'u infaz edilmiştir (Akşin, 2007, s. 312).

12 Eylül darbesi aynı zamanda Türk milliyetçiliği pekiştiren bir rejimin yaratılmak istendiği söylenebilir. Darbe sonrası 1983 Ekim ayında çıkarılan 2932 sayılı yasa⁴⁰, aslında güçlü ve otoriter bir devletin yanında, Türk milliyetçiliği ile de ön plana çıkan bir devletin amaçlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu yasaya göre, devletin resmi dili olan Türkçe dışında herhangi bir dil ile düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasaklanmıştır (Coşkun M. Ş., 2010, s. 33). Anayasada var olan "resmi dil Türkçedir" ibaresinin değiştirilemez madde olarak belirtilmesi, 42. maddeye Türkçe dışında hiçbir dilin eğitim dili olarak kullanılamayacağı ibaresinin eklenmesi, yine 28.maddesinde "yasayla yasaklanan dil" ibaresinin eklenmesi bu durumu açıklar niteliktedir (Coşkun M. Ş., 2010, s. 33). Bu yasa ile birlikte, her alanda sadece Türkçe konuşulma zorunluluğu getirilirken, Kürtçe de yasaklanan dillerden olmuştur. Cezaevlerinde Kürtçe yasaklandığı için, görüşe gelen ailelerden tek kelime Türkçe bilmeyen insanların sadece birbirlerinin yüzlerine bakmakla yetindiği, tek kelime Kürtçe konuştukları takdirde, hem kendilerinin hem de koğuşunda yatan diğer herkesin cezalandırıldığını (Coşkun M. Ş., 2010, s. 34) darbe döneminde cezaevlerinde kalan çok sayıda insan aktarmıştır (Kalkan, 2020). "Türkçe konuş çok konuş" söylemi bu dönemin simgesel söylem haline gelmiştir. Bu açıdan darbe sonrası süreçte cezaevlerinin, yapılan

⁴⁰22.10.1983 tarihli 18199 sayılı Resmi Gazete

işkencelerin boyutları, insanın kişiliğini hedef alan politikası ile Arendt'in totaliter rejimler olarak nitelendirdiği Nazi ve Stalin Sovyet dönemi toplama kamplarına benzediği söylenebilir. Nitekim cezaevlerinde insan havsalasına sığmayacak derecede yapılan bu işkenceler (Türk, 2021) ile insanların öldürüldüğü, intihara sürüklendiği, toplum içine çıkılamayacak düzeye getirilmeye çalışıldığı, daha da önemlisi insanın onursuzlaştırma ve kendisinden utanacak duruma sokma çabaları bunun en belirgin özellikleridir. İşkencelerin en yoğun ve korkunç olanı, dönemin işkence merkezi olarak gösterilen ve hakkında çok sayıda kitap yazılan, belgesel çekilen “Diyarbakır 5 nolu Cezaevi’nde“ yaşanmıştır. 1981-84 yılları arasında 34 kişi işkencelerden yaşamını yitirirken, yüzlerce insan vücut bütünlüğünü kaybetmiş veya vücut bütünlüğü zarar görmüştür.

Yasaklamalar ve baskılar sadece bunlarla sınırlı kalmayıp, basın yayın alanında, kültür sanat alanına da sirayet etmiştir. Yüzlerce film sakıncalı bulunduğu için yasaklanırken, on binlerce kitap imha edilmiştir. Üniversiteler üzerinde baskılar artmış, özerkliğine darbe vurularak, Yüksek Öğretim Kurumu’na bağlanmıştır. Dört yüz gazeteci yargılanırken, 13 büyük gazeteye dava açılmış, üç yüz gün boyunca hiçbir gazete yayın yapamamıştır (Dündar, 2016, s. 127-128).

Darbe rejiminin kurmak istediği yönetim ve yaptıkları göz önüne alındığında, Tanör’ün de işaret ettiği gibi, 12 Eylül darbesinin asıl amacı, devlet otoritesinin güçlendirilmesi olmuştur. Amaç demokrasi veya özgürlüklerin sağlanması ve pekiştirilmesi değildir (Tanör, 1994, s. 97). Devlet otoritesini tesis etmek ve istedikleri gibi bir yönetim sistemi oluşturmak adına, yürürlükteki Anayasa kaldırılarak, yerine kendi yönetimlerine uygun bir Anayasa çıkarılmıştır. Gerek Anayasa yapım süreci, gerekse Anayasanın son hali göz önüne alındığında, askeri rejimin etkisinde, yürütmenin ne kadar güçlendirildiği, temel hak ve özgürlükler ile ilgili düzenlemelerin modern demokratik toplum gerekliliklerinin çok gerisinde olduğu, yargı ve yasama erklerinin, yürütme karşısında zayıf bırakıldığı görülmektedir.

1981 Anayasa’sı seçim ile oluşan temsilci bir meclisin ürünü değildir. Fiili iktidar olan MGK Anayasa yapma yetkisini kendisine yaratmıştır (Tanör,

1994, s. 101). 1961 Anayasa'sının yapım sürecinde MBK Anayasayı yapma yetkisini temsilci kurul ile paylaşıırken, MGK bu şekilde bir yetki paylaşımına gitmemiştir. Yapım sürecinde bir temsilciler meclisi oluşturulmuş olsa da, son sözü söyleme, istediği gibi değiştirme ve biçimlendirme yetkisini elinde tutmuştur (Tanör, 1994, s. 101). 1961 Anayasasında, Demokrat Parti temsilcileri bir süreliğine siyasetin dışında tutulurken, diğer partilerin üyeleri Temsilciler Meclisine dahil edilirken, 1982 Anayasası yapım sürecinde, tüm siyasi partiler dışarda tutulmuştur. MGK'nin yanında sivil kanattan oluşan bir Danışma Meclisinin de Anayasa yapım sürecinde rol oynaması öngörülmüştür. Ancak oluşturulan Danışma Meclisinde de, herhangi bir siyasi parti üyesi yer almazken, üniversitelerden, sendikalardan vb. kesimlerden de Danışman Meclisine kimse girememiştir.

Anayasa oylaması ile Cumhurbaşkanı seçimi birleştirilmiş ve Anayasanın halk oylamasında kabulü ile birlikte MGK'nin başkanının da, Cumhurbaşkanı sıfatı kazanacağı, hazırlanan tasarının geçici 1.maddesinde belirtilmiştir. Ayrıca oylamaya katılmayan halkın cezalandırılacağı söylenmiştir (Tanör, 1994, s. 105-106). Baskı altında hazırlanan, muhalefetin herhangi bir karşıt propagandasına izin verilmeyen bu ortamda Anayasa % 92 oy oranı ile kabul edilmiştir.

Yapılan üç darbede de göze çarpan ortak özellik sivil siyasete, parlamenter rejime müdahalenin söz konusu olmasıdır. 1980 ve 1960 darbelerinde parlamento tamamıyla fesh edilirken, 1971-73 sürecinde ise, parlamento dışı hükümetler desteklenmiştir. (Tanör, 1994, s. 98). 27 Mayıs darbesi esas olarak kendisini demokrasinin tekrardan tesis edilmesi misyonu ile tanıtırken, 12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleri ise daha çok ülkeye hakim olan çatışma ve şiddetin, iç karışıklığa karşı ve farklı çıkar gruplarına karşı zayıflayan, devlet iktidar ve otoritesini tekrardan tesis edilmesi misyonunu üstlenmiştir. 1961 Anayasası yasama ve yürütme arasındaki güç dengesini, bir nebze olsun yasamadan taraf kullanırken, 82 anayasasında tamamıyla yürütme güçlendirilmiştir (Tanör, 1994, s. 115). Aynı şekilde 1961'de yapılan değişiklikler ile Yargı alanı bağımsız kılınmak istenirken, 1982 Anayasasında ise yargı alanında gevşemelere ve yargının, yürütmenin etkisi altına alınmasına neden olmuştur. (Tanör, 1994, s. 116).

Türkiye de her askeri müdahale, TSK'nin devlet içerisindeki yerini ve özerkliğini pekiştirmiştir. Yapılan her darbe kendi dönemi içerisinde farklı iç ve dış dinamiklere dayandırılmıştır. Her askeri müdahale sonrasında Anayasada değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin içerisinde demokratik adım olarak nitelendirilebilecek çok sayıda düzenleme de sayılabilir. Nitekim 1961 Anayasasının özellikle temel hak ve özgürlükler alanına getirdiği düzenlemeler çoğu aydın ve düşünür için Türkiye tarihinin en yenilikçi ve iyi Anayasası olduğu yönündedir. Ancak askeri müdahalelerin, yukarıda bahsettiğimiz gibi, hem kendi yerlerini ve özerkliklerini devlet içerisinde pekiştirmesi bağlamında, hem de sivil siyaset üzerinde mütemadiyen devam eden vesayet kurmasından dolayı özünde antidemokratik bir rejimi barındırır. 1961 darbesi de, Tanör'ün belirttiği gibi her ne kadar kendinden önceki dönem ile kıyas götürmeyecek derecede demokratik düzenlemeler getirmiş olsa da, askeri müdahalelerin geleneğini başlatan konumda olmuş ve öngörülen demokratik adımlar atılmayarak sivil siyasetten istemedikleri kesimlerin iktidar olduğu için müdahalelerine devam etmeleri nedeni ile demokratik olarak nitelendirilmeyeceği açıktır.

Türkiye'de askeri gücün sivil siyasete müdahalede bulunduğu diğer bir süreçte 28 Şubat sürecidir. 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu'nun aldığı bazı kararları kamuoyu ile paylaşması ile gelişen bir askeri müdahaledir. Literatürde post-modern darbe olarak yer edinen bu süreç, çeşitli kesimlerce farklı şekilde analiz edilmiş ve tanımlanmıştır. Öcal'a göre, bu süreci askeri darbe olarak okuyan kesimler olduğu gibi, asker ve sivil bürokrasi ortaklığında gerçekleşen bir müdahale olarak gören veya salt bir sivil bir darbe olarak görenlerde bulunmaktadır. Bunun yanında, meclisin kapatılmaması, anayasaya dokunulmamış olması ve mevcut siyasi partilerin siyaset yapma olanaklarının ellerinden alınmamış olması nedeniyle, darbe koşullarının oluşmadığı ve bundan dolayı bu sürecin askeri darbe olarak okunamayacağı kanısında olan kesimlerde bulunmaktadır. Hatta bu süreci askeri darbenin önlenmesi hareketi olarak gören bir kesim dahi bulunmaktadır (Öcal, 2019, s. 15). Müdahalenin gerekçesi olarak dönemin iktidarda olan Refah Partisinin, İslami değerler üzerinden yürüttüğü politikaların, laikliğe zarar verdiği yönünde açıklamalar olmuştur. 28 Şubat sürecini diğer askeri müdahalelerden ayıran önemli özelliği,

Öcal'a göre, askeri kanadın bu süreci alışlageldik yöntemlerden farklı olarak, medya üzerinden bir kamuoyu oluşturarak siyasal kanat üzerinden psikolojik baskı oluşturması ile olmuştur. Post-modern olarak nitelendirmesinin en büyük nedeni de kullanılan bu yöntemidir (Aktaran, Öcal, 2019, s.15-16).

1960 ve 1980 darbelerinde ordu yönetime el koyarken, 14 Mart 1971 tarihinde hükümete muhtıra verilmiş 28 Şubat'ta ise kamuoyu ve medya üzerinden mevcut hükümet üzerinde bir baskı kurulmak istenmiştir. 15 Temmuz ise gerek darbe sürecinin yapılaş şekil ve yöntemi, gerek ise doğurduğu sonuçlar bakımından diğer darbe süreçlerinden çok farklılık göstermektedir. Her şeyden önce başarısız bir darbe girişimi olması onu diğerlerinden farklı kılmaktadır. Diğer darbe süreçleri sonucunda kazanan ve süreçten çok daha güçlü çıkan ordu olurken, 15 Temmuz'da tam tersi bir seyir izlemiştir. Darbe kalkışması sürecinin başlangıcı ve devamı halen tartışma konusu olmaya devam etse de, halkın sokaklara inmesi ve emniyet güçlerinin ve hatta askeriye içerisinde büyük kısmının darbeye karşı çıkmış olması, darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu süreçte ordunun tamamıyla kaybettiği söylenemezse de ordunun içerisinde belirli grubun tasfiyesi gerçekleştirilmiş ve ordunun sivil siyaset üzerindeki vesayeti büyük oranda kırılmıştır. Bu bağlamda sivil siyasetin ordudan kurtulması demokratik bir kazanç olarak görülse de, ibre demokrasinin iyileştirilmesinden yana dönmemiş, aksine darbe sonrası süreçte, antidemokratik bir siyasi rejim hakim olmuştur. Nitekim askeri kanadın, sivil siyaset üzerinde yıllardan beridir var olan vesayeti antidemokratik bir durum oluştururken, bu vesayetin büyük oranda bertaraf edilmiş olması, var olan antidemokratik durumu ortadan kaldırmamıştır. Sadece demokrasi adına, önemli bir engel ortadan kaldırılmıştır. Türkiye'de bu sürecin her zamankinden daha antidemokratik bir düzene evrildiği ve askeri vesayet kırılırken, yerine polis devletinin oluşturulduğu iddiaları ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı tartışılacaktır.

15 Temmuz sürecine girilmeden, ülkeye hakim olan siyasi atmosferi daha önceki bölümde ele alınmıştır. Bu süreçte ülkeye bir kaosun hakim olduğu ve siyasi bir krizin olduğunu söylemek mümkündür. Bir tarafta çözüm süreci sonlanmış ve devlet ve PKK arasında gerçekleşen çatışmalar kentlere taşınmış ve hiç olmadığı kadar şiddetlenmiştir. Diğer tarafta ise Türkiye'nin devam eden

Suriye iç savaşının, birebir muhatabı olma pozisyonunda yer alması ve akabinde sınırda PYD ile yer yer çatışmalar yaşaması ve en önemlisi İŞİD gibi bir örgütün canlı bomba saldırılarında bulunması, ülkede bir kaosun hakim olduğunu göstermektedir. Yılmaz'ın da işaret ettiği gibi, yanı başımızda patlayan bombalar, başta Kürt sorunu olmak üzere ülkenin siyasi sorunlarına yönelik çözümsüzlük ve bunun sonucunda onca insanın hayatını kaybetmesi, toplumun bu sorunlar karşısında duyarsız ve umarsız tavrı, siyasi iktidar tarafından muhalif seslerin tek tek bastırılması (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 158-159) gibi nedenler aslında ülkenin içinde bulunduğu kaosu ve siyasi atmosferi özetler nitelikte olmuştur. Özellikle, 20 Temmuz 2015'te Suruç'ta, 10 Ekim 2015'te Ankara eski gar meyânında, 5 Haziran 2015'te HDP Diyarbakır mitinginde, İŞİD tarafından gerçekleştirilen bombalı saldırılarda onlarca insan hayatını kaybetmesi, yüzlerce insan da yaralanması darbe kalkışması öncesinde oluşan kaosun boyutunu göstermiştir.

15 Temmuz saat 22.00 sularında, bir askeri hareketlilik başlamış, Genelkurmay Başkanlığı Karargahı ve TRT Genel Müdürlüğü bir grup asker tarafından ele geçirilmiştir. Aynı sıralarda Boğaziçi Köprüsü ve Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, tanklar ile gelen bir grup asker tarafından geçişe kapatılmıştır. Duruma ilişkin haberler TV ekranlarında ve sosyal medya üzerinde yayılsa da, başlarda, kalkışmanın gerçekleştiği saatte göz önüne alınarak, bunun bir “tatbikat veya askeri hareketlilik” olabileceği konuşulmuştur. İlerleyen saatlerde bunun bir askeri darbe kalkışması olduğu anlaşılmıştır. NTV ve A Haber gibi ulusal kanallarına bağlanarak durum hakkında açıklama yapan dönemin başbakanı Binali Yıldırım, ‘olayın bir grup asker tarafından yapılan bir kalkışma olduğu ihtimaline değinerek, bunun henüz darbe olarak nitelendirilemeyeceğini, seçilmiş iktidar olarak görevlerinin başında olduklarını, demokrasiyi sekteye uğratacak bu kalkışmaya izin vermeyeceklerini ve demokrasiyi koruyacakları vurgusunu yapmıştır’. Daha sonrasında FaceTime uygulaması üzerinden CNN Türk’e bağlanan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, kalkışma yapan bu askeri grubun, TSK içinde küçük bir grup olan “Paralel Devlet Yapılanması (PDY)/Fetullahçı Terör Örgütü(FETÖ) olduğunu söylemiş ve milleti bu kalkışmaya karşı koymak için sokaklara davet etmiştir (CNNTürk, 2016).

Kendilerine “Yurtta Sulh Konseyi” adını veren askeri bir grup “halka rağmen, halk için” şiarıyla hazırladıkları bildiriye TRT ekranlarında okutmuştur. Okutulan bu bildiride, mevcut iktidarın, Anayasa ve kanunlara aykırı hareket etmekte olduğu, devletin kurumlarının iktidar tarafından ideolojik saikler ile donatıldığı, kuvvetler ayrılığının yok edilerek korkuya dayalı, otokrasi ile yönetilen bir rejim oluşturulduğu söylenmiştir. Bildirinin devamında, bürokrasi içerisindeki yolsuzluk ve hırsızlıkların ciddi boyutlara eriştiği ve tüm bunlar ile mücadele edebilecek hukuk sistemin, mevcut hükümetin eliyle çökertildiği vurgusu yapılmıştır. Bildiriye göre, kendilerini Anayasal düzenin tekrardan tesis edilmesinin temini olarak gören Yurtta Sulh Konseyi, demokrasi ve insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne dayalı yeni bir anayasal düzenin kurulması için yönetime el koyduğunu açıklamıştır. Darbe girişimi, halkın sokaklara inmesi, emniyet birimlerinin ve askeri kanattan darbeye karşı çıkanların, kalkışma yapan askeri gruba karşılık vermesi üzerine başarısızlık ile sonuçlanmıştır.

Emniyet güçlerinin ve TSK’nin müdahalesi ile birlikte darbe bastırılmış ve darbe kalkışmasına katılan askerler teslim olmuştur. Birkaç gün içerisinde 8 binden fazla asker darbe teşebbüsünden gözaltına alınmıştır. Darbe gecesi yaşanan çatışmalar ve çıkan olaylar sonucunda 104’ü darbe yanlısı asker olmak üzere toplamda 355 kişi yaşamını yitirmiş, yüzlerce insan ise yaralanmıştır. 21 Temmuz 2016 da, Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrasında üç aylık Olağanüstü Hal ilan edilmiştir. OHAL yedi defa uzatılarak, 18 Temmuz 2018 de son bulmuştur.

3.2. Olağanüstü Hal İlanı ve Olağanüstü Hal Sürecinde Türkiye'ye Hakim Olan Siyasal Rejim

3.2.1. OHAL Sürecinde Yürütmenin Görev ve Yetkileri

Olağanüstü hal, devletin, olağan hukuk kuralları ve uygulamalarıyla başa çıkmasına olanak bulunmayan afet, ayaklanma, savaş gibi olağandışı bir durumla karşılaşması halinde, bunu ortadan kaldırabilmek için başvurulacak istisnai yönetim biçimidir. OHAL dönemi, olağan yöntemlerle sağlanamayan kamu düzeni ve güvenliğinin yürütme tarafından genişletilmiş yetkiler ile tekrardan sağlanmasını hedefler. Bu bağlamda yürütme Anayasa ve yasaların kendisine verdiği yetkiyi kullanmak suretiyle, temel hak ve özgürlükler dahil olağanüstü halin gerektirdiği ölçüde herhangi bir alanda sınırlama getirebilme yetkisine kavuşturulur (Yeşil, Hukuk ve İnsan Hakları Bağlamında OHAL Uygulamaları, 2019, s. 18-19). Temel hak ve özgürlükler dahi her konuda OHAL in gerektirdiği ölçüde ve hukuksal çerçevede kalınmak suretiyle, herhangi bir kısıtlama yapılmasının hukuki dayanağı, gerek Anayasa 15.madde ve yasalarda(2935 sayılı OHAL Kanunu, 27.10.1983 tarihli, 18204 sayılı Resmi Gazete) gerek AİHS 15.maddesinde belirtilmiş bir konudur. Belirtmek gerekir ki, liberal hukukunda öngördüğü gibi, olağanüstü hal dönemi bir hukuksuzluk süreci değildir, aksine Anayasal düzenin korunması, bozulan kamu düzeninin tekrardan sağlanması için, hukukun farklı bir formunun yürürlüğe girmesidir. Bu süreçte de hukuk kuralları uygulanır, ancak bu uygulamalar olağan durumdan farklı şekildedir. Bu noktadan hareketle, bu bölüm ve devamında, OHAL sürecinin hukuki çerçevesinin neler olduğu ve OHAL sürecine ilişkin yürütmenin yetki ve görevlerinin neler olduğunu tartıştıktan sonra bu süreçte çıkarılan KHK'lerin hukuksal sınır içerisinde kalıp kalmadığına yönelik etraflıca bir tartışma yürütülecektir.

Olağanüstü hal dönemlerinde, yürütmenin görev ve yetkilerinde genişleme olmaktadır. Ancak bu yetkilerin hukuki çerçevesinin belirlendiğini, verilen bu yetkilerin sınırsız ve keyfi olmadığını belirtmek gerekir. Gerek Anayasada ve yasalarda gerek AİHS gibi uluslararası normlarda olağanüstü hal

yönetiminde, iktidarın hangi hukuksal çerçevede hareket etmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir.

Olağanüstü hal yönetimi detaylı olarak Anayasa m.119 ve devamında düzenlenmiştir. Buna göre, OHAL süreci, olağan süreçlerde uygulanan hukuki rejimin yeterli olmaması, bozulan kamu düzeni ve sağlığının tekrardan sağlanması için farklı bir hukuksal rejimin uygulanmasını ifade eden bir yönetim usulüdür. Olağanüstü hali ilan etmeye yetkili kişi Cumhurbaşkanındır. Anayasa m.119'a göre⁴¹, “...Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu⁴² yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya tamamında süreci altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir.” Yine Anayasanın 121.maddesine göre olağanüstü hal kararı verilmesi halinde, karar resmi gazetede yayınlanır ve hemen TBMM onayına sunulur. “...TBMM olağanüstü hal yönetimi süresini değiştirebilir veya bakanlar kurulunun istemi üzerine her defasında dört ayı geçmemek koşulu ile olağanüstü hali uzatabilir veya kaldırabilir.” Madde 122/2 de, temel hak ve özgürlüklere ilişkin getirilecek olan sınırlamaların ve alınacak tedbirlerin usulü ve uygulamasına ilişkin bir olağanüstü hal kanununun düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Buna uygun olarak, 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu⁴³ çıkarılmıştır. Ayrıca aynı maddede, bu dönemlerde Bakanlar Kurulu'na yetkilerini icra etmeleri için, kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarma yetkisi de verilmiştir.

Olağanüstü hal döneminde temel hak ve özgürlüklerde dahi, alınacak tedbirlerin sınırları, daha çok Anayasa m.15'te belirtilmiştir. Buna göre, “... olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.” ibaresi yer almaktadır. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, OHAL süreçlerinde, temel hak ve özgürlüklerin kullanılması dahi olmak üzere, belirli kısıtlamalar yapılabilir. Ancak yapılacak kısıtlamalarda iki önemli hususun göz önüne alınması

⁴¹ OHAL ilanı, 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliklerinden önceki düzenlemeler yürürlükteyken yapıldığı için değişiklik öncesi yasal düzenlemelerden hareketle bu bölüm yazılmıştır.

⁴² Bakanlar Kurulu, 2017 Anayasa değişiklikleri ile birlikte kaldırılmıştır.

⁴³ 27.10.1983 tarihli ve 18204 sayılı Resmi Gazete

gerektiği önemle vurgulanmıştır. Getirilecek düzenlemelerin, özellikle milletlerarası yükümlülüklerle uygun olması ve OHAL koşullarının gerektirdiği konularda olmak suretiyle ölçülü olması gözetilmiştir. Aynı maddenin ikinci fıkrasında da, OHAL koşullarında dahi insanın hiçbir surette, “...yaşam hakkına, maddi manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz, kimse din vicdan ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz, suç ve cezalar geçmişe yürütülemez ve suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.” denmiştir. İlgili maddede de belirtildiği gibi OHAL koşulları dahi hiçbir sebeple dokunulmayacak hak ve özgürlüklerin olduğu belirtilmiştir.

Benzer şekilde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) 15.maddesinde⁴⁴ de, olağanüstü hal döneminde yükümlülüklerin askıya alınmasına yönelik hüküm yer almıştır. Buna göre olağanüstü halin gerektiği ölçüde ve milletlerarası hukuka aykırı olmamak şartı gözetilerek, sözleşmede öngörülen yükümlülüklerle uygun tedbirler alınabileceği vurgusu yapılmıştır.

Açıklanan hukuki gerekçeler bağlamında ve Anayasa 91.maddesinden⁴⁵ hareketle, olağanüstü hal yönetiminin, olağan yönetim koşullarından farklı bir rejim olduğunu belirtmek gerekir. Bu dönemlerde iktidar geniş yetkiler ile donatılmıştır. Bu geniş yetkileri kullanmak suretiyle, OHAL’in gerekliliklerine uygun kamu düzeni ve barışını sağlamak adına, temel hak ve özgürlükler dahi, belirli kısıtlamalar getirebilir. Ancak hukuki çerçevesi çizilmiş bu yetkiler sınırsız ve keyfi kullanıma açık değildir. İlgili hükümlerden de açıkça anlaşılaacağı üzere, olağanüstü halin gerekliliğine uygun ve ölçülü şekilde

⁴⁴ AİHS m.15 **Olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya alma** 1. Savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmeci Taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşme ‘de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir. 2. Yukarıdaki hüküm, meşru savaş fiilleri sonucunda meydana gelen ölüm hali dışında 2. maddeye, 3. ve 4. maddeler (fıkra 1) ile 7. maddeye aykırı tedbirlere cevaz vermez. 3. Aykırı tedbirler alma hakkını kullanan her Yüksek Sözleşmeci Taraf, alınan tedbirler ve bunları gerektiren nedenler hakkında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne tam bilgi verir. Bu Yüksek Sözleşmeci Taraf, sözü geçen tedbirlerin yürürlükten kalktığı ve Sözleşme hükümlerinin tekrar tamamen geçerli olduğu tarihi de Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne bildirir.

⁴⁵ Anayasa m.91. *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verebilir. Ancak sıkıyönetim ve olağanüstü haller saklı kalmak üzere, Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile dördüncü bölümünde yer alan siyasi haklar ve ödevler kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemez. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, olağanüstü hal dönemlerinde, olağan hal dönemlerinden farklı olarak temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler KHK ile getirilebilmektedir.*

faaliyetlerde bulunmak ve milletlerarası yükümlölüklerle uygun olması ölçütleri özellikle vurgulanmıştır. Yani alınacak tedbirlerin ve bu tedbirler bağlamında icra edilecek uygulamaların, olağanüstü halin konusuna uygun ve bağlantılı olması gereklidir. Alınacak tedbirler, konu bakımından sınırlandırılmıştır ve durumun gerektirdiği ölçüde olması gerekliliği vurgulanmıştır. Yeşil’inde belirttiği gibi, getirilen kısıtlama ile öngörülen amaç arasında bir orantı olmalıdır (Yeşil, Hukuk ve İnsan Hakları Bağlamında OHAL Uygulamaları, 2019, s. 20). Olağanüstü hal dönemi için verilmiş geniş yetkiler, OHAL dönemi ile ilgili olmayan konularda kullanılmamalı, ya da OHAL dönemi ile ilgili konularda kullanıldığında, yine hukuk normları içerisinde kalınarak ölçülü olmalıdır. Ayrıca yapılacak düzenlemeler OHAL konusu ile ilişkili olsa dahi, eğer ki olağan dönemlerde yapılan düzenleyici işlemler ile yapılabiliyorsa bu yöntemlere öncelik verilmelidir. (Yeşil, Hukuk ve İnsan Hakları Bağlamında OHAL Uygulamaları, 2019, s. 20)

OHAL döneminde, düzeni kurmakla yetkilendirilmiş kurumlar daha öncede belirtildiği gibi, Anayasa m.119’a göre Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruludur. Bakanlar Kurulu bu yetkisini, Anayasa 121.maddesine göre, KHK çıkararak icra eder. Olağanüstü halin gerektirdiği konularda KHK çıkararak düzenlemeler yapar. Olağanüstü kanun hükmünde kararnameler çıkarıldıktan sonra Resmi Gazetede yayımlanırlar. Sonraki gün TBMM’nin onayına sunulurlar. Komisyon ve Genel Kurula getirilen OHAL KHK’leri diğer tüm tekliflerden önce ivedilikle ve en geç otuz gün içinde görüşölerek karara bağlanır (Yeşil, Hukuk ve İnsan Hakları Bağlamında OHAL Uygulamaları, 2019, s. 21).

OHAL KHK’leri, Anayasanın 148.maddesine göre Anayasa Mahkemesi denetimine tabi tutulmamaktadır. “...Ancak, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.” İlgili hükümden anlaşılacağı gibi, OHAL KHK’lerinin Anayasaya aykırılığı ileri sürölmemektedir. Bu nedenle OHAL KHK’lerinin yargısal denetiminin önünün kapatıldığını belirtmek gerekir.

Anayasada böyle bir hükmün yer alması, beraberinde çeşitli tartışmaları da getirmiştir. Özellikle OHAL KHK'lerinin, OHAL ile ilgili olmayan konularda düzenleme getirmesi veya belirlenen hukuki çerçevenin dışına çıkıp, açıkça hukuka aykırı bir düzenleme getirmesi durumunda, nasıl denetleneceğidir. Bu bağlamda bir boşluk olduğu söylenebilir. Bu konuda içtihatlarda farklılık göstermektedir. Anayasada belirlenen hükme rağmen, Anayasa Mahkemesi, 1991 yılında önüne getirilen OHAL KHK'lerinin⁴⁶ yargısal denetimini yapmış ve iptal kararı vermiştir (Barın, 2020, s. 557). Ancak 2016 darbe girişim sonrasında ilan edilen OHAL döneminde, çıkarılan KHK'ler ile ilgili Anayasa Mahkemesine yargısal denetim için açılan iptal davası, Anayasa Mahkemesince, yetkisizlik sebebi ile esasa girmeksizin reddedilmiştir⁴⁷.

OHAL döneminde çıkarılan KHK'lerin, hemen sonraki günde TBMM'ye sunulması gerektiği Anayasa 121.maddesinde belirtilmiştir. Bu hükümden, bir KHK'nin yürürlüğe girebilmesi için mecliste oylamaya sunulması ve çoğunluğun oyu ile onaylanması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durum, aynı zamanda meclise getirilen kanun hükmünde kararnamelerin oylama sonucunda onaylanmayabileceği ihtimalini de barındırmaktadır. Bu bağlamda yargısal denetiminin önü kapatılmış olan olağanüstü KHK'lerin, sadece 'siyasi denetiminin' yapılabileceği söylenebilir. Ancak iktidar partisinin aynı zamanda yürütmeyi oluşturması ve meclisteki çoğunluğu elinde bulundurmasından dolayı, meclise getirilen KHK'lerin oylanmasının, sadece Anayasada belirtilen usulleri yerine getirmekten başka bir işlevden öteye geçmediği ve aslında etkin bir siyasi denetiminin dahi yapılamadığını ortaya koymaktadır. Nitekim ilerleyen bölümlerde de daha detaylı tartışılacağı gibi, bazı KHK'lerin yürürlüğe sokulmasında belirlenen usuller dahi gözetilmezken, açıkça hukuka aykırı olan ve olağanüstü halin gerektirdiği konu ile alakalı olmayan bir KHK'nin dahi meclisten onay aldığı görülmüştür.

⁴⁶ 10.1.1991 tarih ve E:1990/25, K:1991/1 Sayılı Karar, 5.3.1992 tarihli, 21162 sayılı Resmi Gazete; 03.7.1991 tarih ve E.1991/6, K.1991/20 Sayılı Karar, 8.3.1992 tarihli, 21165 sayılı Resmi Gazete.

⁴⁷ 12.10.2016 tarih ve 2016/166 E. ve 2016/159 K., AYM kararı, 4.11.2016 tarihli, 29878 sayılı Resmi Gazete.

3.2.2. OHAL Süreci Türkiye Siyasal Rejiminde Totaliter Unsurlar

3.2.2.1. Lider ve Liderin Yükselişini Sağlayan ve Hakimiyet Alanını Genişleten Gelişmeler

Totaliter rejimlerin en belirgin özelliklerinin başında, tek bir kişi etrafında kurgulanan, baskıcı, total tahakkümün kurulduğu bir yönetim anlayışı gelmektedir. Totaliter olan bu yönetimlerde, tek bir lider vardır ve bu kişi her şeyin merkezinde yer alır. Bu rejimlerde, lidere bağlı olan ve belirlenen ideoloji doğrultusunda politikaları yürüten bir kesim bulunurken, en alt tabakada da yürütülen bu politikalara koşulsuz inanan, itaat eden kitle toplumları vardır. Totaliter yönetimlerde liderler, toplumsal hareket içerisinde halkın büyük desteğini alarak iktidara gelirler. Totaliter yönetimlerin diktatörü olarak beliren lider, Arendt'e göre bu rejimlerin oluşmasında en etkili unsurların başında gelir. Bu rejimlerde, kitlelerin yönlendirilmesi ve koşulsuz itaatini sağlamak liderin görevidir. Lider, kitleler için politikaların merkezinde yer alarak, onları harekete geçiren motor görevi görür (Arendt, 2018c, s. 144). Bu açıdan totaliter rejimlerde lider, iradesi tartışılmayacak şekilde tüm politikalara yön veren kişidir. Lider iradesinin tartışılmaz olması, Arendt'e göre, totaliter rejimleri, diğer askeri ve otoriter rejimlerden ayırmaktadır. Bu açıdan totaliter yönetimlerde emir komuta birliği tamdır. Tam bir hakimiyet kuran lidere, kitleler öyle bağlıdır ki liderin yokluğunda her şeyin biteceği kaygısı taşırlar (Arendt, 2018c, s. 145-146).

Bu bağlamdan hareketle Türkiye'ye hakim olan rejim ele alındığında, liderin benzer niteliklere sahip olduğu ve lider ile belirli kitleler arasında benzer bir ilişkinin yakalandığı ileri sürülmektedir. Getirilen yeni düzenlemeler ile yürütmenin daha da güçlendirildiği, yürütmenin başı olarak Erdoğan'ın daha geniş ve güçlendirilmiş yetkiler ile donatıldığı, bu durumda siyasal rejimde tek adam rejimine yol açtığı eleştirileri getirilmektedir. Doğu Avrupa'da Macaristan, Belarus ve Polonya (Özlen vd., 2021), örneklerinin de dahil edildiği, liderler etrafında kurulu siyaset 'popülist liderlik' olarak adlandırılmakta, Türkiye'de Cumhurbaşkanı Erdoğan şahsında bu tür ülkelere

örnek olarak gösterilmektedir (Erdoğan M. , 2019). AKP'nin son yıllardaki politika ve söylemlerine işaret eden Erdoğan, Cumhurbaşkanı Erdoğan nezdinde, 'güçlü bir liderin "Reis "in istisnai konumunun oluştuğunu belirtmektedir (Erdoğan M. , 2019). Geniş yetkilerle donatılmış ve neredeyse iradesi kendi tabanı ve devlet kurumlarında tartışılmaz hale geldiği belirtilen siyasal iktidarın lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, -Arendt'in totaliter rejimler için ön gördüğü gibi- yokluğunda, iktidar partisi AKP'nin her şeyi kaybedeceği ve ülkeye kaos hakim olacağına yönelik bir kaygı, lider etrafında kenetlenen kitleler tarafından taşındığı söylenmektedir.

Siyasal iktidarın lideri olan Erdoğan, AKP'nin iktidara geldiği 2002'den bu yana, hangi mevkide olursa olsun, siyasal iktidarın politikasının belirlenmesinde başat rollerden birini oynamıştır. 2004 - 2014 arasında Başbakanlık, 2014 sonrasında başlayan ve halen devam eden Cumhurbaşkanlığı görevini yürütmekte olan Erdoğan, görevde kaldığı bu süreç içerisinde, zamanla yetkilerini genişlettiği ve daha da otoriter hale geldiği eleştirileri yapılmaktadır. Bunlardan biri olan Şebnem Oğuz'a göre, 2007 sonrası belirginleşen ve 2010 referandum ve 2011 genel seçimler sonrası farklı boyutlara erişen AKP'nin otoriter tutumları, 2015 genel seçimleri ve özellikle de Suruç katliamı sonrası süreçte artarak devam etmiştir (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2014'te halk tarafından Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, Cumhurbaşkanlığı mevkisinin, parlamenter sistemdeki gibi sembolik olarak var olmayacağını, dile getirmiştir (Bianet, 2015). Oğuz'a göre, Cumhurbaşkanı olarak seçildikten sonra, fiilen başkanlık sistemindeki yetkileri kullanmıştır (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 104).

Türkiye darbe kalkışması sonrasında ilan edilen OHAL ile birlikte yeni bir sürece girmiştir. OHAL sürecinde, daha önceki bölümde de açıklandığı gibi, yürütmeye, bozulan kamu düzeninin ve refahının tekrardan sağlanması adına geniş çaplı yetkiler verilmektedir. Bu yetkiyi, Anayasaya ve yasalara göre, Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kullanmaktadır. Bu süreçte siyasal iktidar tarafından, yine hukuk normları ile çerçevesi çizilmiş, ama olağan hallere göre daha da esnetilmiş ve genişletilmiş hukuki yetkiler

kullanılmaktadır. Ancak Türkiye’de olağanüstü halin ilanı ile birlikte, hukuken getirilmiş teorik altyapılar ve sınırlar dikkate alınmadığı ve hukukun yeri geldiğinde askıya alındığı eleştirileri getirilmektedir. Darbe sonrası süreci “Allah’ın lütfu” (Cumhuriyet, 2016) olduğunu söyleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, ilan edilen OHAL ile, her şeyi kontrol etmenin olanağına kavuştuğu eleştirileri getirilmiştir. Uluslararası Af Örgütü’nün yayınladığı rapora göre, muhalefet üzerinde benzeri görülmemiş baskı kurulmuş ve bu baskıların ürünü olarak kitlesel ihraçlar yaşanmıştır (Örgütü, Uluslararası Af, 2017). Kısa sürede kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan on binlerce insan açığa alınmıştır. Yüzlerce kurum ve kuruluş kapatılmıştır. Bu uygulamalar, darbe girişimi ile ilişkisi olup olmamasına bakılmaksızın, geniş muhalif kesimleri kapsayıcı şekilde yürütüldüğü yine bu raporlarda belirtilmiştir.

Türkiye’de uzun bir zamandan beridir halkın, lider etrafında kenetlenmesini ve onunla özdeşleşmeyi sağlayan politikalar izlendiğine dikkat çeken Yılmaz’a göre, AKP politikalarının temeli bu politika üzerine inşa edilmekle birlikte, parti ve taban arasında karşılıklı çıkar ve dayanışma düzeni kurulmak istenmiştir (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 162). Halk iradesi ile parti iradesi ve devlet arasında birlik kurma ve bunları da lider etrafında kenetlenme ve özdeşleştirme çabaları AKP’nin kurmak istediği siyasal düzenin özelliği olarak belirginleştiği söylenebilir. Parti üzerinden yapılan eleştirileri devlete getirilmiş gibi, aynı şekilde lidere ve partiye söylenenleri, devlete söylenmiş gibi göstermek, devletin varlığını devam ettirmenin AKP’den ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan geçtiğine ikna çabaları bu politikaların tezahürü olmuştur (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 162).

Bu süreçte tartışma konularından birini de ‘kuvvetler ayrılığı ilkesi’ oluşturmaktadır. Demokratik düzenlerde, erklerin birbirinden bağımsız ve birbirini dengeleyen, denetleyen, sınırlayan konumda olmasını sağlayan kuvvetler ayrılığı ilkesinin olması, son derece önemli bir olgudur. Bu durum hem demokrasinin gerekliliği hem de insan haklarının korunması ve hukukun üstünlüğünün devamı için elzem olarak görülmektedir. OHAL sürecinde, Türkiye’de erkler arasındaki bu ayrımın giderek zayıfladığı ve yürütmenin diğer erkler karşısında güçlendirildiği söylenebilir.

OHAL sürecinde, yürütmenin hangi yetkiler ile donatıldığı ve sınırlarının neler olduğunu önceki bölümde detaylı olarak belirtilmiştir. Siyasal iktidar OHAL süreci boyunca verilen yetkileri yasal sınırların ötesine taşıyarak OHAL ile ilgili olmayan konularda dahi KHK'ler çıkardığı görülmektedir. Bu süreçte ülke, gerek olağanüstü hali ilgilendiren konularda gerek ise olağanüstü hal ile ilgili olmayan konularda, KHK'ler ile getirilen düzenlemeler ile yönetilmiştir (Yeşil, 2019). KHK'nin yargısal denetiminin olmaması ve yasamanın işlevsiz bırakılması ile siyasi denetiminin de bertaraf edilmesi dolayısıyla, siyasal iktidar her ne kadar sınırları çizilmiş yetkiler ile donatılsa da, fiiliyatta bu sınırların ötesinde yetkiye sahipmiş gibi, istediği her alanda düzenleme getirmesine olanak sağlamıştır. İlk bakışta açık bir şekilde olağanüstü hal ile ilgili olmadığı anlaşılan, evlilik programları⁴⁸, kış lastiği uygulamaları⁴⁹, sosyal güvenlik konuları⁵⁰, hakimlik sınavında yetmiş olan barajın kaldırılması⁵¹ gibi konularda kamu hükmünde kararnameler yayınlanmak suretiyle belirli düzenlemeler getirilmesi bile, OHAL sürecinde tanınan genişletilmiş yetkilerin açıkça suistimal edildiğini göstermektedir.

Diğer tüm düzenlemeler gibi KHK'lerin de hukuka uygun bir şekilde çıkarılması ve uygulamaya konulması gereklidir. KHK'lerin çıkarılma usulü, 2935 sayılı OHAL Kanunu'nda açıkça belirtilmiştir. İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) yayınladığı rapora göre, sadece bir tane KHK Anayasa ya uygun şekilde 30 gün içerisinde mecliste görüşülmüştür (Derneği, İnsan Hakları, 2017). Çıkarılan diğer hiçbir KHK bu usule uymamıştır. Yine aynı rapora göre, KHK'ler ile 300 civarında yasada kalıcı değişiklikler oluşturularak olağanüstü halin sürekli kılmanın hedeflendiği vurgusu yapılmıştır. İHD yayınladığı bu raporunda, olağanüstü hal sürecinde Türkiye'yi ziyaret eden, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu(4 kez), BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği özel raportörlerinden 3'ü, yayınladığı raporlar ile bu süreçte “temel hak ve özgürlüklere yönelik sözleşmelerde öngörülen kısıtlamaların ötesinde keyfi

⁴⁸ 689 ve 690 sayılı KHK; 29.04.2017 tarihli, 30052 sayılı Resmi Gazete.

⁴⁹ 687 sayılı KHK; 09.02.2017 tarihli, 29974 sayılı Resmi Gazete.

⁵⁰ 697 sayılı KHK; 12.01.2018 tarihli, 30299 sayılı Resmi Gazete

⁵¹ 680 sayılı KHK; 06.01.2017 tarihli, 29940 sayılı Resmi Gazete

uygulamalar yapıldığı ve bunların hızla düzeltilerek OHAL'in kaldırılması gerektiği" şeklinde açıklamalarda bulunduğunu aktarmıştır.

2017 yılında Anayasa değişikliği yapılmıştır. Bu değişikliğin neler getirdiğini tartışmadan önce değişikliğin yapılma koşullarına değinmekte yarar vardır. Anayasa değişikliğinin kabulüne ilişkin yasa tasarısını hazırlanması ve oylanması, OHAL koşullarında gerçekleştirilmiştir. Olağanüstü halin hakim olduğu bir düzende, demokratik olduğu ileri sürülen ve son derece kritik olan Anayasa değişikliği referandumunun yapılabilmesi, iki farklı olasılığı düşündürmektedir. Birincisi, ülkede artık seçimlerin yapılabildiği ve bu nedenle olağanüstü hali gerektirecek koşulların olmadığını ve OHAL'in de derhal kaldırılması gerektiği yönündedir. Aksi halde bu dönemde kamu düzeni ve güvenliğinin henüz sağlanmadığı için -ki OHAL devam ediyor- yapılacak bir oylamanın sağlıklı ve güvenli olmayacağı, her an manipülasyona ve müdahaleye açık olacağı şeklindedir. İkinci seçenek ise OHAL koşullarının var olduğu ortamda demokratik bir oylamada bulunmanın koşulları olmadığı için, aslında bu seçimin yapılmaması gerektiği, buna rağmen yapılıyorsa, yapmakta ısrar eden tarafın (siyasal iktidarın) OHAL sürecinden yararlanmaya çalıştığı, OHAL'i kendi lehine sürdürmekte olduğu ve kendi politikalarını uygulamak için kullanmakta olduğu yönündedir.

Nitekim ikinci ihtimalin doğru olması daha tutarlı görünmektedir. Bu dönemde tıpkı 1982 Anayasa oylamasına benzer şekilde, Anayasaya muhalefet edeceklerin propagandasına pek müsaade etmeyen, devletin bütün olanaklarını Anayasanın değişikliği için halkı ikna etmeye seferber eden bir süreç izlenmesine rağmen, referandumda, iddialara göre yapılan çok sayıda usulsüzlükler (Hayır ve Ötesi referandum raporunu açıkladı: Ölüler oy kullandı!, 2017) ile birlikte Anayasa değişikliği kabul edildiği eleştirileri getirilmiştir. Muhalefet partilerinden birinin milletvekili olan Necati Yılmaz, referandum süreci için hazırladığı raporunda, "hayır" oyunu savunanlara karşı baskı uygulanması ve bu kesimlerin terörist ilan edilmesi, Yüksek Seçim Kurulu'nun yasağına rağmen, belediyelerin kamu araçlarını "evet" oyu için seferber etmesi, medyanın iktidar tarafından "evet" oyu verilmesi için propaganda yapmak adına seferber edilmesi gibi çok sayıda haksızlığın

yaşandığı, adaletsiz ve antidemokratik sürecin yürütüldüğünü iddia etmiştir (Yılmaz, 2017).

Tüm bu haksızlık hukuksuzluk iddiaları ve itirazlara rağmen, Anayasa değişikliği için yapılan referandumdan “evet” oyu çıkmış ve değişiklik kabul edilmiştir. Kemal Gözler, “*Elveda Anayasa*” adlı çalışmasında, *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*’ne geçilen yeni Anayasanın neler getirdiğini özetlemiştir (Gözler, 2021). Buna göre yeni sistemde, kuvvetler arasında bir denge fren sisteminden bahsedebilmenin zor olduğuna işaret etmiştir. Yeni değişikliklere göre, Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimleri aynı anda yapılmakla beraber, Cumhurbaşkanı istediği zaman seçimleri iptal etmek suretiyle yasamayı feshedebilmektedir. Seçimleri feshedebilme yetkisi, yasal olarak TBMM’ye verilmiş olsa da, Gözler’e göre, koşul olarak beşte üç çoğunluğun aranması, yasamaya verilen bu yetkinin pratikte kullanılmasının pek mümkün olmadığını göstermektedir. Bu düzenlemeler ile birlikte, genel seçimlerde Cumhurbaşkanının istediği sonuç çıkmaması durumunda, keyfi olarak yasamayı feshedeceği ihtimali doğmuştur. Bu bağlamda Gözler, yeni düzenlemeler ile yasamanın, yürütmenin tekeline girdiğinin altının çizmiştir (Gözler, *Elveda Anayasa: 16 Nisan Referandumu ve Bu Referandumda Oylanan Anayasa Değişikliği Hakkında Makaleler*, 2021). Coşkun’a göre ise, yeni düzenleme ile hedeflenenin, Cumhurbaşkanı ile yasamanın çoğunluğunun aynı partiden olması ve bu şekilde de kesintisiz bir yönetimin sürdürülmesidir (Coşkun V. , 2017, s. 10). Tıpkı Gözler gibi, Coşkun’da yeni düzenlemeler ile, Cumhurbaşkanının meclisi kontrol edebilmesi ve bu şekilde meclisin işlevsizleştirilmesinin mümkün olacağı eleştirileri olduğunun altını çizmiştir (Coşkun V. , 2017, s. 11).

Referandum ile kabul edilen yeni Anayasada, yasamanın yürütmeyi denetleme yetkisinin zayıflatıldığını gösteren diğer bir düzenleme de, Anayasada olanaklı kılınan ve pratikte neredeyse imkansız olan, Cumhurbaşkanı, bakanlar ve Cumhurbaşkanı yardımcılarının meclis tarafından soruşturulmasıdır. Yeni düzenlemeye göre 301 milletvekilin önergesi ve 360 milletvekilinin bu önergeyi kabulü ile soruşturma başlatılıp komisyona sevk edilebilirken, komisyonda hazırlanan raporun kabul durumunda, haklarında

soruşturma başlatılan bu kişilerin Yüce Divana sevk edilebilmesi için ise 400 milletvekilinin kabul oyu gereklidir. Coşkun’a göre, belirtilen bu rakamlara ulaşmak imkansız derecede zor olduğu için, aslında pratikte bir karşılığı bulunmamaktadır (Coşkun V. , 2017, s. 13).

Yeni Anayasa düzenlemesi ile geçilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde, Cumhurbaşkanının yetkileri oldukça genişletilmiştir. Anayasa 104.maddesinde sayılan bu yetkilerden en önemlileri arasında, Cumhurbaşkanlığına verilen kararname çıkarma ve üst düzey kamu yetkililerini atama ve görevlerine son verme yetkisi bulunmaktadır. İlgili Anayasa maddesine göre, Cumhurbaşkanının üst düzey kamu yetkililerini atama yetkisi verilmesi, yapacağı atamaların herhangi bir onaya veya denetime tabi olmadığı belirtilmiştir. Başkanlık sisteminin olması nedeniyle, yeni sistemin sürekli karşılaştırıldığı ABD de, başkanın bu tür üst düzey atamaları için Senato onayı gerekirken (Zengin, 2016, s. 16-17), yeni düzende Cumhurbaşkanı’nın atamaları herhangi bir onaya tabi olmamakta ve Meclis tarafından hiçbir şekilde denetlenememektedir.

Anayasa 104.maddesine göre, Cumhurbaşkanı’na, *temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ve siyasi haklar* dışında kalan, yasa ile düzenleme getirilmemiş konularda “Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” çıkarma yetkisi verilmiştir. Bu düzenleme, Anayasa değişikliği ile getirilen yeniliklerden biridir. Cumhurbaşkanlığına tanınan bu yetki, onun hareket alanını oldukça genişletmiştir. Anayasa da tanınan bu yetkiye göre, Cumhurbaşkanı kararname çıkarırken bazı konularda yasal olarak sınırlandırılmıştır. Buna göre, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlar arasında açıkça bir çelişki bulunması durumunda, kanun hükümlerinin uygulanacağı, ayrıca CB kararnamesi çıkarılmış bir konuda, TBMM’nin de kanun çıkarması durumunda, aynı şekilde kanun hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir. Her ne kadar Anayasal sınırlandırmalar getirilmiş olsa da, Coşkun’a göre, bunların pratikte bir karşılığı olmamaktadır. Öyle ki herhangi bir yasanın, görüşülüp kabul edilebilmesinin asgari karar sayısının 151 olduğu yasamada, oylan bir yasanın kabulü için CB’nin onayı gereklidir. CB asgari karar sayısı ile kabul edilen yasayı onaylamayıp meclise geri gönderdiğinde yasanın tekrardan görüşülüp

oylanması ve genel çoğunluğun⁵² -yani en az 301 mv.- oyu ile kabul edilmesi gereklidir. Cumhurbaşkanı ve yasama çoğunluğunun aynı partide olmasından dolayı CB'nin onaylamadığı bir yasanın, Meclis'ten geçmesi pek olanaklı durmamaktadır (Coşkun V. , 2017, s. 19). Bu bağlamda, CB kararnamesi ile bir konuda düzenleme getirilmişse, TBMM'den aynı konuda yeni bir yasa çıkarılması pratikte Coşkun'un belirttiği gibi pek olanaklı durmamaktadır.

Nitekim getirilen bu eleştirileri haklı çıkartacak şekilde, gelişmeler yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı kendisine verilen cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleme yapma yetkisini sürekli olarak kullanırken, OHAL sürecinden başlanarak tamamıyla işlevsiz kılınan 'yasama', Anayasal değişikliği ile geçilen yeni sistemin etkisi ile, OHAL sürecinden sonrada işlevsiz olmuştur. Bu süreçlerde muhalefet partilerinin sunduğu hiçbir yasa teklifleri kabul edilmezken, iktidar partisi tarafından çıkarılan yasal düzenlemelerde genel olarak yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanlığı tarafından belirlendiği veya en azından onayı alındıktan sonra çıkarıldığı söylenmektedir. OHAL sürecinde KHK'ler ile yönetilen ülke, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmesi ile birlikte, yine Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile yönetilmeye devam etmiştir. Bu süreçte muhalefet tarafından teklif edilen 3 binden fazla yasanın hiçbiri kabul görmezken, Cumhurbaşkanının çıkardığı kararnamelerin sayısı yasamanın düzenlemelerinden çok daha fazla olmuştur (Solaker, 2021).

Ayrıca yargı alanının da, yürütmenin tekeline girdiğini belirten Gözler'e göre, Hakimler Savcılar Kurulunun 13 üyesinden 11 üyesinin TBMM ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi geri kalan ikisinin de yine Cumhurbaşkanı tarafından atanan Adalet Bakanı ve Adalet Bakanı Müsteşarı olması, TBMM tarafından seçilecek kişilerin de yine çoğunluğu elinde bulunduran ve CB'nin partisi olan iktidar partisinin tercih ettikleri olacağı için, seçilecek kurulun yürütmenin tekelinde olacağı tespitinde bulunmuştur (Gözler, 2021). Coşkun ise, yeni düzenlemede, Anayasa Mahkemesine seçilecek 15 üyeden, 12'sinin, Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi ve geri kalan üçünün de meclis tarafından

⁵² Parlamenter sistemde, Cumhurbaşkanı, çıkarılan yasaı onaylamayıp meclise geri göndermesi durumunda, genel çoğunluğun değil, yasaı kabul eden milletvekillerinin tekrardan kabul oyu vermesi yasanın çıkarılması için yeterliydi. Bu açıdan, Cumhurbaşkanlığına tanınan bu yetkiye 'geciktirici veto yetkisi' denmiştir. Yeni sistemde ise meclise geri gelen yasa, genel çoğunluğun oyu ile kabul edilmek zorundadır.

seçilmesi, yargının yürütmenin tekelinde olabileceğini açıkça göstermekte olduğunu vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı bir taraftan parti genel başkanı sıfatıyla meclisi, diğer taraftan da yaptığı atamalar ile yargıyı kontrol edebilmektedir (Coşkun V. , 2017, s. 26). Bu bağlamda erkler ayrımının büyük oranda ortadan kalktığı ve yürütmenin lehine güçlendirildiği söylenebilir.

Yargı üzerindeki baskı sadece yasal düzenlemelerle gerçekleşmemiş, fiili olarak yürütülen politikalarla daha da çok derinleşmiştir. Af Örgütü Türkiye ile ilgili yayınladığı, “*İnsan Haklarındaki Kötüye Gidiş Giderek Derinleşiyor*” raporuna göre, yargı bağımsızlığının zayıfladığını, yürütmenin yargı üzerindeki kontrolünün arttığından bahsetmiştir (Örgütü, Uluslararası Af, 2019). Bu rapora göre özellikle de terörle ilişkilendirilen ve siyasi nitelikli davalarda, yargının bağımsız hareket etmediğinin altı çizilmiştir. Nitekim yargı üzerinde artan baskı yürütmenin yargı üzerinde kontrolünü kolaylaştırmaktadır. OHAL sürecinde, hakim ve savcılarının kovuşturulması, tutuklanması, görevinden ihraç edilmesi, aynı şekilde keyfi olarak görev yerlerinin değiştirilmesi gibi uygulamalar, yargıyı, siyasi iktidar karşısında güçsüz kılmıştır. Af Örgütü raporunda da vurgulandığı gibi, yeterli ve inandırıcı delil olmaksızın yapılan keyfi tutuklamaların çokluğu yargı sistemi üzerinde büyük baskı kurduğu ve bağımsızlığını ciddi anlamda zayıflattığı söylenebilir. Bu şekilde 4000 den fazla hakim savcı terörle mücadele gerekçesi ile ihraç edilmiştir.

Bu dönemde görünür olan diğer konu da, lider kültürünün yüceltilmesi ve ona biat kitlelerin oluşturulmasıdır. Darbe girişimi sonrasında meydanlara çıkan kitlelerin Cumhurbaşkanı ve siyasal iktidarın lideri olan Recep Tayyip Erdoğan’a hitaben “reis, dik dur eğilme bu millet seninle”, “Oy verdik bitti sanıyorsunuz, can vermek için meydanlardayız”. “Selahattin Eyyubi’nin torunları seninle” gibi sloganların atılması, lider kültü etrafında kenetlenen kitlelerin nasıl mobilize olduğunu göstermiştir (Oğuz, Yeni Türkiye’nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 118). Arendt’in belirttiği gibi lidere koşulsuz itaat eden kesimlerin bu şekilde ortaya çıktığı ve liderin istediği her türlü uygulamayı yapmaya hazır birer otomata dönüştüğü söylemine bu örnekler büyük oranda uymaktadır. Siyasal iktidar yürüttüğü politikalar ile itaat eden kitle toplumları ve sadık kadrolar oluşturma hedefini büyük oranda başardığı söylenebilir.

Nitekim Uluslararası Af Örgütü yayınladığı “Gelecek Karanlık” raporunda, partiye sadık kadroların yaratıldığına işaret etmiştir (Örgütü, Uluslararası Af, 2017).

Bir taraftan yasal yetkiler ile donatılan, yetkilerinin olmadığı yerde de fiili olarak yetki kullanan lider kültürü ortaya çıkmıştır. “Cumhurbaşkanlığına Hakaret” kurumunun bu dönemde devreye sokulması, liderin kendisine biat etmeyen muhalif kesimleri cezalandırmanın ve korkutmanın bir aracı olarak kullandığı iddialarını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda şahsi bir koruma olarak kullanılan “Cumhurbaşkanına hakaret” kurumu üzerinden, kendisine yönelik getirilen eleştirilere ve söylemlere karşı on binlerce dava açılmıştır. Bu şekilde açılan on binlerce davadan binlercesine mahkumiyet kararı verilmiştir (Şen, 2020). Bu vesile ile eleştirilemez, korunaklı, dokunulmaz kılınmaya çalışan lider, bir taraftan kendisine muhalefet eden kesimlere gözdağı vermeye çalışıp bir korku düzeni oluşturmaya çalıştığı, diğer taraftan da hukuku kendi hakimiyet alanını kurmak adına, “Cumhurbaşkanlığına hakaret suçu” kapsamında binlerce ceza verilmesini sağlamak suretiyle, bir araç olarak kullandığı söylenebilir. Devlet başkanlarına hakaret davasının, dünyada ve hatta Türkiye’de önceki devlet başkanlarının açtığı davalar göz önüne alındığında, hepsinin toplamından bile fazla, olması, gerek otoriterleşmesinde, gerekse lider olarak yükselişinde önemli bir kalkan görevi gören bir faktör olduğu söylenebilir. Davalar otoriterleşme eğiliminin bir parçası olarak, ifade özgürlüğü alanının giderek daralmasına neden olmuştur. “Cumhurbaşkanına Hakaret” suçu işledikleri iddiasıyla, aralarında gazeteci, karikatürist, sendika başkanı, akademisyen, sanatçı, futbolcu hatta 13-15 yaşındaki çocuklarında bulunduğu bir çok kimseye dava açılmış ve bu kişilerden çoğu mahkum edilmiştir (Kolbüken, 2015). Hayatını kaybeden askerlerin ailelerin isyanında⁵³ hakaret suçunun aranması, kendisine en ufak tepkiye, eleştiriye tahammülünün olmadığı şeklinde eleştirileri beraberinde getirmiştir.

⁵³Siirt’te ölen bir askerin cenaze töreninde, ölen askerin akrabalarından biri, cumhurbaşkanı Erdoğan’a tepki vermiştir. Bunun üzerine kendisine hem ‘Cumhurbaşkanlığına hakaret’ davası hem de ‘örgüt propagandası yapma ve halkı kin ve düşmanlığa tahrik’ suçlamasıyla dava açılmıştır. Bkz. “Ölen askerin ailesine ‘Cumhurbaşkanı’na hakaret’ davası”, haber.sol.org, 04.02.2016

Cumhurbaşkanlığına hakaret suçu, Avrupa ülkelerinde, ceza davalarına konu olmayıp sadece tazminat davasına konu olurken, Türkiye’de ceza yasaları içerisinde düzenlenmektedir. TCK 299.maddeye⁵⁴ göre, Cumhurbaşkanına karşı hakaret suçu işleyenler, bir yıldan dört yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmakta, suçun alenen olması durumunda ise ceza altıda bir oranında arttırılabilmektedir. Önceki Cumhurbaşkanları döneminde açılan davalardan hiçbirine tutuklama kararı çıkmamışken, Erdoğan döneminde aralarında çocuklarında bulunduğu çok sayıda kişi tutuklanmıştır. AİHM yakın zamanda verdiği bir kararda⁵⁵ ‘Cumhurbaşkanlığına Hakaret Suçu’nun hapis cezası ile cezalandırmasını ifade özgürlüğünün ihlali olarak değerlendirmiş ve TCK 299.maddesinin AİHS ruhuna uygun olmadığını belirtmiş ve sözleşmenin 10.maddesi ile uyumlu hale getirilmesini talep etmiştir.

15 Temmuz askeri darbe girişimi AKP’ye, önceki bölümlerde de değinildiği gibi, başta devlet içerisinde yer edinmiş Fetullahçılar olmak üzere, muhalif olarak gördükleri her kesim ile mücadele ederek devlet kurumlarını tümüyle ele geçirmenin olanağını sunmuştur. Yılmaz’a göre, darbe girişimi var olan rejimin değişim ve dönüşümünü olanaklı kıldığı için, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın itiraf ettiği gibi, “Allah’ın bir lütfu” olarak görülmüştür. Darbe siyasal iktidara aynı zamanda, kalkışma süreci sırasında da prova edildiği gibi, devlet millet ve hareket birlikteliğinin oluşturulmasının olanağını yaratmıştır (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 165).

Gerek rejimde gerek ise devlet kurumlarında bu değişim dönüşümü sağlayan ve olanaklı kılan süreç ise, daha önce de belirtildiği gibi OHAL dönemi olmuştur. Bu süreçte, önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi, yeni bir hukuki rejimin hakim olduğu ve olağan dönemlerde koruyucu olan hukuki normların, teorik anlamda aşınmakla birlikte, fiili anlamda işlevsiz bırakılması, siyasal iktidara keyfi ve istediği şekilde hareket etme olanağı yaratmıştır. Hukuki çerçevesi belirlenmiş ve sınırları çizilmiş olağanüstü dönemde, sınırlamaların,

⁵⁴ Madde 299- (1) Cumhurbaşkanına hakaret eden kişi, bir yıldan dört yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) (Değişik: 29/6/2005 – 5377/35 Md.) Suçun alenen işlenmesi hâlinde, verilecek ceza altıda biri oranında artırılır. (3) Bu suçtan dolayı kovuşturma yapılması, Adalet Bakanının iznine bağlıdır.

⁵⁵ AİHM 19.10.2021 tarihli, 42048/19 sayılı Vedat Şorli v. Türkiye kararı

gerek Anayasa ve yasalarla yargısal denetiminin önünün kapatılması sorunu, gerekse fiili olarak bu sınırlamalara uyulmamış olması ile birlikte, AKP istediği yönetim anlayışını hayata geçirme olanağına kavuştuğu eleştirileri getirilmiştir. Bu süreçte yürütülen genel politikanın temelinde, Yılmaz’a göre, tek bir dava etrafında birleşen milli iradenin taşıyıcısı konumuna gelecek bir topluluk yaratmak olmuştur (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 162).

Yılmaz’a göre, AKP açısından 15 Temmuz darbe girişimi, iktidar, hukuk ve bilgi alanlarını tek mantık etrafında birleştirmeyi hedefleyen ve bunları da lider kültü etrafında yücelten bir siyasetin olanaklı bir zemin sunan bir politika olarak görülmüştür. Bu anlayışa dayanan reaksiyoner milliyetçi AKP politikası, biz ve onlar ayrımı yapmış ve nihai olarak plebisiter otoriterizme evrilme çabası içerisine girmiştir (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 163). Bu amaç doğrultusunda güçler ayrılığı ilkesini ortadan kaldırarak, aynı şekilde diğer tüm siyasi olmayan kurum ve kuruluşların vesayetini yok ederek, hareket-devlet-millet, arasında kopmaz bağlantının vücut bulmuş hali olarak, her yetkisinin kendisinde birleştiği ve tüm toplumların iradesini ortaya koyabilecek bir liderlik fikrine dayalı, plebisiter otoriterlik fikri oluşturulmak istenmiştir (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 163).

3.2.2.2. Kitle Toplumu, Terör ve İdeoloji

Türkiye siyasi iktidar politikasının temel aldığı ideoloji, Sünni-Türklük etrafında şekillendiği belirtilmektedir. Yılmaz’a göre, siyasi iktidarın politikasının merkezinde, dindar Sünni-Türklüğün olduğu bir toplum yaratmak bulunmaktadır (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 162). Dava seferberliği şeklinde lanse edilen bu yeni süreçte, Yılmaz’a göre, ecdadının mirasını diriltmeyi, Sünni-Türklüğü yeniden yeşerterek, iktidar partisinin amaçları ve Cumhurbaşkanı şahsında kenetlenme yaratmak hedeflenmektedir. Bu paralelde, devlet eli ile dindarlaştırma

politikaları uzun süredir yapıldığı söylenmektedir. Bu duruma dikkat çeken Nuray Mert ele aldığı yazısında “hepimizden ümmet adına kavganın neferleri veya en azından destekçileri olmamızı bekliyorlar” şeklinde özetlerken, devamında kendilerinden biri olunmadığı takdirde, “bu ülkenin çocuğu sayılmayacağı, batı taklitçisi şebekler, hainler, işbirlikçiler olarak tanımlanacağını belirtmektedir (Mert, 2014). AKP’nin dinci-milliyetçi bir parti olduğuna işaret eden Erdoğan’a göre, Türkiye’de din ile milliyetçilik ve Müslümanlık ile Türklük büyük oranda aynı görülmektedir. Bu nedenle “millet düşmanları” aynı zamanda “din düşmanları olarak kullanılmaktadır. (Erdoğan M. , 2019).

AKP’nin kurucu kadrolarının, Sünni-Türk temelinde politika yürüten tabandan geldikleri, iktidar olduktan sonra, bu ideoloji etrafında politikalar yürütmeye devam ettiği belirtilmektedir. Oğuz’a göre, AKP iktidarı, 2008 krizi sonrasında Ortadoğu pazarlarına yönelerek, burada Sünni-İslamcı bir emperyal güç olabilme çabasına girişmiştir. Suudi Arabistan ve Katar gibi İslami ülkeler ile yaptıkları ittifaklar, Suriye iç savaşında, Esad rejimine karşı, Irak ve Şam İslam Devleti(İŞİD) ve Özgür Suriye Ordusu(ÖSO) gibi cihatçı örgütleri destekleyerek Sünni kitlelerin önderliğini üstlenmek istemiştir (Oğuz, Yeni Türkiye’nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 102). İnsel’e göre, neredeyse bütün faşizan yönetimlerde beliren karakteristik özellik, yayılmacı bir ruh haliyle ve iç düşman tehdidine dayanan bir kitle mobilizasyonu ile iktidarını diri tutmayı amaçlamasıdır (İnsel, 2016). Türkiye’nin Ortadoğu’da İslami lider olabilme adına yürüttüğü politikalar da bunun tezahürü olarak görülmektedir.

Arendt’e göre, totaliter rejimlerin devamlılığı açısından nesnel düşmanların varlığı çok önemlidir. Nesnel düşmanlar sayesinde terör tehdidi sürekli kılınır. Öyle ki bu yönetimler için sadece başlangıçta hedef alınan nesnel düşmanla bağlı kalınmaz ve sürekli yeni nesnel düşmanlar üretilir. Bu açıdan diktatörlerin belirgin özelliklerinden biri de, her zaman bir iç veya dış düşmana ihtiyaç duymasıdır. Bu bağlamda yaratılan bu düşman ile mücadelelerinde, halkın desteğini yanına almayı ve destekleyen kitleleri canlı tutmayı hedefler. Ne zaman ki zor duruma düşse mutlaka bir düşman yaratmak hedefine girerler. Bu düşmanın, AKP iktidarı için bu süreçte sürekli olarak eklenerek çoğaldığı söylenebilir. Darbe kalkışması sonrası Fetullahçılar, düşman kategorisinde ilk

sıraya yerleşmiştir. Ancak Yılmaz'ın da değindiği gibi, uzun yıllar yapılan mücadelelerin bir kazanımı olarak ilk kez(çözüm süreci ile) toplum nezdinde bir insan hakları sorunu olmaya başlayan Kürt sorununun, bu süreçler sonrasında tekrardan şiddet, güvenlik ve egemenlik meselesine dönüştüğü görülmesi ile (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 164) PKK örgütü ve örgütü desteklediği iddia edilen HDP ve diğer Kürtler, mücadele edilmesi gerekenler listesinde kendisine yer bulmuştur. Yine Yılmaz'a göre, Türkiye için Kürt sorununun sınırların ötesine taşındığının tescillendiğini gösteren, Rojava (Kuzey Suriye Kürt özerk bölgesi) sonrası süreç (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 164) ile düşman kategorisine YPG/PYD de alınmıştır. Bu kategoriye, iktidarın kendisine sürekli olarak tehlikeli gördüğü sol örgütler, LGBTİ+ bireyleri ve zamanla da sadece muhalefet ettikleri gerekçesi ile çok sayıda toplumsal görüşten kesimler(muhalefet partileri, öğrenciler, akademisyenler, Türk Tabipler Birliği ve Türkiye Barolar Birliği gibi meslek kuruluşları) girdiği eleştirileri yapılmıştır. Oğuz'a göre ise, AKP iktidarı, iç düşmanı “ya bizden yanasın ya terörden” söylemi üzerinden yeniden tanımlamış ve terörle mücadele ekseninde başta Kürt hareketi olmak üzere tüm toplumsal muhalefete savaş açmıştır (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 106).

Arendt'in işaret ettiği totaliter yönetimlere özgü önemli bir karakter, bu rejimlerde, terör ve ideolojinin birbirinden ayrılmamasıdır. Bu açıdan totaliter rejimlerde, siyasal iktidar sürekli olarak iç ve dış düşmanlar üreterek, terör ve terör tehdidini sürekli kılar. Bu tutum ile bir taraftan kaos ortamını canlı tutarak yürüttüğü politikaları meşrulaştırmasına yararken, diğer taraftan kendilerini, devam eden terörle mücadele de tek çıkış yolu olarak sunarak, kitlelerin desteğini almak ve bu şekilde iktidarlarının devamlılığını sağlamak amaçlanır. Bu süreçte devletin ve halkın tek temsilcisi ve kurtarıcısı rolüne bürünen siyasal iktidar, kendi politikalarını destekleyenler veya karşı olanlar diye toplumu ikiye böler. Böylelikle iç ve dış düşmanlara karşı bir bütün olarak verilen mücadelede yer alan ‘iyi yurttaş’ veya bu süreçte yanlarında yer almayan ‘kötü yurttaş’ vardır. Bu şekilde oluşturulan biz-onlar(bizden olmayan) ayrışması ile toplum kutuplaştırılır. Bizden olmayanlar devlet düşmanıdır. Bizden olanlar ise iyi yurttaşdır. Bu bağlamda Arendt'in de işaret ettiği gibi, totaliter rejimlerde, temel

politika toplumu ayırıştırmak üzerine kuruludur. İktidar verdiği mücadeleye her kesimi dahil etmek ister. Ancak dahil edemediklerini de, dışlar ve ötekileştirir (Arendt, 2018c, s. 155). Ona göre totaliter hareketlerin, kendilerine karşı herhangi bir muhalefetin yapılmasına tahammülleri yoktur.

Bu bilgiler ışığında Türkiye’de, darbe kalkışması sonrası oluşan siyasi atmosferle, toplumsal bir kutuplaşmanın yaratıldığı söylenebilir. Gezi parkı olaylarında, doğu ve güneydoğuda yaşanan hendek olaylarında, darbe kalkışması sonrası ilan edilen OHAL’de Gülen cemaati taraftarlarına, HDP ve diğer muhalif gruplara karşı tutumda, Suriye iç savaşına -Afrin gibi- müdahalelerde bulunduğu durumlarda, PKK örgütü ile çatışması, gibi olaylarda sürekli olarak bu politikaların izlendiği söylenebilir. Bir taraftan siyasi iktidar olarak, devleti ve toplumu bu kaostan kurtaracak tek temsilci olduklarının politikasını yürütülürken, diğer taraftan da bu süreçlerde, kendi yanlarında yer almayan herkesi terör destekçisi suçlamasında bulunarak kriminalize ettiği ve toplumu bu şekilde kutuplaştırdığı söylenmektedir. Bu şekilde kendilerine yönelik getirilen her türlü eleştirinin önü kapatılmak suretiyle, eleştiri getirenler terör destekçisi suçlamasına maruz bırakılmaktadır (Doğanay, 2019). Bu durumu ele alan Ayşe Yıldırım, iktidarın kendisini eleştirenleri, suçlama, düşmanlaştırma ve sonunda da terörist ilan etme anlayışının her alana nüfuz ettiğinin altını çizmiştir (Yıldırım, 2019).

Arendt’e göre, totaliter hareketlere özgü diğer bir karakteristik özellik, bu hareketlerin, herhangi bir kişinin, kurumun veya kuruluşun yükselişini kendilerine tehdit olarak gördükleri için, bunların yükselmesine izin verilmemesidir. Herhangi bir kurum ve kuruluşun yükselişini veya muhalefet potansiyelini engellemek adına, devlet aygıtlarını harekete geçirmek suretiyle bunlar, ya kapatılır, ya yapısal ve yasal değişikliklerle engellenir ya da kitlesel şekilde ihraçlar ile etkisizleştirilir. Türkiye’de bu dönemde yüzlerce kurum ve kuruluş kapatılırken, on binlerce kişi ihraç edilmiştir. Yine iktidara muhalefet eden her kurum ya yapısal ya da hukuksal değişikliğe uğratıldığı ya da yasal engellemeler çıkarılarak kurumların felce uğratıldığı (Akal, 2021) eleştirileri getirilmiştir. Siyasi iktidar muhalefet potansiyeli olan kurumların başında gelen üniversitelerde yüzlerce akademisyenin ihraç edilmesi bu tezi destekler nitelikte olmuştur. Türkiye’de yaşanan akademik ihraçları, Nazi sürecinde

Yahudi akademisyenlerin ihraçları ile olan yapısal benzerliğe dikkat çeken Vialon'a⁵⁶ göre, akademik ihraçlar ile, iktidar partisinin eleştirilmesini engellemek ve AKP'nin politikalarına karşı çıkma potansiyeli olanlara bir gözdağı verme ve caydırma amacı taşımaktadır (Vialon, 2017). Vialon aynı söyleşisinde, muhaliflere karşı yürütülen cadı avlarından ve icat edilen suç eylemlerinden, hukukun açık bir şekilde ihlal edildiğine işaret etmiştir.

Siyasal iktidarın, Arendt'in işaret ettiği gibi iyi yurttaş, kötü yurttaş eksenli bir ayrıştırma yer aldığı, bir politika izlediği söylenebilir. Siyasal iktidar ile birlikte hareket eden ve politikalarına itaat eden kesimler iyi yurttaş, "makbul yurttaş" olarak görülürken, muhalefet edenler ise -ki nüfusun diğer yarısına tekabül ettiği söylenmektedir- teröre destek vermek, teröre yandaş olmak suçlaması ile kriminalize edilmiş ve ötekileştirilmiştir (Doğanay, 2019).

Siyasal iktidar tarafından, toplumu kutuplaştıran bu politikaların uzun süredir var olduğunu ve politikalarının temelini, Schmitt'in dost-düşman karşıtlığı⁵⁷ etrafında şekillenmekte olduğu vurgusu yapan Yılmaz'a göre, özellikle Suriye iç savaşında, Kürtlerin kendi bölgelerinde(Rojava) özerklik ilanları ile başlayan ve Haziran genel seçimleri süreci sonrası, çözüm sürecinin sonlanması ile bu politikalar daha çok baş göstermiştir (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 193). Kürt meselesi odaklı geliştirilen yeni güvenlik söylemleri, siyasal eylemleri etkisizleştirerek, bireyi devlete ve onu destekleyen kurumsal şiddete koşulsuz itaat etmeye davet etmiştir (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 197). Yılmaz'a göre, gelinen noktada "öteki" ile her karşılaşmayı "siyasal varoluşumuza" tehdit olarak gören ve olağanüstü halin şiddetle donatılmış egemenini göreve çağıracağı bir 'Schmitt

⁵⁶Prof. Dr. Martin Vialon, Nazi zulmünden kaçan Yahudi kökenli akademisyenler konusunda önemli çalışmaları bulunmaktadır.

⁵⁷ **Carl Schmitt**, "*Siyasal Kavramı*" kitabında, dost düşman ikiliğini ele almaktadır. Nihai ayrımların, tıpkı ahlakta iyi-kötü, ekonomide yararlı-yararlı olmayan, estetikte güzel-çirkin söylemleri üzerinden ele alındığı gibi siyasal kavramı da dost-düşman ikiliği üzerinden ele alınması gerektiğini savunur. Ona göre, siyasal düşman iyi veya kötü gibi ahlaki değerler üzerinden değerlendirilmemektedir. Düşman olan, çatışmada, karşıtlıklarda belirir. Yabancı olarak, kendi varlığını tehdit eden veya kendi varlığını korumak için defedilmesi gereken şey aynı zamanda düşman olarak belirir. Siyasal olarak dost düşman ikiliği ayrımını ortaya koyan özsel veya verili bir şey yoktur. Aksine, herhangi bir konu,- ekonomi, din, kimlik vb.- bu ikiliğin oluşmasına neden olabilir. "Düşman" tehdidi Schmitt'e göre toplumu bir arada tutan, varoluşsal birliğini sağlayan önemli bir unsurdur.

Bkz. **Carl Schmitt**, *Siyasal Kavram*, Çev. Aykut Çelebi, Metis Yayınevi, İstanbul, 2012

momenti'nin var olduğundan bahsedebiliriz (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 193). Schmitt momenti, siyaseti, savaşı indirger ve yürütölen tüm siyasal faaliyetleri iç düşmanla yürütölen savaşın bir uzantısı haline getirirken, siyasetçilerden, yurttaşla, basından, üniversiteler dahi tüm kurumlara, daha önce olmadık şekilde devletle birlik olma halini hayata geçirmeyi arzular (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 193). Siyasal iktidar bu anlayışı tüm kesimlere ve siyasal aktörlere dayatarak, yapacakları seçimlerden, siyasi fikirlerinden dolayı, “vatan hainliği, dava düşmanlığı, dış mihrakların uzantısı olma” gibi ince bir teraziden geçirerek (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 193) dost veya düşman olarak niteler. AKP'nin toplumu kutuplaştıran ve tercihe zorlayan politikaları giderek daha artmakta olduğunu söyleyen Yılmaz'a göre, toplumu “biz ve öteki” ayrımı üzerinden şekillenen politikası, ölkede siyaseti hiç olmadığı kadar kutuplaştırmıştır (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 195).

Biz-onlar ayrımı üzerinden yürütölen politikalarla, bir tarafta koşulsuz itaat eden kitle toplumu yaratılmak istenirken diğör tarafta da muhalefeti baskı altına almak ve yok etmek hedeflenir. Toplumsal kutuplaşma bu politikaların etkisinde artarak devam eder. Bu politikalar ile, otomatlaşan, yargı gücünü kaybetmiş, çevresinde olanlara kayıtsızlaşmış, itaat eden bireyler oluşur. Nitekim Arendt'in söylediğı gibi, totaliter yönetimlerdeki başarının endişe verici olan kısmı, yandaşlarının kayıtsızlığındadır (Arendt, 2018c, s. 38). Bu rejimlerin ideal öznesi, düşünme, üretme, deneyim kapasitelerini kaybeden, olgu ile kurgu, doğru ile yanlış arasındaki farkları ayırt edemeyen kişilerdir (Arendt, 2018c, s. 306).

Türkiye'de yürütölen bu politikaların insani değörleri yok ettiğı, bireyin öznelliğini dönüştürerek bu değörlerden uzaklaştırdığı ve toplumsal bir kutuplaşma oluşturduğu eleştirileri dile getirilmiştir. Türkiye'de, bombalı saldırılarda yaşanan katliamlar başta olmak üzere, haksız hukuksuz şekilde katledilen sivil insanlara karşı, haksızlığa hukuksuzluğla uğrayanlara karşı, toplumda ve özellikle de iktidar yanlısı çevrelerde gelişen kayıtsızlık, sosyal medyada rutinleşen nefret söylemleri, bir taraftan toplumsal kutuplaşmanın

boyutunu ortaya koyarken aynı zamanda, birlikte yaşamının koşullarının zedelendiği, insani değerlerin ve vicdanın yok edildiği eleştirilerini destekler niteliktedir. Ankara Gar Katliamında, katledilenlere Konya’da anma sırasında yuhalanması, sosyal medya üzerinden belirli kesimlerin nefret söylemlerine maruz kalması kutuplaşmanın boyutunu gösteren örneklerdir. İddialara göre, Ankara Gar patlamasında, güvenlik güçleri patlamadan sonra iddialara göre yaralanan ve ölen insanların üzerine ve bunlara yardımına koşan insanlara, gaz bombası ile müdahale etmiştir (Şimşek H. , 2016). Bu olaylar kutuplaşmanın ötesinde, insani değerlerin ve vicdanın, ahlakın tartışıldığı bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Arendt’e göre totalitarizm en büyük zaferini, ahlaki kişiliği öldürdüğünde ve vicdanı tartışılır hale getirdiğinde elde etmiştir. Ankara gar katliamında ve benzeri olaylarda, ortaya konulan bu davranış Arendt’in söylemlerine benzerlik göstermektedir. Ele aldığı “Türkiye Bir Toplum mu?” yazısında, Necmi Erdoğan, Türkiye’de geleneksel nokta itibarıyla, kayıtsızlığın artması ve suça iştirak eden bir kitlenin oluşması dolayısıyla, bu soruya verilebilecek ana cevabın, “Türkiye olsa olsa bir suç topluluğudur” şeklinde vererek toplumsal ayrışmanın ve olup biten haksızlıklara karşı kayıtsızlığın boyutuna işaret etmiştir (Erdoğan N. , 2015).

Kitle toplumu Arendt’in de belirttiği gibi, totaliter rejimlerin önemli bir unsurudur. Öyle ki Arendt, kitlelerin mobilize olmadığı totaliter rejimlerin ayakta duramayacağını belirtir. Siyasal iktidarın kitleleri mobilize etmeye yönelik politikalarının uzun süredir devam ettiğini belirten Oğuz’a göre, iktidar özellikle dava mücadelesine, -Poulantzas’ın da faşist rejimlerin karakteristik özelliği olarak gösterdiği gibi- küçük burjuvazi kesimlerini dahil etmeye çalışarak bu politikalarda başarılı olmak istemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, muhtarlar, esnaf ve sanatkarlar odası gibi kesimler ile buluşması buna örnek olarak gösterilebilir (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 112). Cumhurbaşkanı Erdoğan, daha önce de bahsedildiği gibi esnaf ve zanaatkarlara yüklediği görev ve rolü bu seferde muhtarlara yüklediği söylenebilir. Muhtarlar ile yaptığı bir toplantısında “benim muhtarım hangi evde kim var, gelecek, gayet uygun ve sakin bir şekilde kaymakamına, emniyet müdürüne bildirecek” (Çetingüleç, 2016) gibi açıklamaları, Oğuz’a göre, faşist

ideolojinin devletin en yerel temsilcileri eli ile toplumun her kesimine ulaşmasının bir yolu olarak kullanıldığını göstermektedir (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 112). 19 Ekim'in muhtarlar günü ilan edilmesi ve muhtarların maaşlarında yapılan zamlar, muhtarlara, toplayacakları istihbarat ve ideolojiyi yayma görevleri karşısında bir ödül olarak verilmiş ve onları teşvik etmiştir (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 112-113).

Darbe kalkışması sonrasında kitlelerin mobilizasyonu, daha organize ve geniş kitlelere ulaşacak şekilde yapıldığı eleştirileri getirilmiştir. İnsanlara telefon aracılığı ile gönderilen mesajlar ve camilerde okunan salalarla, meydanlara çağırılması mobilizasyonun bu eleştirileri destekler niteliktedir. Bazı iddialara göre, meydana çıkan bu kitleler arasında paramiliter güçler, cihat çağrıları yapan, zikir çeken gruplar yer almıştır (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 118). Bu süreçte hem somut, hem de soyut anlamda şiddetin arttığı görülmüştür. Her alanda muhaliflere karşı uygulanan somut şiddetin yanında, tekrar gündeme getirilen idam cezasının meydanlarda uzun süre dillendirilmesi de soyut şiddete örnek gösterilebilir (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 119). Meydanlarda yükselen ve bir politika aracına çevrilen bu şiddet çağrılarında Cumhurbaşkanı Erdoğan, olumlu yaklaşmıştır. İdam cezasının meclisten geçmesi durumunda da, kendisinin yasayı onaylayacağını belirtmiştir (Ensonhaber, 2020). Atatürk Kültür Merkezi'ne asılan, “Şeytanın köpeği FETO, seni ve köpeklerini kendi tasmanızda asacağız!” gibi pankartlar ise, Oğuz'a göre, şiddetin eriştiği boyutu açıkça ortaya koymuştur (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 118-119).

Türkiye'de kitlelerin mobilize edildiği dönemin, özellikle 7 Haziran sonrası süreçte arttığına dikkat çeken Oğuz'a göre, mobilizasyonun en tipik özelliği olan 'linç kültürü', özellikle de çözüm sürecinin sonlanması ile tekrar başlayan ve şehirlere taşınan savaş süreci ile birlikte, Batı'da Kürtlere yönelik gerçekleştirilen saldırılar ve linç girişimlerinde açıkça görülmüştür (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 109-110). Kürt illerine sefer yapan yolcu otobüslerinin taşlanması, telefonda Kürtçe konuştuğu için linç edilen kişi, Kürt mevsimlik işçilere yönelik saldırılar, Muğla da Kürt olan bir kişinin sosyal medyada geleneksel peşmerge kıyafeti giydiği fotoğrafı paylaşmasından dolayı, Atatürk büstünün bu kişiye zorla öptürülmesi ve kişinin linç edilmek istenmesi

(Evrensel, 2015), popüler bir televizyon programına bağlanıp “çocuklar ölmesin” diyen Ayşe öğretmenin tutuklanması (Bozarslan, 2019) ve program sunucusunun terörist ilan edilmesi gibi olaylar linç kültürünün eriştiği boyutu göstermiştir. Oğuz’a göre linç girişimine yönelik kitle mobilizasyonu kimi zaman paramiliter güçlerin eliyle kimi zaman ise yandaş medyanın hedef göstermesi ile oluşmuştur (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 110-111).

Gizli polis ve paramiliter güçlerin varlığı, faşist, otoriter, totaliter rejimlere ait karakteristik özellikler olarak belirtilmektedir. Türkiye’de siyasal iktidar tarafından, Gezi süreci ile başlayan ve sonraki süreçlerde artarak devam eden, kitlelerin mobilizasyonunu hedefleyen ve bu doğrultuda paramiliter güçleri örgütleyen politikaların yürütüldüğü söylenebilir. Dönemin başbakanı Erdoğan, gezi olaylarında yer alan kitlelere karşı, “yüzde elliye evde zor tutuyoruz” söylemi ve yine bu dönemde, esnaflarla buluşmasında, esnafların “gerektiğinde hakim, polis, asker olarak görev yapabilmeli, gerektiğinde şehit ve gazi olabilmeli, gerektiğinde adaleti tecil edebilmeli” gibi söylemlerde bulunması, bu savları destekler niteliktedir. Bu çağrılar, özellikle toplumsal olaylarda, protestoya katılan kitlelere müdahale etme çağrısı olarak algılandığı ve birçok yerde karşılık bulduğu söylenebilir. Esnafların, birçok toplumsal olayda, protesto edenlere karşı şiddet içeren müdahalelerde bulunduğu görülmüştür. En bilindik örneklerin başında, “Ali İsmail Korkmaz’ın” Eskişehir’de Gezi olayları sırasında, polis ile birlikte esnaflar tarafından darp edilmesi sonucu hayatını kaybetmesi gelmektedir. Gezi eylemleri sürecinde, Kasımpaşa’da 30-40 kişilik sopalı bıçaklı grubun, polisler ile birlikte protestoculara saldırması ve sosyal medyaya düşen görüntülerde de belirttiği gibi daha bir çok nokta da bu tür saldırıların yaşanması, bu saldırıların, iktidar ve iktidar yakını medya tarafından meşrulaştırılması, Tanıl Bora’ya göre, linç kültürünün toplumda normalleştiğini göstermektedir (Bora, 2016)

OHAL dönemi ve sonrasında da, Fetullahçılar, Kürtler, Aleviler, sol sosyalist kesimler, LGBTİ+ bireyleri, muhalif gazeteciler ve siyasetçiler, askerler gibi daha bir çok muhalif kesimi ve Suriyeli, Afgan mültecileri kapsayacak şekilde, saldırılar ve linç girişimi artarak devam etmiştir. Muhalefet üzerinde artarak devam eden bu baskı politikalarının yürütücüsü olarak

gündeme gelen çok sayıda paramiliter güç olduğu söylenmektedir. Oğuz’a göre, özellikle 7 Haziran sonrası gündemde sıkça ismi duyulan ‘Osmanlı Ocakları’ bu güçlerin başında gelmektedir. Ona göre, kendilerini “Erdoğan’ın askerleri” olarak tanımlayan bu grup, Kürtlere yönelik linç girişimlerinde, HDP, CHP gibi muhalefet partilerin binalarını yakmak suretiyle gerçekleştirilen saldırılarda, çeşitli gazete binalarına ve bazı gazetecilere yönelik saldırılarda rol oynamıştır (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 111). Aynı şekilde AKP’nin hizmetine giren, mafya lideri olarak bilinen Sedat Peker⁵⁸ ve adamlarının, milliyetçi gençlik örgütlemelerin iktidar çizgisinde yürütülen politikaların bir parçası olarak Suriye’de savaşa katılmaları, hendek olayları sırasında ve devamında yürütülen operasyonlarda, çeşitli ülkelerden devşirilmiş “Esedullah Timi” olarak bilinen İslami faşist çetelerden oluşan güçler (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 111), yine siyasi iktidar tarafından Suriye’de kullanılan diğer güçler, paramiliter polis güçlerine örnek olarak verilebilir. Diğer bir paramiliter güç olarak gösterilen SADAT AŞ’nin ise, Lice’de 34 köylünün yakılması girişiminde bulunduğu iddia edilmiştir (Diken, 2016). Askeri danışmanlık şirketi olarak kurulan bu örgütün kurucularından biri, Cumhurbaşkanı Başdanışmanı olduğu iddia edilen Adnan Tanrıverdi’dir. Milis yetiştirme görevi üstlenen bu örgütün, siyasi iktidar ile yakın olduğu iddiaları çokça dillendirilmektedir.

3.2.2.3. Propaganda ve Terör

Totaliter yönetimlerde, ideoloji, terör ve propaganda iç içe geçmiş şekilde işler. Yapılan en büyük propagandalardan biri, siyasi iktidarın biz-onlar

⁵⁸ Sedat Peker, kaydettiği ve paylaştığı konuşmalarında devlet eliyle paramiliter örgütler oluşturulduğunu ve kendisinin de bunlardan biri olduğunu belirtmiştir. Açıklamalarına göre, devlet için bazı suçlar işlediğini, açıklamalarında belirttiği belirli kişiler ile ‘devletin arka bahçesindeki’ işleri yaptıklarını söylemiştir. Yaptıklarından dolayı herhangi bir pişmanlık veya rahatsızlık duymamış, devletin kendisine hak ettiği saygı ve konumu vermediğinden yakınmıştır. Bu düşünce, tıpkı Adolf Eichmann’ın Kudüs yargılanması sürecinde, ölümlerden sorumlu tutulmayı önemsemeyerek, sürekli olarak Nazi rejiminde hak ettiği statüyü elde edememesinden yakınmasına (Bkz. Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, Çev. Özge Çelik, **Metis Yayıncılık**, 4.basım, 2014) benzemektedir. Peker’in ‘iade-i itibar’ talep eden Eichmann benzeri tavrı, Arendt’in bahsettiği kitle toplumu bireyine örnek olarak gösterilebilir.

üzerinden geliştirdiği söylemlerdir. Propaganda sayesinde, millet ile partinin bir olduğu ve partinin milletin tam iradesini temsil ettiği algısı yaratılır. Bu durumda partiden olmayanların millettten de olmadığı bir dışlama ortaya çıkar. Bizden olmayanların, devlet düşmanı olarak gösterilmesi ve bu nedenle bir suçlu olarak cezalandırılmayı hak ettiği şeklinde politika yürütülür. Arendt'e göre, düzenin ilerlemesini sağlayan bir devlet terörü bu noktada işlemeye devam eder. Kişiler sırf düşüncelerinden dolayı öteki konumuna düştüğü için siyasi iktidar açısından cezalandırılmayı hak eden muamelesi görür.

Arendt'e göre, totaliter rejimlerde, birey sırf düşman olarak ilan edildiği için suçlu konumuna düşmektedir. Bireyin suç teşkil eden bir davranışta bulunmasına gerek yoktur. Bu nedenle, totaliter rejimlerde gerçek ile yalan, suçlu ile suçsuz arasındaki ayrımlar bulanıklaşır. Bu rejimlerde herkesin ya infaz memuru ya da kurban olduğu bir düzen oluşturulmaya çalışılır. Bu şekilde siyasi iktidar, kendi suçuna herkesin iştirak etmesini ister ve insanları suça ortak eder. Nazi dönemi sonrası yapılan Nürenberg yargılamalarında, bu durum daha belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Halkın büyük çoğunluğu bir şekilde işlenen suça iştirak etmiştir. Kimisi etkin bir şekilde destek olarak, kimisi ise sessiz kalarak bir şekilde suça ortak olmuştur. Bu nedenle halkın çoğunluğunun nasıl yargılanacağı sorunu doğmuştur.

Türkiye'de, bu süreçte siyasal iktidarcı yürütülen politikalar ile, biz ve ötekisinin oluştuğunu, 'öteki olan' kesimlerin, terör ile işbirliği ve ilişkili olduğu gerekçesiyle, ihraç etme, göz altına alma, tutuklama gibi yöntemlerle cezalandırıldığı eleştirilileri getirilmiştir. Bu açıdan, siyasal iktidar tarafından, bizden olmayan, kurban olmaya adaydır politikası güdüldüğü söylenebilir. Darbe kalkışması gecesi ve devamında, içlerinde paramiliter güçler olduğu iddia edilen, iktidar yanlısı kesimlerin, eylem ve pratiklerinde, polis rolü üstlendiği ve bazı yerlerde infaz memuru gibi hareket ettiği söylenmektedir. Başta Boğaziçi köprüsü olmak üzere bir çok noktada, gözaltına alınan veya teslim olan askerlere bu kesimler tarafından işkence ve kötü muamele edilmesi, sürecin devamında "demokrasi nöbetleri" adı altında meydanlara çıkan kitlelerin söylemleri ve yaptıkları, kitle insanına örnek gösterilebilir niteliktedir.

Oluşturulan baskıcı totaliter rejimlerde, bir taraftan muhalif olduğu için kurban konumuna düşen ve baskıya uğrayan kesimler vardır, diğer tarafta da infaz memurluğu rolüne bürünen ve birer polis veya istihbaratçı görevi üstlenen kitle toplumu vardır. Bu dönemde siyasal iktidar, bir taraftan muhalifleri baskı altında tutup cezalandırırken, aynı zamanda yandaşlarını, uyguladıkları haksız hukuksuzluklara karşı akladığı, hatta ödüllendirdiği eleştirisi getirilmektedir. OHAL ilan edilmesinden bir süre sonra, darbe gecesinde sokağa çıkan sivillerin işledikleri eylemlerine karşı, haklarında hiçbir şekilde idari, mali veya cezai işlemin yapılmayacağı, çıkarılan ‘696 sayılı KHK⁵⁹’nin 121.maddesi’nde⁶⁰ yapılan düzenlemeyle belirtilmiştir. Yapılan, bu düzenleme, beraberinde birçok tartışmayı da gündeme taşımıştır. Bu düzenlemenin cezasızlık politikasının bir ürünü olarak açıkça hukuka aykırı olduğu söylenebilir. Arendt, totaliter rejimlerde, işlenen her türlü suçun, rejimin gerekliliği üzerinden haklılaştırıldığını söyler. Öyle ki Berktaş’ın aktardığı gibi, işlenen cinayetler dahi yurttaşlık görevi olarak gösterilir (Berktaş, 2016, s. 21). Darbe kalkışmasına karşı sokağa çıkıp, suç teşkil eden eylemlerde bulunanların eylemlerinin bu bağlamda, yasal güvence getirilmek suretiyle haklılaştırılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Darbe gecesini sokağa çıkanlar arasından belirli kimselerin, ortaya çıkan görüntülerde görüldüğü gibi açık bir şekilde işkence ve kötü muamelede bulunmasına rağmen, herhangi bir cezai yaptırıma veya soruşturmaya tabi olmayarak siyasal iktidarca korunması, hukuksuzluğun ötesinde sonuçlar doğurabilir niteliktedir. Fiziksel şiddet kullanmak suretiyle, işkence ve kötü muamele yapan bu kişilerin, yapılan bu muamelelerden sonra, bir suçlu değil de kahraman gibi gösterilmesi ve ödüllendirilmesi, bu veya benzeri bir olayın tekrardan baş göstermesi durumunda veya herhangi bir toplumsal olayda bu kesimlerin iktidar tarafında yer alması durumunda, suç işleme özgürlüğüne kavuşturulma olanağına sahip olabileceğini tartışmaları yapılmaktadır. Bu

⁵⁹ 24.12.2017 tarihli ve 30280 sayılı Resmi Gazete

⁶⁰ **MADDE 121-** 8/11/2016 tarihli ve 6755 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanunun 37 nci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir. “(2) Resmi bir sıfat taşıyıp taşımadıklarına veya resmi bir görevi yerine getirip getirmediğine bakılmaksızın 15/7/2016 tarihinde gerçekleştirilen darbe teşebbüsü ve terör eylemleri ile bunların devamı niteliğindeki eylemlerin bastırılması kapsamında hareket eden kişiler hakkında da birinci fıkra hükümleri uygulanır.”

bağlamda bir öngörülemezlikten bahsedilebilir. Darbe kalkışması gecesinde bu kişiler, uyguladıkları işkence ve kötü muamelenin karşılığında, yasalara göre ceza alabileceklerini bilmelerine rağmen şiddet eylemlerinde bulunmuşlardır. Ancak benzeri bir olayda, eylemlerinin bu sefer de cezasız kalacağını bilen bu kesimlerin neler yapabilecekleri öngörülebilir değildir. Bu açıdan otoriter ve hatta totaliter rejimlerin karakteristik özelliklerinden olan öngörülemezliğin toplumda belirgin şekilde görüldüğü söylenebilir. Nitekim öngörülemezlik, aynı zamanda baskı ile karşılaşma ihtimali bulunan bireyler için, kendi yaşam hakları dahi olmak üzere, temel hak ve hürriyetlerini kullanmada güvencesizliği ve bunun etkisiyle de korku ve kaygı içerisinde yaşamasını beraberinde getirir.

Silahlı bir kalkışma sonrasında, olağanüstü bir halin ortaya çıktığı ve devletin devamlılığının tehlikede olduğunu düşünen vatandaşların sokağa çıkması ve darbeye karşı koyması meşru müdafaa şeklinde yorumlanabilir. Nitekim sokağa çıkan bu kesimlerin yaşamları tehdit altında olduğu söylenebilir. Bazı yerlerde halkın üzerine mermilerin sıkılması ve çok sayıda vatandaşın ölmesi bu durumu açıkça göstermiştir. Ancak buna rağmen, meşru müdafaa kurumu dahil her türlü olay ve olgu, hukukun belirlediği sınırlar içerisinde kavranmaktadır. Hukuk, herkes için eşit derecede uygulanan bir kurumdur. Hiçbir koşulda ihlal edilmemesi gereken, insan hakları vardır. Türk Ceza Kanunu 25.madde ve devamındaki maddelerde düzenlenen ‘meşru müdafaa’⁶¹ kurumu ile haksız saldırı olduğu zamanlarda nasıl davranılabileceğinin sınırları çizilmiştir. Kişilerin kendilerine veya başka birilerine karşı bir saldırı varsa, saldırıyı defedecek ölçüde karşılık verebileceği, ilgili maddede belirtilmiştir. Ancak teslim olmuş, gözüaltına alınmış ya da kalkışma ile ilişkili olan veya olma ihtimali olan kişilere karşı saldırıda bulunulması, kötü muamele ve işkence yapılması meşru müdafaaya girmemektedir. Bu eylemlerde bulunanların, hukuk ile koruması, hukukun tüm

⁶¹ **Madde 25-** (1) Gerek kendisine ve gerek başkasına ait bir hakka yönelmiş, gerçekleşen, gerçekleşmesi veya tekrarı muhakkak olan haksız bir saldırıyı o anda hal ve koşullara göre saldırı ile orantılı biçimde defetmek zorunluluğu ile işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilmez.

(2) Gerek kendisine gerek başkasına ait bir hakka yönelik olup, bilerek neden olmadığı ve başka suretle korunmak olanağı bulunmayan ağır ve muhakkak bir tehlikeden kurtulmak veya başkasını kurtarmak zorunluluğu ile ve tehlikenin ağırlığı ile konu ve kullanılan vasıta arasında orantı bulunmak koşulu ile işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilmez.

insanlara eşit mesafede olmayan ve belirli kimseleri koruma için kullanılan bir kurum haline getirilmesine, hukuk mekanizmasının güvenilirliğinin zedelenmesine neden olur.

Kamuoyunda yapılan tartışmalarda, bu maddeye iç savaş maddesi diyenler olduğu gibi, bu madde ile beraber “terörle mücadele adı altında kişilere suç işleme özgürlüğü verildiği” savunuları da yer almıştır. Maddeye ilişkin, muhalefetten yapılan açıklamalarda ise çıkarılan yasa ile “paramiliter güçlere dokunulmazlık verildiğine, ve bu yapıların meşrulaştırıldığına” dikkat çekilmiştir (Şimşek B. , 2017). İnsan hakları alanında çalışmaları ile bilinen akademisyen Kerem Altıparmak ise, bu yasanın linç eylemlerini meşrulaştırma riskini taşıdığına işaret etmiştir. Altıparmak’ın vurguladığı gibi, hukukta bir kişinin suç teşkil eden eyleminin, ancak hukuka uygunluk sebeplerinden yararlanarak cezasız kalabileceği, bunun da ceza hukukunda “meşru müdafaa” kurumunun devreye girmesiyle mümkün olacağı, yasalarda açıkça belirtilmiştir. Kişiye karşı bir saldırı varsa ve kişi kendisini savunmak adına, durumun gerektiği ölçüde karşılık verirse, eylemi suç olarak nitelendirilmez. Ancak bir kişi sadece terör eylemine katıldığı veya katılmış olma ihtimali bulunduğu için ona saldırmak, işkence ve kötü muamelede bulunmak veya onu öldürmek, meşru müdafaaya girmez ve bu nedenle yapılan bu eylemler suç sayılır (aktaran Şimşek, 2017). Bu bağlamda, açıklanan madde ile olağanüstü halin gereklilikleri arasında bir bağın olmadığı aksine, işlenen bu suçların korunması ve haklılaştırılması, Arendt’in söylemiyle benzerlik taşıdığı görülmektedir. İşkenceye ve kötü muameleye uğrayanlar veya uğrama ihtimali bulunanlar için ise, hukuk ve yasal güvencelerin yeterli korumayı ve güvenceyi vermediği söylenebilir.

Arendt totaliter rejimler altında, şüpheli kategorisinin tüm halkı ele geçirdiğini söyler. Ona göre bu rejimlerde güvensizlik hakimdir. Totaliter yönetimler vatandaşların her davranışını kontrol etmek ve yönlendirmek ister. Bu açıdan her bir bireyi cellat ve kurban rolüne eşit mesafede olacak şekilde hazırlar (Arendt, 2018c, s. 297). Bu rejimler altında insanlar basitçe farklı davranışlarda bulunması ve belirlenen ideolojik tutumdan farklı düşünmeleri, onları şüpheli konumuna koymaktadır. Karşılıklı şüphe totaliter yönetimlerde toplumsal ilişkilere siner. Bu toplumlarda herkesin bir polis ajanı olabileceği

veya kendisini gözetim altında hissedebileceği bir ortam oluşur (Arendt, 2018c, s. 233).

Türkiye’de darbe sonrası sürece bakıldığında benzeri bir atmosferin yaratılmaya çalışıldığı ve çoğunlukla da başarılı olduğu eleştirileri getirilmektedir. İnsanların, düşüncelerini dile getirdiği veya siyasal iktidarcı, terör örgütü olarak nitelendirdiği kesimlere karşı belirlenen veya beklenen tutumu sergilemediği için şüpheli konumuna düştüğü söylenebilir. Toplumun büyük bir kesiminde oluşan bu şüpheli tavırlar nedeniyle, karşılıklı şüphe duyulan, herkesin gizli polis rolüne büründüğü ve insanların isteyerek veya istemeyerek izlemeye zorlandığı veya izlendiği hissine kapıldığı bir toplumsal ortamın varlığından bahsedilebilir. Toplu taşıma araçlarından, pazar yerlerine, üniversitelerden, devlet kurumlarına kadar hemen her yerde, insanları kolaylıkla darbe yanlısı olarak gösterildiği ve bununla suçlandığı haberleri gündeme düşmüştür. Bu bağlamda darbe sonrası oluşan siyasi ve toplumsal atmosferin, tam da Arendt’in bahsettiği totaliter toplumda görülen ve halka sirayet eden şüpheli kategorisini belirli oranda yansıttığı söylenebilir.

Siyasal iktidar tarafından bu süreçte korku ve kaygılar ile yönetilen bir toplum yaratıldığı eleştirileri getirilmektedir. Bu dönemde izlenen genel politikalar ile ülkeye hakim olan siyasi atmosfere dikkat çeken Yılmaz, “hayatlarımızın ve ruhlarımızın içine sıkıştırıldığı bir umut ve korku sarkacında, sahip olduğumuz kavrayış çabasının dahi felce uğradığı ve gündelik varoluşun dahi zora sokulduğu bir atmosferde yaşamaya mahkum edilmişiz” demiştir (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 158). Siyasal iktidar, bu süreçte yaratmaya çalıştığı korku furysı ile, insanların hayata dair tutundukları şeylere yönelik her an bir kaygı taşımalarını amaçladığı eleştirileri getirilmiştir. Bu duruma işaret eden Yılmaz’a göre, “siyasal iktidar bizlerden işimize, hayatımıza, sevdiklerimize dair sürekli olarak “henüz değil ama her an olabilir” duygusunda kendini dışa vuran ve zihinlerimizi olduğu kadar bedenlerimizi de kasvetle doldurarak, haletiruhiyemizi yer yer güçlü bir dehşet hissiyle çevreleyen bir kaybetme korkusu ile yaşamaya alışmamızı istiyor” (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 159-160). Korku ve kaygıya dayanan politikaların, insanların kolektif

bilincini törpüleyerek, bireyleri yalnızlaştırdığı bir durum yaratmıştır. Yılmaz'a göre, Türkiye siyasal düzenine hakim olan bu despotik düzende, siyasal iktidar tarafından topluma yerleştirilmeye çalışan bu kaygı ve korku nedeniyle, eşitlik, adalet ve özgürlük peşinde koşanları dahi ruhen aklen ve bedenlen kudretsizleştirmiştir. Bunlar için gerekli kolektif örgütlenmeyi ortadan kaldırmış ve insanların birbirlerinden yalıtarak yalnızlaşmasına neden olmuştur. Bu şekilde kişinin varlığını sararak topyekün şekilde iktidar karşısında çaresiz ve güçsüz kılan ve olan bitene seyirci konumuna getiren bir pozisyona koymuştur (Yılmaz Z. , Yeni Türkiye'nin Ruhü: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma, 2018, s. 160).

Arendt'e göre, totaliter yönetimlere özgü olan özelliklerinden biri de, polisin rejimdeki hakimiyetinden kaynaklı olarak, herhangi bir kişinin terfi etmek için mutlaka polis ile bağlantısını kurması gerekliliğidir (Arendt, 2018c, s. 234). Bu nedenle liyakatsizlik bu tür rejimlerin bir parçası haline gelir. Liyakatsizce belirli mevkiler elde eden kişiler, ona göre, rejimi en ateşli savunan haline gelmektedirler. Çünkü bu kişiler, mevkilerini hak ederek elde etmemişler, onlara bu mevkiler iktidar tarafından bahşedilmiştir. Bu açıdan bu kesimler iktidara karşı bir minnet duygusu hissederler ve iktidarın en ateşli savunucuları haline gelirler. Nazi döneminde kendi alanlarında uzman olan Yahudiler, haksız hukuksuz bir şekilde işlerinden uzaklaştırılmış ve yerlerine iktidar yandaşı uzman olmayan kişiler getirilmiştir (Arendt, 2018c, s. 236). Arendt'e göre bu durumda haksız şekilde işlerinden uzaklaştırılan Yahudilerin yerine getirilenler, durumun farkında olmalarından dolayı devlet ile suç ortağıdır ve aynı zamanda, hak etmedikleri bir mevkiyi elde etmeleri, kendilerini bunu bahşedenler karşısında onları küçük düşürmüş ve bu nedenle en ateşli savunucu konumuna getirmiştir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, liyakat konusu kamuoyunda neredeyse bütün kurumların bir parçası olarak en çok şüphe duyulan konuların başına yerleşmiştir⁶². Siyasal aktörlerin iddia ve politikalarına yansiyacak kadar

⁶² Örnek bir açıklama için Bkz. "Eski AK Partili vekil Ocaktan: Yönetim kademelerinde öylesine acıklı liyakatsizlik örnekleri yaşıyor ki...", Independent Türkçe, 30.09.2019. Başka bir örnek iddia, bkz. "Türkiye'nin en önemli acil ihtiyacı: 'Liyakat'", Yeryüzü Düşünce Kuruluşu, 05.12.2018, <http://yeryuzudusunce.org/post/turkiye-nin-en-onemli-ve-acil-ihtiyaci-liyakat> 24

en çok tartışma yaratan meselelerin başındadır ve sadece bu bile halkın kurumlara ve sisteme olan güvenin erozyona uğradığı konusunda çok önemli bir göstergedir. Gündeme düşen ‘KPSS ve ÖSYM skandalları’, söylemlerin ötesinde, liyakatsizliğe dayalı izlenilen politikaların sistematik şekilde gerçekleştiğini gösteren önemli olaylar olarak gösterilebilir.

OHAL ilanı ile birlikte yayınlanan KHK’ler ile on binlerce insan kamudan men edilerek işlerine son verilmiştir. Binlerce insan, çıkarılan KHK’ler ile hazırlanan listelerle ihraç edilmiştir. Yeşil’in de aktardığı gibi, OHAL KHK metinleri ve eklerinin Bakanlar Kurulunda görüşülmesi ve listelerde belirtilen isimlerin tek tek okunması gereklidir. Ona göre, listeleri hazırlayanlar ile imzalayanların farklı olması ve listelerdeki kişi sayısı düşünüldüğünde, her bir kişinin kurulda tek tek görüşüldüğünü söyleyebilmek mümkün değildir (Yeşil, Hukuk ve İnsan Hakları Bağlamında OHAL Uygulamaları, 2019, s. 24-25). Bu nedenle çıkarılan KHK’ler, yetki, zaman ve şekil yönünden hukuka aykırıdır. Yeterli ve ikna edici deliller sunulmadan, herhangi bir şekilde soruşturmaya konu olmadan ve en önemlisi bu kişilere savunma hakkı verilmeden kararnameler çıkarılarak ihraç edilmesi, açık bir hukuk ihlalidir.

Gerek kurumları zayıflatan liyakatsiz işe alımlar, gerekse açık şekilde hukuka aykırı ihraçlar sonrası yerlerine atananlar, haksız şekilde mevki elde ettikleri ve bu durumda da mevkilerini iktidara borçlu olmasından dolayı, iktidarın ve rejimin devamlılığının en büyük savunucusu konumuna getirdiği söylenebilir. Çünkü kendi konumlarını rejimin çıkarlarına borçlu oldukları için, rejimin devamlılığı aynı zamanda çıkarlarının korunması anlamına gelmektedir.

3.2.2.4. Propaganda ve Medya

Arendt’e göre, totaliter hareketin temel dinamiğini propaganda ve örgütlenme oluşturur. Totaliter rejimler, yalanlar etrafına kurulu olan propaganda ile totaliter olmayan yerlerde bile, kurguladığı yaşamın toplumsal karşılığını alabileceği bir toplum inşası üzerine tasarlanmıştır (Arendt, 2018c, s.

130). İktidarlar, yalan üzerine kurulu politikaları etkin bir şekilde kullanarak, kitleleri, mutluluk ve refahın kendi rejimlerinden geçtiğine inandırmaya çalışırlar. Propagandanın önemli bir ayağını oluşturan totaliter yalanın, kitleler üzerinde etkisi ve inandırıcılığı çok büyüktür. Zeynep Gambetti, totaliter yalanın, aleyhine bilimsel bilgi ve kanıtlarla ileri sürülen olgulara rağmen sarsılmadığını ve bunlara rağmen kitleler üzerinde etkisinin yüksek olduğunu söylemiştir (Gambetti, 2020). Bu yönetimlerde, önemli olan neyin söylendiği değil, kim tarafından söylendiğidir. Kitleler, parti ve lidere olan inançları nedeniyle, aksi kanıtlara rağmen bunlar tarafından söylenen her şeyi doğru kabul eder ve inanırlar.

Bu bağlamda Türkiye’de, uzun süreden beridir, siyasal iktidar tarafından totaliter yalan üzerine kurulu bir politika yürütüldüğü söylenebilir. Önceki bölümlerde de tartışıldığı gibi, Gezi olayları sırasında ve devamında gelişen süreçlerde bu politikalara başvurulduğu görülmüştür. Gezi parkı direnişi sürecinde en çok konuşulan iddialardan biri, başörtülü bir kadının bir grup tarafından sözlü ve fiziksel saldırıya maruz kaldığı şeklinde olmuştur. Bu iddiayı, dönemin başbakanı Erdoğan da dile getirirken (Hürriyet, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bir Anne Kabataş’ta tacize maruz kaldı” 06.03.2015, 2015), hem kendisi hem de iktidar partisi tarafından bu olay gerçekleşmiş gibi, uzun süre bir politika aracı olarak kullanılmıştır. Ancak sonraki zamanlarda yayınlanan kamera görüntüleri ve polisin yaptığı soruşturma sonucunda, böyle bir iddianın doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Tüm bu bulgulara ve kanıtlara rağmen yalan sarsılmamış uzun süre gündemde tutularak kullanılmaya devam etmiştir (Çalış, Şiddet, İktidar ve Totalitarizm Kavramları Çerçevesinde Gezi Olaylarının İncelenmesi, 2018).

Bu şekilde verilebilecek mikro düzeyde çok sayıda örnek bulunmaktadır, ancak yürütülen makro politikalara bakıldığında, iktidar propagandasının yalan üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Türkiye, yapılan araştırmalarda ve elde edilen bulgulardan hareketle önceki bölümlerde de dayandırılan kaynaklarda da görüldüğü gibi, gerek insan hakları ve hukukun üstünlüğü, gerek basın özgürlüğü anlamında çok gerilerde olduğu, muhalefetin baskılandığı, otoriter ve antidemokratik bir ülke olduğu ortaya konulmasına ve ülkede ekonomik kriz

halinin hakim olmasına karşın, siyasi iktidar tarafından, ülkenin hiç olmadığı kadar özgürlükçü ve demokratik olduğu, temel hak ve özgürlüklerin hiç olmadığı kadar iyi korunduğu, aynı şekilde ekonominin çok iyi olduğu yönünde propaganda yürütülmüştür. Bu bağlamda ülkedeki durum, bağımsız kuruluşlar tarafından yapılan ve yayınlanan endekslerle ortaya konulsa da, siyasi iktidar, yalan üzerine kurulu politikaları ile bu kuruluşları hedef almak suretiyle karşı çıkmış ve inkar edilmiştir. Yandaş medya⁶³ propaganda ile kitlelere rahatlıkla ulaşabilmekte ve açıklanan bu verilerin, ‘devlet düşmanı olanların’, ‘ülkeye saldıran grupların’, ‘terör destekçilerinin’ oyunu olduğu, bu nedenle bu kuruluşların bağımsız veriler paylaşmadığı şeklinde propaganda yapıp kitleleri buna inandırabilmektedir.

Bu bağlamda, propaganda otoriter siyasi iktidarların politikalarının uygulamaya konulması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür rejimlerde siyasi iktidarlar neredeyse tüm geleneksel basın yayın yollarını tekeline aldığı için bu kanallar aracılığı ile istediği gibi propaganda yapmaktadır. Ancak teknolojinin ilerlediği ve kitlelere ulaşma yöntemlerinin daha çok sosyal medyaya kaydığı günümüzde, sadece geleneksel medyayı kontrol ederek hedeflenen propagandayı yapabilmek son derece güçtür. Özellikle sosyal medyanın, propaganda ve örgütlemeye çok etkin bir araç olması, bu platformları siyasi iktidarlar dahi, propagandaya ihtiyaç duyan her kesimin kullandığı bir araç haline getirmektedir.

Sosyal medya, otoriter rejimlerde, daha çok muhalif grupların örgütlenme ve propaganda yapmak adına kullanıldığı bir mecradır. Bu tür rejimlerde, neredeyse bütün kamusal ve geleneksel medya araçları iktidarlara kontrol altına alındığı için propaganda ve örgütlenme yapabilecek sınırlı alanlardan biri olarak sosyal medya kalmaktadır. Sosyal medya, bir taraftan muhalif kesimlere, propaganda ve örgütlenme yapma olanağı sunarken, diğer taraftan da otoriter siyasi iktidarların baskıcı ve haksız hukuksuz politikalarını ifşa etmenin aracı olmaktadır. Bu açıdan otoriter siyasi iktidarların bu dönemlerde, sadece

⁶³ Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AKP lehine ve muhalefet aleyhine propaganda yapan kuruluşlar “yandaş medya” veya “havuz medyası” olarak adlandırılmaktadır.

geleneksel medyayı kontrol ederek politikalarını istediği gibi yürütmesi zor görünmektedir.

Türkiye özelinde ele alındığında, siyasi iktidarın özellikle darbe girişimi sonrası dönemde, geleneksel medya gruplarını büyük oranda kontrol altına aldığı söylenebilir. Geleneksel medyayı takip edenlerin oranının halen çok yüksek olduğu Türkiye gibi bir ülkede, medya üzerinde sağlanan kontrol, istenen propagandayı yapmanın önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Siyasi iktidar bu kontrol sayesinde OHAL sürecinde her türlü yalan haber ve dezenformasyonun yapıldığı bir ülke konumuna geldiğini, Oxford Üniversitesi Reuters Enstitüsünün 2018’de bu alana yönelik yaptığı araştırma ortaya koymuştur. Yapılan bu araştırmaya göre, Türkiye, araştırmaya konu olan 37 ülke arasında yalan haber ve dezenformasyonun en çok olduğu ülke olarak tespit edilmiştir. Bu araştırmaya göre, medyaya güven duyduğunu belirtenlerin oranı sadece yüzde 38 seviyesinde kalmıştır (Reuters Institute , 2018).

Günümüz dünyasında teknolojinin geldiği nokta göz önüne alındığında herhangi bir siyasi iktidarın sadece geleneksel medyayı kontrol altında tutarak muhalefetin örgütlenmesine veya propaganda yapmasına engel oluşturabileceğini iddia etmek son derece güçtür. Siyasi iktidarın geleneksel medyayı kontrol etmesinin, propaganda yapmada ve örgütlemeye sadece bir ayağını oluşturduğunu daha önce belirtilmiştir. Mücadelenin bir ayağını da muhalefet üzerinde baskıyı arttırmak, muhaliflerin medya aracılığı ile gerçekleştirebileceği her türlü propaganda olanağını ortadan kaldırmaktır. Ancak buna rağmen istenilen hedefe ulaşmak mümkün olmayabilir. Çünkü muhalefet edenler siyasi iktidarların bu hamlelerine karşı, sosyal medyayı ve sosyal medya platformlarından açtıkları kanallar ile alternatif medyayı kullanarak politikalarını yapma olanağı bulmaktadırlar. Bu noktada, otoriter siyasi iktidarların yaptığı hamleler, ya sosyal medyayı tamamen veya dönemsel olarak sansürlemek ve engellemek -ki küreselleşmenin ve teknolojinin geldiği boyutu ve sosyal medya platformlarının küresel gücü göz önüne alındığında bu son derece güçtür- ya da sosyal medya platformlarını, kendi lehine örgütleme, muhalefetin aleyhine propaganda yapmanın aracı olarak kullanmaktır.

Bu bağlamda ele aldığımızda, Türkiye’de otoriterleşen siyasal iktidarın, olağanüstü hal sürecinde, geleneksel medyayı kontrol altına aldığını ve yine bu süreçte muhalif medya üzerinde hiç olmadığı kadar baskının oluşturduğu söylenebilir. Olağanüstü hal sürecinde, onlarca medya kuruluşu kapatılırken (Salman & Ergün, 2017), yine onlarca gazeteci tutuklanmıştır. Aynı şekilde köşe yazarları sadece düşüncelerini dile getirdiği için, tehdit edilmiş, hedef gösterilmiş ve saldırıya uğramıştır (Evrensel, OHAL’in medya hali: Gazeteciler tutuklu televizyonlar kapalı, 2017). Tüm bunlara getirilen eleştirilerde ise, Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Türkiye’de olan basın özgürlüğünün dünyada hiçbir yerde olmadığı” şeklinde cevap verirken, Adalet Bakanı Bekir Bozdağ ise, “cezaevlerinde gazetecilik yaptığı için tutuklu kimse yok” cevabını vermiştir (Kara & Ayan, 2018). Türkiye’de medyanın geldiği konumu ve muhalif medya üzerindeki baskıyı anlamak adına, “*Sınır Tanımayan Gazetecilerin*” her yıl yayınladığı ve 180 ülkeyi değerlendirdikleri ‘*Basın Özgürlüğü Endeksi*’nde, Türkiye’nin 2016’da 151., 2017’de de 155. sırada gösterilmesi önemli bir veri sunmaktadır (İnceoğlu, 2017).

Gerek geleneksel medya gerek sosyal medya üzerinde sansür baskısı siyasi iktidarın izlediği yöntemlerden biri olmuştur. Kane’nin belirttiği gibi sansürün iki çeşidi vardır, biri ön engelleme diğeri ise yayım-sonrası engellemedir (aktaran Kara & Ayan, 2019). Dönemin başbakan yardımcısı Numan Kurtuluş, Uluslararası Medya Enformasyon Derneği’nde(UMED) yapılan konferansta yaptığı konuşmasında, medyaya ve çalışanlarına açık bir şekilde “ayağınızı denk alın” (Bianet, 2016) uyarısında bulunmuştur (Ayan, 2019). Bu türden bir yaklaşım ön engellemeyi hedefleyen bir sansürdür. Bu baskı nedeniyle her kesimin, düşüncelerini dile getirmesinde bir oto sansür uygulama zorunluluğuna da ittiği söylenebilir. Yayın sonrası veya esnasında sansüre örnek olarak, kitap, film gösterimleri, sanat ve tiyatro gibi çok alanda yasaklama, sansürün getirilmesi örnekleri verilebilir⁶⁴. Aynı şekilde internet erişimlerine de sık sık sansür getirilmiştir. Bunlardan en bilindiği, Nisan 2017 tarihinde, büyük bir bilgi ve ansiklopedi kaynağı olarak gösterilen “wikipedia”nın kapatılmasıdır. Sosyal medyada örgütlenme ve haber kaynağı

⁶⁴ OHAL sürecinde basım, kültür ve sanat alanında çok sayıda yasaklama, sansüre engelleme yapılmıştır. Bkz. “OHAL’in 1. yılında sanat; yasak, ihraç ve sansür kışkacında”, evrensel.net, 20.07.2017

olarak en çok kullanılan Twitter platformu da zaman zaman erişime kapatılmıştır. İlki, dönemin başbakanı Erdoğan'ın 2014 Bursa mitinginde 17-25 Aralık yolsuzluk iddialarına yönelik yaptığı konuşmasında, 'dünyanın vereceği tepkiyi umursamadığını ve Türkiye'nin gerçek gücünü dünyaya göstereceğini ve Twitter'ı kapatacağı' şeklinde açıklamalarından sonra, gecesinde Twitter'ın kapatılmasıdır⁶⁵. Anayasa Mahkemesi, bu kararı hukuksuz ve ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı olarak değerlendirdiğinde⁶⁶, tekrardan erişime açılan Twitter, daha sonrasında birkaç defa daha erişime kapatılmıştır (Kara & Ayan, 2019). Sosyal medyada yayınlanan içeriklerin kaldırılması da, OHAL sürecinde belirgin bir şekilde artmıştır. 2012'de sadece 7 olan içerik kaldırma talebi, 2017'de 7 bin 4 olmuştur (Kara & Ayan, 2019).

2015 mart ayında çıkarılan torba yasa ile Telekomünikasyon İdare başkanlığı, Başbakanlık ve bakanlık talebi üzerine, internette yapılan paylaşımlardan sakıncalı olanları dört saat içinde kaldırabilme yetkisine kavuşturulmuştur. Medya üzerinde baskıların arttığı bu dönemde, getirilen bu düzenleme ile, Şebnem Oğuz'unda belirttiği gibi, yürütme yargıya başvurmaksızın internete erişim yasağı getirme olanağına kavuşturularak, önemli bir yargı görevi üstlenmiştir (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 99-100).

Tüm bu yasaklamalar ve erişim engellerinin yanında, siyasal iktidarın, sosyal medyayı bir taraftan kendi tabanını örgütleme ve propaganda aracı olarak kullandığını, diğer taraftan da muhalif kesimlerin örgütlenme ve propagandalarına yönelik bir manipülatif araç olarak kullandığı ileri sürülmektedir. Bu görevi yerine getiren ve hükümet tarafından oluşturulmuş bir "Aktroller" grubu olduğu belirtilmektedir⁶⁷. Gezi parkı direnişi döneminde ortaya çıktıkları iddia edilen bu grubun, bir kısmının işçileri bakanı Süleyman Soylu tarafından ve çoğunluğunun Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın damadı Berat Albayrak tarafından kurulduğu iddia edilmektedir (TELE1, 2020). Twitter, 12

⁶⁵ Türkiye'de Twitter yasağından sonra, başta Avrupa Konseyi olmak üzere dünyanın bir çok yerinden tepki verilmiştir. Avrupa Konseyi İletişim Sorumlusu, bu yasağın AİHM'nin ifade özgürlüğüne aykırı olduğunu belirterek, inceleme başlatılacağını açıklamıştır. Bkz. "Twitter yasağına dünyadan tepki yağıyor", Hürriyet gazetesi, 22.03.2014

⁶⁶ Yaman Akdeniz ve Diğerleri başvurusu, Başvuru No:2014/3986, Karar Tarihi: 2.4.2014

⁶⁷ Aktroller ile daha detaylı bilgi için, bkz. "Aktrol", tr.wikipedia.org, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Aktrol>

Haziran 2020 de yayınladığı bir haberde, AKP ile ilişkili olan ve sahte hesap kullandıkları belirtilen 7340 hesabın kapatıldığını açıklamıştır. Yaşanan bu olay, AKP'nin sosyal medya politikalarına yönelik ileri sürülen iddiaları destekler niteliktedir.

3.2.3. Temel Hak ve Özgürlükler Rejimi ve Muhalefet

OHAL sürecinin başlaması ile kısa sürede, TBMM devre dışı bırakılmış ve bütün yetkiler CB Erdoğan'a aktarılmış veya Cumhurbaşkanı Erdoğan, kendi yetki alanına girmeyen konularda da fiili olarak yetki kullanmıştır. Darbe kalkışmasını yapmakla suçlanan, Gülen Cemaati ile ilişkisi, irtibatı, iltisakı olan veya olduğu düşünülen binlerce insan gözaltına alınmış, bir kısmı tutuklanmıştır. Başta darbe kalkışmasını önlemek adına darbe kalkışmasında bulunan kesimlere karşı mücadele etmek için ilan edilen OHAL, kısa sürede bir çok kesimi de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Uluslararası Af Örgütü'nün yayınladığı “*Gelecek Karanlık*” raporunda da belirttiği gibi muhalefet üzerinde benzeri görülmemiş baskı kurulmuş bu paralelde kitlesel ihraçlar yaşanmıştır. Kısa zaman diliminde kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan on binlerce insan görevlerinden ihraç edilmiştir. Aynı şekilde yüzlerce kurum ve kuruluş kapatılmıştır. Muhalefet partilerinden HDP'nin, çok sayıda milletvekili tutuklanırken, yerel seçimlerde kazandığı neredeyse tüm belediye başkanları tutuklanmış ve yerlerine kayyım atanmıştır.

Uluslararası Af Örgütü “*Terörle Mücadeleyi Araçsallaştırmak*” şeklinde yayınladığı diğer bir raporunda (Örgütü U. A., 2021) ise, Türkiye OHAL dönemi ile başlayan süreçte bağımsız sivil toplum kuruluşları ve aktörlerine yönelik baskılarını arttırarak devam ettirdiğinden bahsetmiştir. Türkiye'nin, teröre finansman sağlanmasının önlenmesi amacıyla hazırlanan Mali Eylem Gücü (FATF) raporuna uygun hareket etmediği ve bu doğrultuda çıkarılan “7262 sayılı Kanun⁶⁸” ile siyasi muhaliflere, insan hakları savunucularına, basın

⁶⁸ 31.12.2020 tarihli ve 31351 sayılı Resmi Gazete

ve medya çalışan ve organlarına karşı, terörle mücadele önlemleri adı altında, bir tahakküm ve baskı aracı olarak kullandığı belirtilmiştir.

Siyasal iktidarın bu dönemde yürüttüğü politikaların ürünü olarak, Arendt'in özgürlük ve siyaset alanı dediği 'kamusal alan' gittikçe daraltıldığı, muhalefetin bu alanda görünmesinin, Anayasal hakları olan, toplanma ve örgütlenme haklarını kullanmasının engellendiği söylenebilir. Aynı şekilde, basın ve medya üzerindeki baskı arttırılırken onlarca gazeteci tutuklanmış, saldırıya uğramış (siyasal iktidarın hedef göstermesi sonucu bu saldırıların gerçekleştirildiği eleştirileri getirilmiştir), yine çok sayıda medya kuruluşu kapatılmıştır. Uluslararası Af Örgütü, Türkiye ile ilgili yayınladığı, "*İnsan Haklarındaki Kötüye Gidiş Giderek Derinleşiyor*" raporunda, bu konuyu ele almış, toplantı ve gösteri yürüyüşü ile ifade özgürlüklerinin de zedelendiğini ve toplantı ve gösteri yürüyüş haklarının da keyfi bir şekilde engellendiği belirtmiştir. Özellikle çok sayıda gazetecinin, barışçıl gazetecilik faaliyetlerine rağmen yargılandığı, tutuklandığına işaret ederek, medya ve basın üzerinde oluşan baskıyı ortaya koymuştur. Bu rapora göre, siyasi iktidarın keyfi tavrının, ulusal boyutta kalmayıp, uluslararası sözleşmelere karşıda devam ettiği vurgusu yapılmış, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, Selahattin Demirtaş ve Mehmet Altan için alınan kararların, Uluslararası Sözleşmenin tarafı olması ve bu nedenle yükümlülüklerini yerine getirme zorunluluğu olmasına karşın, bu kararları uygulamadığı belirtilmiştir.

Yine aynı raporda da 2018 yılında, OHAL süreci sonrasında da kamu çalışanlarına yönelik ihraçları, bu kararlarla mümkün kılacak şekilde 7145 sayılı Kanun⁶⁹ çıkarıldığı belirtilmiştir. Rapora göre, bu yasanın 26. maddesi, keyfi ihraçları devam ettirme olanağı tanırken, 8.maddesi⁷⁰ ise halihazırda bir kanunu olan toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin, nerelerde yapılabileceği şeklinde yeni ve muğlak bir düzenleme getirmiştir. Aynı şekilde bu yasada valilere tanınan, kamu düzeni ve güvenliğinin bozulması durumunda veya bozulması yönünde oluşan ciddi şüphe nedeni ile 15 gün boyunca ildeki belirli yerlere giriş çıkışları

⁶⁹ 31.07.2018 tarihli ve 30495 sayılı Resmi Gazete

⁷⁰ **MADDE 8-** 6/10/1983 tarihli ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun 6'ncı maddesinin ikinci fıkrasına "genel asayışı bozmayacak" ibaresinden sonra gelmek üzere ", vatandaşların günlük yaşamını aşırı ve katlanılamaz derecede zorlaştırmayacak" ibaresi eklenmiştir.

engelleyebileceği yönünde ilgili yasanın 1.maddesince verilen yetki ile, bireylerin seyahat özgürlüklerini kısıtlama yetkileri daha da genişletilmiştir.

Olağanüstü halin amacı, darbe girişiminde bulunanların ve bundan sorumlu olanların tespit edilmesi ve adil bir şekilde yargılanmalarını sağlamak, ülkede kamu düzeni ve barışını sağlamak olarak ele alınması gereklidir. Ancak OHAL sürecinde, meşru amacı aşan şekilde baskılar uygulanmış, olağanüstü halin gereklilikleri bir araç olarak kullanılarak, aralarında gazeteci, insan hakları savunucuları, siyasetçilerin, avukatların ve diğer bir çok kesimin bulunduğu on binlerce kişi, terörle ilişkilendirilen suçlamalardan dolayı cezaevine konulmuştur. Nitekim siyasal iktidarın özellikle bu süreçlerde terör kavramını, muhalefeti bastırmanın aracı olarak kullandığı, Af Örgütünün yayınladığı evrensel periyodik raporu olan “*İnsan Haklarındaki Kötüye Gidiş Giderek Derinleşiyor*” da vurgulanmıştır.

Siyasal iktidarın, bu süreçte, istediği rejimi kurmak açısından, güvenlik politikaları önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Adar’a göre, 2014 sonrasında MİT’in, kişilerin özel hayatlarına dair gerektiğinde araştırma yapma ve bilgi toplama yönünde geniş yetkilere kavuşturulması, polis teşkilatının yeniden düzenlenmesi, KHK ile mahalle bekçilerinin oluşturulması gibi güvenlik adımları Erdoğan’ın, devlet üzerinde yürütmek istediği mikro totaliter politikasının bir ürünü olduğunu göstermektedir (Adar, 2017). Nitekim, siyasal iktidarın, MİT’e verilen bu geniş yetkilerin karşılığını OHAL sürecinde aldığı belirtilmektedir. Kamudan men edilenlerde ve güvenlik soruşturmalarından geçemeyip mesleğe atanamayanlarda, gösterilen gerekçelerin çoğu MİT’in elde ettiği bilgilere dayandırıldığı iddia edilmiştir (Kronos, 2020). Arendt’in kolektif şiddet söylemine örnek olacak şekilde, muhalif kesim tarafından yapılan her toplantı ve gösteri yürüyüşünün bastırılması suretiyle ortaya çıkan polis şiddeti de, güvenlikçi politikaların bir tezahürü olduğu söylenebilir.

2015 yılında, tartışmalar eşiğinde, polise geniş yetkiler veren “İç Güvenlik Yasası’nın” çıkarılması, güvenlikçi politikalar açısından atılan diğer önemli adımdır. Getirilen yeni yasaya göre, polisler, savcı veya en üst kolluk amirinin izni olmaksızın kişilerin üstlerini veya arabalarını arama yetkisine kavuşturulmuştur. Polise, eylemcilerin, molotof kokteyl, havai fişek gibi yanıcı

maddeleri kullanılması durumunda, silah kullanma yetkisi verilmiştir. Polis, hakim ve savcıların kararı olmaksızın, Emniyet Genel Müdürünün veya istihbarat daire başkanının talimatıyla 48 saate kadar dinleme yetkisine kavuşturulmuştur⁷¹. Bu yasaya göre polis, şiddet olaylarının yaygınlaştığı ve kamu düzenini bozan toplumsal olaylarda, kişiyi yargı kararı olmaksızın 48 saate kadar gözaltında tutabilmektedir. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda (PVSK) yapılan değişiklik ile de, polis, 11.maddeye göre, “Genel ahlak ve edep kurallarına aykırı olarak; utanç verici ve toplum düzeni bakımından tasvip edilmeyen tavır ve davranışta bulunanların” herhangi bir şikayete tabi olmaksızın davranışlarını yasaklayabilmektedir. Tasvip edilmeyen tavır ve genel ahlak kurallarının sınırlarının ne olacağı ve neye göre belirleneceği tartışmaya açık bir konudur. Nitekim ahlak kuralları kişilerin inançları ve toplumsal ve kültürel değerlerine göre değişebilmektedir. Siyasal iktidar bu düzenleme ile kendi ideolojik çerçevesine göre belirlediği genel ahlak kurallarına toplumu uymaya zorlamış, uymayanları da polis aygıtını kullanmak suretiyle baskı altına almak istemiştir. Bu düzenleme ile birlikte, baskı aygıtının bir parçası olan polise, ideolojik işlev yüklenmiştir (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 95). Yapılan değişiklikler ile birlikte polis aygıtına kendi görev ve yetki alanına girmeyen konularda, özellikle de yargı erkine ait yetkilerin aktarıldığı görülmüştür.

Bazı kanunlarda yapılan değişiklikler ile çeşitli konularda, yargı yetkisi, yürütmeye aktarılmıştır. İl İdaresi Kanunun da yapılan değişiklikle, kamu düzeni ve refahını bozan toplumsal olayların baş göstermesi durumunda valiler tarafından, kamu düzeninin tekrardan sağlanması amacıyla belirli tedbirler alınabileceği ve bu tedbirlere aykırı hareket edenlerin ise üç aydan bir yıla kadar cezalandırılacağı belirtilmiştir. 2018'de getirilen düzenlemelere⁷² göre ise, valilerin yetki alanları daha da genişletilmiştir. Yeni düzenlemeye göre vali, bir şehirdeki kamu düzeni ve güvenliğini öne sürerek, bir toplantıyı erteleme veya

⁷¹ Kanun No. 6638, Kabul Tarihi: 27/3/2015, Resmi Gazete, Tarih/Sayı: 04/04/2015/29316

⁷² PVSK,m.11, (Ek paragraf: 25/7/2018-7145/1 Md.)Vali, kamu düzeni veya güvenliğinin olağan hayatı durduracak veya kesintiye uğratacak şekilde bozulduğu ya da bozulacağına ilişkin ciddi belirtilerin bulunduğu hâllerde on beş günü geçmemek üzere ildeki belirli yerlere girişi ve çıkışı kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi bulunan kişiler için sınırlandırabilir; belli yerlerde veya saatlerde kişilerin dolaşmalarını, toplanmalarını, araçların seyirlerini düzenleyebilir veya kısıtlayabilir ve ruhsatlı da olsa her çeşit silah ve merminin taşınması ve naklini yasaklayabilir.

yasaklayabilmektedir. Daha da önemlisi, valilerin kişilere özgü yasaklamalar getirebileceği bu düzenleme ile belirtilmiştir. Bir yerde toplanma veya bir yerleşim yerine giriş çıkışlar valinin kararı ile yasaklanabilmektedir. İlgili maddeye göre, ‘şüpheli kişiler’ kapsamına girecekler, seyahat özgürlüğü, toplanma ve gösteri yapma özgürlüğü, valiler tarafından yasaklanabilecektir. Bu düzenlemelerden hareketle, ülkede bu dönemde oluşan siyasal rejimin geldiği nokta da göz önüne alındığında, herkesin kolaylıkla şüpheli konumuna düşmesi, siyasal iktidara bağlı valiler tarafından keyfi uygulamaların önünü açtığı söylenebilir. Açıkça Anayasa’ya aykırı olan ve yargı erkinin yetki alanına giren bu düzenlemeler ile, yürütmeye kendi yetki alanını aşan yetkilerin aktarıldığı ve keyfi kullanımın önünü açtığı söylenebilir.

Poulantzas, olağanüstü devlet biçiminin olduğu yönetimlerde, devlet aygıtlarının güç dengesinde değişime işaret eder. Ona göre, devlet aygıtları normalde kendi yetki ve görev alanına girmeyen konularda yetkilendirilirler (aktaran Oğuz, s.95). Bu bağlamda ele alındığında, polis aygıtı ve yürütmenin, yapılan değişiklikler ile kendi görev ve yetki alanları dışında olan konularda yetkilendirildikleri görülmüştür. Hem polis aygıtı hem de yürütme, yargıya ait olan yetkiler ile donatılmıştır. Oğuz’a göre bu şekilde, Poulantzas’ın belirttiği gibi hukuk devletinden polis devletine geçiş aşamaları büyük oranda tamamlanmıştır (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 102).

Poulantzas’a göre, olağanüstü devlet biçimlerinde, hukuk sadece askıya alınmaz. Keyfi uygulamalarla yetinmeyen siyasal iktidar, kendi kurallarını da koyar. Bu yönetimlerde hukukun etkisi minimize edildiği için, hukuk artık sınır koyamaz bir hale getirilir. Bu şekilde iktidarın sınırsız güç elde etme olanağı yaratılır (Poulantzas, 2019, s. 375). Siyasal iktidarın, hukuku askıya almak ve yerine hukuka aykırı yeni kurallar getirmek suretiyle, yargı yetkisini, yürütmeye ve devletin baskı aygıtlarından biri olan polise aktardığı bir polis devletinin oluştuğundan ve bu şekilde sınırsız güç kullanma kabiliyetine kavuşturulmayı arzuladığından bahsedilebilir. Bu bağlamda ele alındığında, oluşan siyasal rejimde, gerek Arendt gerek ise Poulantzas’ın belirttiği gibi, kuralsızlık söz konusu değildir, aksine iktidar kendi istediği gibi kuralları koyarak, Olağanüstü hal hukukunun sürekli kılınmasını sağlamak istediği söylenebilir. Heinrich Böll Stiftung Türkiye temsilciliği tarafından hazırlanan

rapora göre, OHAL sürecinde ilan edilen toplam 30 KHK ile, mevzuatta toplamda bini aşkın madde değişikliğe uğratılmıştır. Yapılan bu değişikliklerin çoğunluğu, OHAL ile ilişkili olmayan, konularda olmuştur. Rapora göre, Milli savunma ve iç güvenlikten yargı ve personel rejimine, ekonomi ve sosyal güvenlikle idari yapıya, eğitim ve sağlığa kadar bir çok alanda devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenlemek isteyen değişiklikler getirilmiştir (İsmet Akça v.d., 2017).

OHAL ilanından sonra yüz bini aşkın insan mesleğinden ihraç edilmiştir. İhraç gerekçesi olarak ise, bu kişilerin, siyasal iktidar tarafından terör örgütü diye nitelendirilen örgütler ile “irtibatlı” veya “iltisaklı” olmaları gösterildiği eleştirisi getirilmiştir. Kararlar idari bir kurul tarafından alınırken, herhangi bir mahkeme kararına ihtiyaç duyulmadığı gibi, ihraç edilenlerin savunması dahi alınmamıştır. TCK m.2/2⁷³ ye göre “suç ve cezalar idari kararlar ile oluşturulamazlar” maddesinden de anlaşılacağı gibi, alınan bu kararlar açıkça hukuka aykırıdır. Mesleklerinden ihraç edilen veya mesleğe girmesi idari kararlar ile engellenen bu kişilerin, herhangi bir yargı kararına dayandırılmadan örgüt üyesi olarak gösterilmesi veya örgüt üyesi gibi muamele görmesi açıkça hukuka aykırı olduğu söylenebilir. Kimler tarafından ve hangi gerekçelerle hazırlandığı belirtilmeyen listeler⁷⁴ ile sürekli ihraçlar yaşanırken, kişinin ‘masumiyet karinesi’ gereği suçlu sayılabilmesinin koşulu olan “kişinin suçlu

⁷³ TCK-Madde 2- (1) Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz. Kanunda yazılı cezalardan ve güvenlik tedbirlerinden başka bir ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunamaz. (2) İdarenin düzenleyici işlemleriyle suç ve ceza konulamaz. (3) Kanunların suç ve ceza içeren hükümlerinin uygulanmasında kıyas yapılamaz. Suç ve ceza içeren hükümler, kıyasa yol açacak biçimde geniş yorumlanamaz.

⁷⁴ Bir dönem AKP’de bakanlık görevi yapan ve şimdilerde ise DEVA Partisi Genel Başkanı olan Ali Babacan, katıldığı bir programda, hazırlanan KHK’lerde Bakanlar Kurulunda boş kağıtlara imza atıldığını söyleyerek -bkz. <https://serbestgorus.com/2021/10/ali-babacan-bakanlar-kurulunda-bos-kagitlar-imzalanıyordu-khklar-boyle-cikti/> -, bu listelerin sonradan doldurulduğunu belirtmiştir. Bu süreçte çıkarılan KHK’ler için yapılan bakanlar kurulu toplantılarına, çoğu bakanın katılmadığı ve sonradan imza ettiği ana muhalefet başkanı tarafından dile getirilmiştir (aktaran, Yeşil, 2019). Aynı şekilde OHAL ilanından 31 aralık sürecine kadar geçen beş ayı aşkın sürede ihraç edilen 85.346 kişinin isim listelerini hazırlayanlar ile KHK’leri imzalayanların aynı kişiler olmadığı belirtilmiştir (Yeşil, HUKUK VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA OHAL UYGULAMALARI, 2019, s. 25). Nitekim bu kadar fazla kişinin bu kısa süreç diliminde tek tek isimlerinin Bakanlar Kurulunda okunduğu ve bakanlar tarafından onay alınarak KHK çıkarılmasına hükmedildiği sonucu çıkarmak pek olanaklı değildir. Meclisin kendi iç tüzüğüne uygun hareket etmediği ve KHK’lere dayanılarak yapılan işlemlerinde meclis tarafından denetlenmediği sonucunu doğurmaktadır (Yeşil, HUKUK VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA OHAL UYGULAMALARI, 2019, s. 24).

olması yargı kararıyla kesinleştirilmelidir”, durumunun gözetilmediği görülmüştür.

3.2.4. Arendtçi Kamusal Alan

Arendt totalitarizm olgusunu kamusal alanın karşısına koymaktadır. Kamusal alanı siyaset yapma ve özgürlüklerin alanı olarak tanımlamaktadır. Ona göre totaliter yönetimler, bireyin kendi farklılıklarını koruyarak eylemde ve söylemde bulunduğu kamusal alanı yok ederek, tüm farklılıkların ortadan kalkmasını hedefler. Bu şekilde homojen bir kitle toplumu yaratmanın koşullarını oluşturmak isterler. Günümüz dünyasında Arendt’in belirttiği gibi bir kamusal alanın varlığından tam bahsedebilmek zor olsa da, halen liberal temsili demokrasi aracılığı ile kamusal alana taşınan farklılıkların ve özgürlüklerin olduğunu belirtmek gerekir. Bu özgürlük alanları, her rejimde farklılık göstermekle birlikte, rejim otoriterleştikçe daha da azalmaktadır. Liberal ve temsili demokrasi anlayışında, bireyler ve aktörler daha çok toplanma ve gösteri yapma ya da örgütlenme haklarını kullanarak kamusal alanda görünmektedir. Her kesimin kendi farklılıklarını taleplerini bir şekilde kamusal alana aktarmanın yolu olarak beliren bu yöntemler, Arendt’in özgürlük ve siyaset alanı olarak gördüğü kamusal alan düşüncesine tam uymamakla birlikte, günümüz demokrasi anlayışının önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Arendt’in kamusal alanın yok olması ile totaliter rejimlerin ortaya çıkması arasında kurduğu paralel bağlantının, OHAL süreci ve devamında Türkiye siyasal rejiminde görünür olduğu söylenebilir. Bu süreçte, siyasal alan gittikçe daraldığı, muhalif aktörlerin üzerlerinde baskı kurulduğu eleştirileri çokça kesim tarafından yapılmıştır. Yılmaz’a göre, yeni siyasal düzen ile aslında amaçlanan siyasetsizleştirme çabasıdır (Yılmaz Z. , 2018). Kamusal alanda örgütlenme, toplantı ve gösteri yürüyüşü gibi anayasal hakların kullanılması bu süreçte engellenmek suretiyle, kişilerin kamusal alanda görülmesinin önüne geçilmeye çalışıldığı söylenebilir. Yapılan toplantı ve gösteri yürüyüşünün barışçıl olup olmamasına bakılmaksızın her şekilde yasaklandığı, buna rağmen

yapmaya çalışanlara da çok sert ve şiddetli müdahalelerde bulunulduğu görülmüştür. En bilindik örneklerden biri olan, 27 Mayıs 1995'ten bu yana her Cumartesi günü, faili meçhul siyasi cinayetlere kurban olan yakınları için Galatasaray Meydanı'nda toplanarak, devletten yakınlarının cesetlerini ve faillerini bulmayı talep eden "Cumartesi Anneleri"nin eylemi gibi barışçıl olarak nitelendirilen bir eylemin dahi, polisin sert ve şiddetli müdahalesine maruz kalması ve 2018'den bu yana yasaklanmasıdır (BBCNews, 2018). Aynı şekilde toplumun diğer kesimlerinden hak arayışında bulunarak, toplantı gösteri yürüyüşü yapan sendika çalışanları, öğrenciler, siyasi partiler, işçiler gibi çok sayıda kesimin barışçıl eylemlerine izin verilmemesi (Örgütü U. A., 2019) siyasal iktidarın siyasetlesizleştirme politikasına örnek olarak verilebilir. İhraç edildikleri gerekçesiyle haksızlığa uğradığını düşünen ve en temel Anayasal hakları olan protesto haklarını, oturma eyleminde bulunmak, açlık grevine girmek veya basın açıklaması yapmak suretiyle kullanmak isteyen kişilerin eylemleri engellenmiş, eylemlerine sert müdahalede bulunulmuş, gözaltı ve tutuklamalar yapılmıştır. Siyasal iktidarın, kamuoyu önünde, şiddet içeren ve eylemleri engelleyen bu müdahaleleri haklı çıkarmak adına, yandaş medya üzerinden, hak arayışında bulunan bu kişiler haklarında herhangi bir yargı kararı olmaksızın terörist ilan edilmişlerdir. Bunun sembolik örnekleri, OHAL KHK'leri ile ihraç edilen, akademisyen Nuriye Gülmen ve öğretmen Semih Özakça, işlerine geri dönmek için Kasım 2016 ile Ocak 2018 tarihleri arasında, Ankara Yüksel caddesinde yaptıkları oturma ve açlık grevi eylemlerinde yaşanmıştır. Bu kişiler içişleri bakanlığı tarafından yayınlanan bir kitap⁷⁵ ile terörist ilan edilmiştir, yandaş medya da ise bu kişilerin terörist olduğu haberleri yer almıştır.

⁷⁵ Bkz. İçişleri Bakanlığı, "Bir Terör Örgütünün Bitmeyen Senaryosu: Nuriye Gülmen ve Semih Özakça Gerçeği, Arem.gov.tr, 2017

SONUÇ

Bu tezin ilk bölümünde Hannah Arendt'in totalitarizm kavramına ilişkin kendine özgü yaklaşımı, kavrama yönelik diğer yaklaşımlar ile karşılaştırılarak ele alınmıştır. Totalitarizm kavramı, ilk kez yirminci yüzyılda, belirli rejimleri tanımlamak için kullanılmıştır. Totalitarizm kavramına ilişkin tanımlarda, belirli ilkeler etrafında ortaklaşmalar olsa da, tam bir konsensüs sağlanmış değildir. Gerek tarihte ilk olarak hangi rejimlerde görüldüğü konusunda, gerek totaliter rejimlerin karakteristik özellikleri bağlamında, kavrama yönelik farklı yaklaşımlar sergilenmektedir.

Bu dönemde, totalitarizm kavramı üzerine çalışması ile öne çıkmış düşünürlerden biri olan Arendt, insanların neden totaliter rejim gibi bir kötülüğü arzu ettiklerini anlamaya çalışmıştır. Ona göre, yeni ve modern zamanlara özgü olan totalitarizm kavramını anlamak için, totaliter rejimlere zemin sunan koşulları anlamak, analiz etmek gereklidir. Arendt'e göre, totalitarizm, net bir tanımla yapılacak bir kavram değildir. Bu fenomeni ortaya çıkaran koşullar ve unsurları anlamak, sonuca odaklanmaktan daha da önemlidir. Nitekim totalitarizmi tarihsel olarak ele alışı ve belirli unsurlar ile bir arada kavrayışı bunu açıkça göstermektedir. Onun totaliter rejim olarak gördüğü sadece iki önemli yönetim bulunmaktadır. Bunlardan biri Hitler Almanyası, diğeri ise Stalin Rusyasıdır. Totalitarizmi bir süreç olarak ele alan Arendt'e göre, 'toplul tahakkümün' sağlandığı son aşama, totaliter yönetimlerin kurulduğu rejimlerdir. Örneğin, Naziler için, tam tahakkümün sağlandığı 1938 sonrası dönemi, totaliter rejim olarak adlandırmaktadır. Nazilerin önceki tüm süreçlerini ise, totaliter unsurların devreye sokulduğu ve total tahakkümün sağlandığı döneme hazırlık evresi olarak görmektedir.

Bu noktada, Arendt'in düşüncesinde, bir rejimin, toplul tahakkümün kurulduğu son aşaması olan totaliter rejim olarak nitelendirilebilmesinin kriterlerinin, biraz uç ve aşırı olduğuna dikkat çekmek gerekir. Belirli otoriter ve faşist politikaların bir rejimde olması, o rejimi, Arendt göre, totaliter olarak tanımlamak için yeterli değildir. Bir rejimin totaliter olarak tanımlanması için, Arendt'e göre, toplul tahakkümün sağlandığı, terörün o rejimin özü haline geldiği, birlikte yaşamının ve özgür bir şekilde eylemde bulunmanın ve siyaset

yapmanın alanı olan kamusal alanın tamamıyla ortadan kalktığı, bireyselliğin tamamıyla yok edildiği ve birer otomata dönüşmüş ve yargı yetisini kaybetmiş bireylerden oluşan kitle toplumunun oluştuğu, liderin konumunun tartışmasız ve her şeyin üstünde olduğu, kurbanların seçimindeki keyfiliğin hakim olduğu ve nihai olarak muhalefet edenlerin cezalandırıldığı ve bunların dahi birer kitle toplumuna dönüştürölme çabasına girildiği, dönüştürölemeyenlerin yok edildiği bir siyasal atmosferin olması gereklidir. Nitekim Arendt'in, kendisini totaliter rejim olarak tanımlayan Musollini İtalyasını dahi, totaliter olarak görmediğini ve tek parti iktidarına dayalı milliyetçi-faşist ve diktatör bir rejim olarak tanımladığını belirtmek gerekir.

Buna rağmen Arendt, radikal kötölük olarak gördüğü totalitarizm sorununun, engellenmesi için, totaliter olma potansiyeli olan herhangi bir rejimin bu potansiyelini tartışmak ve analiz etmek gerektiği vurgusu yapmıştır. Nitekim, her ne kadar toplu tahakkümün son aşamasını, totaliter rejim olarak tanımlamış olsa da, totalitarizme hazırlık ve geçiş aşamalarının da, totaliter rejimler gibi kötölüğü barındırdığını ve rejimi mutlak kötölüğün yaşandığı son aşamaya hazırladığına işaret etmiştir. Ona göre, totaliter hareketler zaman içerisinde izlediği politikalar ile totaliter rejime giden yolu hazırlamaktadırlar.

Arendt'in, totalitarizm tanımını koymasında ve analiz etmesinde, daha önce de belirttiğimiz gibi Nazi Almanyası ve Stalin Rusyası rejimlerinde, siyasal iktidarlarca yürütölen politikalar ve yaşanan pratikler etkili olmuştur. Bu rejimlerde insan havsalasına sığmayacak derecede vahşi olayların yaşanması, totaliter rejimlerin aşırılığını ele almada, ibreyi yukarı doğru itmiştir. Nitekim ilk kez bu iki rejimin yaşandığı dönemde totalitarizm kavramının ele alınması, bu kavramı bu rejimlerle bir arada düşünmenin koşullarını oluşturmuştur. Bu nedenle, totalitarizmin, bu rejimler üzerinden kavrandığı ve totaliter rejim olma potansiyeli gösteren her rejimin bu rejimler ile karşılaştırıldığı bir durum ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada sorulması gereken sorulardan biri de şudur. Totalitarizm, bu iki rejimdeki uygulamalar ve politikalar üzerinden mi anlaşılmalıdır? Yoksa totalitarizmin, kendisine has belirli karakterler, özellikler barındırdığını kabul ederek, bu uygulamaların da totalitarizmin şu ana kadar yaşanmış en uç

politikaların uygulandığı birer rejim olarak mı kabul edileceğidir. Elbette ki totalitarizmin yıkıcı boyutlarını anlamada bu iki rejime bakmak son derece anlamlı ve önemlidir. Ancak bu iki rejim ile özdeşlik kurmak indirgemeci bir yaklaşımı ortaya çıkarır. Bu nedenle, totalitarizmin, bu iki rejimin pratiklerine indirgenmeyecek ve bu iki rejimden bağımsız da düşünülebilecek bir fenomen olduğunu göz ardı etmemek gereklidir. Bu bağlamda toplu tahakkümün sağlandığı ve iktidarın her konuda tek başına karar mercii olduğu ve liderin konumun tartışmasız ve her kurumun üstünde olduğu ve keyfi bir yönetime dayanan ve lider etrafında kenetlenen kitle toplumlarının oluştuğu, totaliter rejimlerin üzerine düşünmek için, bahsedilen iki önemli totaliter rejimin aşırılıklarının uygulanmasına gerek yoktur.

Totalitarizmin farklı formlarda ortaya çıkma, her dönemde farklılık gösterme ve farklı sonuçlara yol açma ihtimalini vurgulamak gereklidir. Bu şekilde ele alındığında, bir rejimin totaliter olarak nitelendirilebilmesi için, Arendt'in totaliter rejim olarak ele aldığı iki önemli örnek olan Nazi dönemi Almanyası ve Stalin dönemi Rusyasında yaşanan pratiklerin bir daha yaşanmasına gerek yoktur. Nitekim bu süreç zarfında, küreselleşmenin boyutları değişmiş, küresel kamuoyu oluşma imkanı artmış uluslararası hukuk ve insan hakları alanında pek çok gelişme olmuştur. Bu alanlarda ki gelişmeler, tam da bu tür totaliter rejim pratikleri gibi, insan haklarını hiçe sayan rejimlere karşı atılmıştır. Aynı şekilde teknolojinin ilerlemesi ve buna bağlı olarak haberleşme olanağının, politika yapma ve örgütlenmenin alanının genişlemesi, diğer bir etkidir. Niteliği ve etkisi tartışılmakla birlikte, sosyal medya üzerinden örgütlenerek muhalefet etme, bazen iktidarların gizlemeye çalıştıkları olayların açığa çıkarılmasını sağlamak gibi faaliyetler, buna örnek gösterilebilir. Ancak bahsedilen dönemlerde, insanlar çoğunlukla yapılanlardan haberdar değildi, hatta kurbanlar dahi çoğunlukla başlarına geleceklerden bihaberdi.

Bu tezin temel sorusu ve konusu, 15 Temmuz darbe kalkışması sonrasında ilan edilen ve iki yıl devam eden OHAL sürecinde, Türkiye siyasal rejiminin, Arendt'in totalitarizm düşüncesi ile kavramanın mümkün olup olmadığıdır. Bu bağlamda, ilk bölümde totalitarizm kavramı ve Arendt'in totalitarizm kavramına ilişkin yaklaşımı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise 15 Temmuz darbe kalkışması öncesi Türkiye'ye hakim olan siyasal atmosfer, belirli önemli

süreçler ve olaylar eksenin de tartışılarak kavranmaya çalışılmıştır. Darbe süreci arka planında işleyen bu olaylar, siyasal iktidarın otoriterleşme emareleri olarak ele alınmıştır. Bu bölümde, darbe kalkışmasında bulunduğu iddia edilen Gülen cemaati ile, Adalet ve Kalkınma Partisi arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitekim Gülen cemaatinin siyasal ayağının, siyasal iktidar tarafından gündeme getirilmediği ve henüz ortaya çıkarılmadığı yönünde çok sayıda eleştiri getirilmektedir.

Yapılan analizler ve elde edilen bilgi ve belgelerden hareketle, AKP ve Gülen cemaati arasında, AKP'nin iktidar olduğu tarihten başlayarak, iyi bir ilişkilerinin olduğu ve bu iyi ilişkilerinin zamanla ortak bir payda da hareket etmeye gittiği, ancak 2013 yılına gelindiğinde, aralarının bozulduğu, 17-25 Aralık yolsuzluk operasyonları, dersanelerin kapatılması, MİT tırları olayı gibi olaylar ile karşılıklı çatışma dönemine girildiği ve darbe kalkışması ile birlikte bu çatışmanın zirve yaptığı görülmüştür.

Bu bölümde tartışılan diğer konular; Gezi Olayları, 7 Haziran 2015 seçimleri ve 'çözüm süreci'nin sonlanması ve son olarak da Güneydoğu'da yaşanan Hendek olayları olmuştur. AKP'nin uzun süre öncesinde gelişen otoriter politikaları beraberinde toplumsal tepkilere de neden olmuştur. Bir çevre hareketi olarak başlayıp toplumsal bir muhalefete dönüşen 'Gezi Parkı', bu dönemde siyasal iktidarın politikalarına karşı geliştirilen toplumsal tepkilerden biridir. Bu dönemde siyasal iktidar tarafından yürütülen otoriter politikalar ve kullanılan ayrılıkçı dil ile toplumsal kutuplaşma oldukça artmıştır. Siyasal iktidar Gezi sürecinde toplumsal olarak gelişen direniş karşısında, hem baskı aygıtlarını hem de ideolojik aygıtları harekete geçirmiştir. Gezi parkı sürecinde açık bir şekilde görünür olan 'polis şiddeti' baskı aracı olarak kullanılırken, bu süreçte AKP, yeni bir iç ve dış düşman tanımlaması yaparak, ideolojik aygıtı devreye sokmuş ve bu şekilde zayıflayan hegemonyasını tekrardan sağlama almak istemiştir (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 97). Bu bağlamda, Gezi Parkı, Oğuz'a göre, siyasal rejimin olağanüstü devlet biçimine evrilmesine olanak sağlayan dönüm noktalarından biridir (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 97).

AKP'nin bu dönemde otoriter politikaları uygulamasının belirleyici uğraklardan biri de, 7 Haziran 2015 seçimleri olmuştur. Bu seçimlerde tek başına iktidar olma olanağını kaybeden AKP, ülkeyi tekrardan seçime götürmek istemiştir. Bu politikaların devamında çözüm süreci sonlanmış ve tekrardan çatışma süreci başlamıştır. AKP izlediği politikalar ile 'iç düşmanı', kutuplaştırıcı bir dil ile 'ya bizdensin ya da terörden' söylemi üzerinden yeniden tanımlamış ve bu gerekçe ile başta Kürt hareketi olmak üzere tüm toplumsal muhalefete savaş açmıştır (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016, s. 105-106).

Siyasal iktidarın otoriterleşme emaresi olarak görülen diğer bir uğrak noktası da, Güneydoğuda yaşanan hendek operasyonları sürecidir. İnsan Hakları Derneği, Uluslararası Af Örgütü, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği gibi kurumların hazırladığı raporlarında içinde yer aldığı, çok sayıda rapor ve gözlem, siyasal iktidar tarafından bu dönemde yapılan insan hakları ihlallerinden ve şiddet içeren uygulamalardan söz etmiştir. Raporlar ve gözlemlerde bodrumlarda insanların yakılması, annenin çocuğunun cesedini buzdolabında saklamak zorunda kalması, askeri araç arkasına ceset bağlanarak mahallelerde sürüklenmesi ve duvarlara cinsiyetçi ve ırkçı yazılar yazılması gibi çok sayıda ihlal iddiaları yer almıştır.

Bu bağlamda, darbe kalkışması süreci öncesinde ülkedeki siyasi atmosferin, kaotik ve çatışmalı olduğu söylenebilir. 2013 yılı ve sonrası süreçlerde Oğuz'a göre, iktidar bloğu olan AKP-Gülen cemaati arasında çatışmanın çıkması ile bozulan ittifakta, Gezi Parkı direnişi ile birlikte politik bir kriz oluşmuştur. Siyasal iktidar bu krizi aşmak adına faşizme özgü karakterleri devreye soktuğu yeni bir döneme geçilmiştir (Oğuz, 2020). Bu andan itibaren, her biri ayrı bir önemi olan farklı dönemeçlerden geçilmiştir. 7 Haziran seçimleri sonrası süreç, Güneydoğuda yaşanan hendek olayları, darbe kalkışması ve devamında ilan edilen olağanüstü hal, bu dönemeçlerden birkaçıdır. Bu olayların her birinin, siyasal iktidarın otoriterleşmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Tezin son bölümünde, OHAL sürecinde, siyasal iktidar tarafından izlenen politikalar, Arendt'in totalitarizm düşüncesi bağlamında incelenmeye

çalışılmıştır. Siyasal iktidar tarafından bu dönemde otoriter politikalar yürütüldüğü çoğu kesim tarafından kabul görmektedir. Buna rağmen, rejimin evrildiği noktanın, farklı düşünürlerce farklı tanımlandığı ve yorumlandığını belirtmek gereklidir. Şebnem Oğuz, AKP iktidarının, uzun süredir devam eden otoriter politikalarının, 2010 Referandum süreci sonrasında arttığını, Gezi sürecinde artarak devam ettiğini ve 2015 sonrasında ise belirli faşist karakterler gösterdiğini ve geline nokta, Poulantzas'ın "olağanüstü devletçilik biçimi" dediği rejime büründüğünü iddia ederken (Oğuz, Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 2016), diğer bir düşünür Zafer Yılmaz ise, AKP'nin OHAL sonrası sürecini 'Plebisiter otoriterizm/diktatörlük' olarak tanımlamıştır (Yılmaz Z. , 2018). Başka yorumlarda, Türkiye'nin darbe sonrası süreçte, neofaşizm ve Bonapartizm arasında bir rejime evrildiğini iddia edenler olmuştur (Tuğal, 2016). Bunun yanında Türkiye rejimi için, faşist, tek adam rejimi, otoriter, rekabetçi otoriter, otokratik, popülist vb. ifadelerde kullanılmaktadır.

Olağanüstü hali bir hukuksuzluk durumu değil de, hukukun, koşullar gereği farklı şekilde devreye sokulduğu, yine toplum yararı gözetilerek, anayasal düzeni korumak adına, hukukun verdiği yetkiyi kullanmak ve hukuksal sınırlarda kalmak suretiyle, getirilebilecek kısıtlamaların olduğu bir düzen olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Detaylı olarak ilgili bölümde tartışıldığı gibi, olağanüstü hal sürecinde de hukuk kuralları işler, ancak bu işleyiş olağan olan durumdan farklıdır. Her ne kadar bazı boşluklar içerse de sınırları belirli oranda Anayasa, yasalar ve uluslararası hukukta çizilmiş olan bu çerçeveye rağmen, siyasal iktidarın, OHAL sürecinde, yasaların verdiği ölçünün daha ötesinde temel hak ve özgürlüklere müdahalede bulunduğu ve sınırladığı, yayınlanan raporlar ve yapılan araştırmalarda elde edilen verilere dayanılarak söylenebilir. Bu süreçte temel hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının sadece sınırlandırılmakla kalmayıp tahrip edildiği ve hiçbir koşulda ihlal edilmemesi gereken insan haklarının, yasal güvencelerin dikkate alınmayarak ihlal edildiği, yine bu raporlarda ve elde edilen delillerde görülmektedir. Bunlardan en vahim olanları, gözaltına alınan ve tutuklanan kişilere karşı uygulandığı ileri sürülen, işkence ve kötü muamelelerin olmasıdır. Uluslararası Af örgütü yayınladığı raporunda, bu süreçlerde tecavüz de dahil olmak üzere, kişilerin işkence ve kötü

muameleye uğradığını gösteren inandırıcı delillerin toplandığını belirtmiştir (Örgütü, Uluslararası Af, 2019).

15 Temmuz darbe kalkışması, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yaşanan darbe olaylarından sadece biri (Öymen, 2017) ve başarısız olduğu için, en etkisizi olarak görülebilir. Bununla birlikte, siyasal iktidar tarafından, yeni toplumsal yapının oluşmasında geçiş aşamalarından biri olarak kullanılmıştır. Özellikle destansı gösterilerek, toplumsal bir kurtuluş olduğu vurgusu yapmak bunun göstergesidir. Bu dönemde oluşan yeni toplumda, toplumsal bir bellek oluşturma adına, 15 Temmuz günü “Demokrasi ve Milli Birlik günü” ilan edilerek resmi tatil yapılmıştır. Bu şekilde her yıl anılarak toplumsal hafızalarda canlı tutulması amaçlanmıştır. Ayrıca çok sayıda önemli ve stratejik yerin ismi 15 Temmuz ismi olarak değiştirilmiştir. Boğaziçi köprüsünün ismi ‘15 Temmuz Şehitleri Köprüsü’ olarak değiştirilirken, Ankara Kızılay Meydanı, ‘15 Temmuz Milli İrade Meydanı’ olarak değiştirilmesi buna örnek verilebilir.

15 Temmuz sonrasında da, siyasal iktidar tarafından, tahakküm etme isteğine paralel olarak kutuplaştırıcı ve ayrıştırıcı politika izlendiği söylenebilir. Bu dönemde, ‘ya bizdensin ya da terörden’ politikasının çokça kullanıldığı, siyasal iktidara yönelik herhangi bir eleştiriye dahi tahammül edilmediği, kişilerin düşüncelerinden dolayı kolaylıkla terörist veya terör destekçisi ilan edildiği eleştirileri getirilmiştir. Gerek ülke siyasetinde, gerek ise uluslararası gündemde Türkiye’ye yönelik getirilen eleştirilerden biri de, ‘terör kavramı’ sınırlarının tam olarak belirlenmediği ve çok geniş anlamda kullanıldığı, bu şekilde insanların kolaylıkla düşüncesinden dolayı terörle ilişkilendirilerek cezalandırıldığı şeklinde olmuştur.

OHAL sürecinde yürütülen kutuplaştırıcı ve müdahaleci politikaların, Arendt’in totaliter rejimler için söylediklerine büyük oranda uyduğu söylenebilir. Arendt’in belirlediği ölçütlerden hareketle, darbe sonrasında oluşan rejimin kesin bir şekilde totaliter olmasından bahsetmek güçtür. Ancak bu rejimin totaliter belirli özellikler taşıdığını söylemekte yerinde bir tespit olacaktır.

Tezin başında belirtildiği gibi, siyasal rejimlerin tanısını koyarken belirli yöntemler izlenmekte ve nihai olarak çeşitli parametreler gözetilerek tanımlar

yapılmaktadır. Kanımızca bu tanımlamalardan ve parametrelerden hareket edilerek belirli tanılar koymanın güçleşebileceği rejimler olmaktadır. Türkiye örneğinde totalitarizm, bir siyasal sistemin adı olmaktan çok, belirli bir tarihsel kesitte oluşan siyasal ve toplumsal iklimin özelliklerini tanımlamak üzerine kullanılmıştır. Tez boyunca dile getirilen yürütmenin yasama karşısında güçlendirilmesi, yargı bağımsızlığının ortadan kalkması, kamusal alanın daraltılması, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması gibi unsurlar, OHAL sürecinde oluşan siyasal rejimin, totaliter hareketlerin karakterlerini büyük oranda yansıttığını göstermektedir. Totaliter hareket olma karakterlerini barındıran, ama total bir hakimiyetin son aşamasını gerçekleştiremeyen siyasal iktidarın, bunu gerçekleştirememesinde çeşitli faktörler belirlenebilir. Bunlardan biri, küreselleşme süreci ve insan hakları alanındaki gelişmelerle birlikte oluşan uluslararası hukuk mekanizmalarının ve devlet yaptırımlarının ülkeler üzerindeki baskısıdır. Diğer bir faktörde kitle toplumunun istenilen düzeyde oluşmaması olarak belirlenebilir.

Topyekün tahakküm, insanın biricik olarak sahip olduğu tüm farklılıkları ve çoğulluğu ortadan kaldırarak tek tip bir insan yaratmayı hedefler. Arendt'e göre "tek tek her birey değişmez bir tepki kimliğine indirgenebildiğinde" topyekün tahakküm amacına ulaşmış olur (Arendt, 2018c, s. 245). Farklılıkların ortadan kaldırıldığı ve insanların yalnızlaştırıldığı bu durumda, kitle toplumları oluşmaktadır. Arendt'in totaliter rejimler açısından, önemle üstünde durduğu diğer bir parametre de, bu nedenle kitle toplumları olmuştur. Arendt'e göre, totaliter rejimler, kitleleri oluşturduğu ölçüde başarılı olacaktır. Türkiye'de, OHAL sürecinde genel olarak toplumda tepkilerin ortaklaştığı ve tek tipe dönüştüğü büyük kesimlerin oluştuğundan bahsedilebilir. Ancak buna rağmen bu tepki biçiminin herkesi kapsamadığı ve nüfusun neredeyse yarısına tesir etmediğini belirtmek gerekir. Arendt'in, Yahudi toplumlarının örgütsüzlüklerinin toplu tahakküm süreçlerinin kolaylaştırmasındaki etkisine işaret etmesinden hareketle, kitle toplumunun oluşması ile muhalefet eden siyasal öznelerin kamusal alanda görünür olması arasında bir ters orantılıktan bahsedilebilir. Bu bağlamda, Türkiye'de muhalif kesimlerin, siyasal özneler olarak kamusal alanda kalma yönündeki ısrarları, Arendt'in siyasal alanın özellikleri olarak gördüğü eylem, söylem ve düşünceden tamamıyla kopmamış

olması, tek tipleşmenin, toplumun tamamını kapsamasının önünde engel oluşturduğu ve bu nedenle siyasal iktidarca hedeflenen kitle toplumunun istenilen düzeyde oluşturulamadığı söylenebilir. Bu açıdan toplu tahakkümün bazı koşulları oluşsa da, toplu tahakkümün sağlanmadığını söylemekte yarar vardır.

Ülkenin tamamında baskıcı yollarla kurulmaya çalışılan hakimiyet, lider kültü etrafında kenetlenmiş bir kitle toplumu yaratma, keyfi ve hukuksuz uygulamalar, terör söylemi üzerinden kutuplaştırıcı bir siyaset izlenmesi, sürekli iç ve dış düşmanların üretilmesi gibi çok sayıda etken, Türkiye'nin OHAL sürecinde otoriter bir rejimin uygulamalarını yansıttığını ve belirli totaliter karakterler göstererek, totaliter rejim olma potansiyelini barındırdığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adar, Sinem.: "Paradoxes of 'New Turkey'", **jadaliyya.com**, 26.05.2017
- Akal, Değer.: "Almanya'dan çarpıcı Türkiye raporu: Kurumlar felce uğratıldı", **dw.com**, 04.08.2021.
- Akça, İsmet, Algül, Süreyya, Dinçer, Hülya, Keleşoğlu, Erhan, Özden, Barış: "Olağanlaşan OHAL: KHK'ların Yasal Mevzuat Üzerindeki Etkileri", **Heinrich Böll Stiftung Derneği**, 2017.
- Akıncı, Abdulvahap.: "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, s. 55-72, 2014.
- Akşin, Sina.: Kısa Türkiye Tarihi. İstanbul: **Türkiye iş bankası kültür yayınları**, 2007.
- AljazeeraTürk.: "Ortak açıklamanın tam metni", **aljazeera.com.tr**, 02.28.2015.
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ortak-aciklamanin-tam-metni>
- Ardıçoğlu, Artuk.: "Hukuka Uygun Olmayan Sokağa Çıkma Yasası Hukuka Aykırı Mıdır?" **Birikim**, 12.27.2015
- Arendt, Hannah.: "On The Nature Of Totalitarianism: An Essays in Understanding"(s.328-360), New York: **Schocken Books**, 2005.
- Arendt, Hannah.: **Totalitarizmin Kaynakları/1 Antisemitizm** (7.b.). (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık, . (2018a).
- Arendt, Hannah.: **Totalitarizmin Kaynakları/2 Emperyalizm** (6.b.). (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık, (2018b).
- Arendt, Hannah.: **Totalitarizmin Kaynakları/3-Totalitarizm**. (İ. Serin, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, (2018c).
- Arendt, Hannah.: **İnsanlık Durumu**. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, (2018d).

- Arendt, Hannah.: **Şiddet Üzerine.** (B. Peker, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, (2018e).
- Arendt, Hannah. : **Geçmişle Gelecek Arasında.** (B. S.-O. Kara, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, (2020).
- Artunç, Özge.: “15 Temmuz darbe girişimi: Karanlıkta kalanlar”. **Deutsche Welle**.15.07.2017
- Kara, İlkay, Ayan V. Mesut.: “Medya Raporu-9: AKP Dönemi Medyasında Sansür ve İfade Özgürlüğü Sorunları”, **halagazeteciyiz.net**, 2019.
- Barber, Benjamin. R.: Conceptual Foundations of Totalitarianism, Totalitarianism in Perspective; Three Views, Carl J. Friedrich, - Michael Curtis-Benjamin R. Barber. London: **Pall Mall Press**, 1969.
- Barın, Dr. Taylan.: “Temel Hak ve Hürriyetlerinin Kullanılmasının Durdurulması ve Sınırlanması Arasında Kanunlaşan OHAL KHK’larının Yargısal Denetimi”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 75(2), s. 557-587, Mayıs 2020
- Başlangıç, Celal.: “Cizre’nin çılgınlığını kimse duymadı”. **Gazete Duvar**, 07.09.2016.
<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/09/07/cizrenin-cigligini-kimse-duymadi>
- Batman Doğuş Gazetesi.: Halk Sokakları terketmedi, **Batman Doğuş Gazetesi.com** 18.07.2016
- Bayraktar, Bora.: “Erdoğan Hükümeti,dershaneleri kapatmakta kararlı”. **Euronews**, 21.11.2013
- BBC.: “Kürt sorunu benim sorunum”, **BBCTURKISH.com**, 08.12.2005.
https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/08/050812_turkey_kurds.shtml adresinden alındı

- BBCNews.: HDP’li Kürkçü: 10 madde silah bırakma çağrısının önünde. **BBC News Türkçe**, 28.02.2015.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150228_ocala_n_cagri_analiz adresinden alındı.
- BBCNews.: “Cumartesi Annelerinin 700. Hafta Oturumuna Yasak”, **BBC News Türkçe**, 25.08.2018.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45307188> adresinden alındı.
- Berktaş, Fatmagül.: **Dünyayı Bugünden Sevmek**. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Bertelsmann Stiftung.: “Transformation Index BTI 2020: Governance in International Comparison”. Dortmund: **Lensing Druck GmbH & Co. KG**
- Bianet.: “Silahlı Güçler Sınır Dışına, Artık Siyaset Dönemi”, **bianet.org**, 21.03.2013. <https://bianet.org/bianet/siyaset/145269-silahl-gucler-sinirdisina-artik-siyaset-donemi> adresinden alındı.
- Bianet.: “Erdoğan Türkiye’nin yönetim sisteminin değiştiğini iddia etti”, **bianet.org**, 14.08.2015.
<https://m.bianet.org/bianet/toplum/166848-erdogan-turkiye-nin-yonetim-sisteminin-degistigini-iddia-etti> adresinden alındı.
- Bianet. : “Numan Kurtuluş: Medyadaki bazı arkadaşlar ayaklarını denk alsın”. **bianet.org**, 27.12.2016.
<https://bianet.org/cocuk/siyaset/182109-numan-kurtulmus-medyadaki-bazi-arkadaslar-ayaklarini-denk-alsin> adresinden alındı.
- Bianet. : “Peki Çözüm Süreci Neden Bitti”. **bianet.org**, 02.03.2018.
<https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/194809-peki-cozum-sureci-neden-bitti> adresinden alındı.

- Bieber, Florian.: "Patterns of Competitive Authoritarianism in the Western Balkans". **East European Politics**, 34(3), 2018.
- BirGün.: "Milyonlar ayakkabı kutularında, sayma makineleri yatak odasında". **BirGün.net**, 17.12.2014.
<https://www.birgun.net/haber/milyonlar-ayakkabi-kutularinda-sayma-makinesi-yatak-odasinda-72678> adresinden alındı.
- BM İnsan Hakları Komiserliği.: "Türkiye'nin güneydoğusundaki insan hakları durumuna ilişkin rapor Temmuz 2015- Aralık 2016", **ohchr.org.**, 2017
- Bora, Tanıl.: **Türkiye'nin Linç Rejimi** (Cilt 5.baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 2016
- Bozarslan, Felat. "Çocuklar ölmesin" diyen Ayşe öğretmen sözlerinin arkasında. **Deutsche Welle Türkçe**, 19.09.2018.
- Bozoki, Andreas, Hegedüs, Daniel.: "An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union". **Demokratization**, 25, 1173-1189, 2018
- Brooker, Paul. **Non Democratic Regimes, Theory, Government & Politics**. New York: St Martin Press, 2000.
- Brzezinski, Zbikniew, Friedrich Carl J.: **Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi**. (O. Onaran, Çev.) Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1964.
- Bursalı, Orhan. "Çözüm süreci seçimle çöktü", **Cumhuriyet**, 19.07.2015.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/orhan-bursali/cozum-sureci-secimle-coktu-324779> adresinden alındı.
- Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005

- CNNTürk.: “Erdoğan: Milletimizi meydanlara davet ediyorum”,
CNNTürk.com, 16.07.2016.
<https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogan-milletimizi-meydanlara-davet-ediyorum> adresinden alındı.
- Coşkun, Vahap,
Derince, M. Şerif,
Nesrin, Uçarlar.: **Dil Yarası, Türkiye'de Eğitimde Anadilin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri**. Diyarbakır: Disa Yayınları, 2010
- Coşkun, Vahap.: “16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, s. 3-30, 03.05.2017
- Cumhuriyet.: “Palalı saldırganlar serbest bırakıldı”, **Cumhuriyet.com**, 07.07.2013. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/palali-saldirganlar-serbest-birakildi-432234> adresinden alındı
- Cumhuriyet.: “MİT TIR'ları haberine yasak geldi”, **Cumhuriyet.com**, 29.05.2015. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mit-tirlari-haberine-yasak-geldi-287767> adresinden alındı
- Cumhuriyet.: “Allah'ın büyük lütfu”. **Cumhuriyet.com**, 12.12.2016.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/allahin-buyuk-lutfu-644388> adresinden alındı
- Cumhuriyet.: “Erdoğan ‘camide içki içtiler yalanı’nı 5 yıl sonra dile getirdi”, **Cumhuriyet.com**, 17.12.2017.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-camide-icki-ictiler-yalanini-5-yil-sonra-dile-getirdi-1172943> adresinden alındı

- Cumhuriyet.: “Hayır ve Ötesi referandum raporunu açıkladı: Ölüler oy kullandı!”, **Cumhuriyet.com**, 25.04.2017.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hayir-ve-otesi-referandum-raporunu-acikladi-oluler-oy-kullandi-727759>
- Çağan, Öztekin. “Hendekler Dönemi ve Kürt Siyasetinin Geleceği -1-”, **Basnews**, 2017
- Çalış, Rabia G. **Şiddet, İktidar ve Totalitarizm Kavramları Çerçevesinde Gezi Olaylarının İncelenmesi**. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek lisans Yayınlanmamış Tez, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2018.
- Çetingüleç, Mehmet. “‘Mahalle İstihbaratına' ödenek teşviki”, **al-monitor.com**, 20.01.2016
- Çiçek, Cuma, Coşkun, Vahap.: **Dolmabahçe'den Günümüze Çözüm Süreci: Başarısızlığı Anlamak ve Yeni Bir Yol Bulmak**, Ankara: Barış Vakfı Yayınları., 2016.
- Çınar, Ahmet.: “Hepiniz oradaydınız: Fetullah Gülen cemaati nasıl güçlendi, 15 Temmuz’u kim yaptı?”, **a3haber.com**, 15.07.2020
- Demir, Yeşim.: “Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, s. 155-171, 2006.
- Diken.: “Öcalan: Kobani düşerse çözüm süreci biter”, **diken.com.tr**, <https://www.diken.com.tr/ocalan-kobani-duserse-cozum-sureci-biter/> 02.10.2014. adresinden alındı
- Diken.: “Erdoğan’dan bir ‘bomba’ daha: Dolmabahçe toplantısı yanlıştı, o 10 maddeye de karşıyım”, **diken.com.tr**, 22.03.2015.

<https://www.diken.com.tr/erdogandan-bir-bomba-daha-dolmabahce-toplantisi-dogru-degildi-o-10-maddeye-de-karsiyim/> adresinden alındı

Diken.: “Lice’de ‘köylü yakma’ iddiasında adı geçen Sadat, savunma şirketiymiş”, **diken.com**,11.07.2016.

<https://www.diken.com.tr/licede-koylulerin-yakilmaya-calisildigi-iddiasinda-ismi-gecen-sadat-savunma-sirketiymis/> adresinden alındı

Dinçer, Esin H.: **Hannah Arendt Düşüncesinde 'Siyasal Olan'**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 2015.

Doğanay, Ülkü.: “Makbul vatandaş nereye kadar”, **Gazete Duvar**, 11.03.2019.

Dündar, Lale. “12 Eylül 1980 Darbesi Basına Etkileri”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 125-154, 2016.

Ensonhaber.: “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İdama ilişkin düzenleme bana gelirse onaylarım”, **ensonhaber.com**, 01.10.2020

Erdoğan, Mustafa. “Türkiye’de Popülist Otoriterlik”. **Özgürlük araştırmaları derneği**, 23.09.2019. <https://oad.org.tr/blog/turkiyede-populist-otoriterlik81/> adresinden alındı

Erdoğan, Necmi. “Türkiye bir toplum mu?”, **Birgün.net**, 18.10.2015.

Ergin, Koray.: “Osmanlı Devleti’nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sy.39, s. 1-26, 11.12.2016

- Evrensel.: “Kürt yurttaş Zorla Atatürk büstünü öptürüp linç etmeye kalktılar”. **evrensel.net**, 08.09.2015.
<https://www.evrensel.net/haber/260170/kurt-yurttasa-zorla-ataturk-bustu-opturup-linc-etmeye-kalktilar> adresinden alındı
- Evrensel.: OHAL'in medya hali: Gazeteciler tutuklu televizyonlar kapalı. **evrensel.net**, 20.07.2022.
<https://www.evrensel.net/haber/326861/ohalin-medya-hali-gazeteciler-tutuklu-televizyonlar-kapali> adresinden alındı
- Freedom House. “Hungary/ Freedom in the World 2019”. **freedomhouse.org**.
- Freedom House. “Poland/Freedom in the World 2019”. **freedomhouse.org**.
- Freedom House. “Turkey/ Freedom in the World 2019”. **freedomhouse.org**.
- Gambetti, Zeynep. “Siyaset ve Yalan”. **noktahaberyorum.com** 15.07.2020
<https://noktahaberyorum.com/siyaset-ve-yalan-zeynep-gambetti-3.html> adresinden alındı
- GazeteduvaR. “Yeni Akit kabul etti: Kabataş yalandı”, **gazeteduvar**, 29.07.2021. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yeni-akit-kabul-etti-kabatas-yalandi-haber-1529912> adresinden alındı
- Genç, F. Neval.: “Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Kriz Yönetimi”, **Türkish Studies**, s. 219-240, 2017.
- Gözler, Kemal.: **Elveda Anayasa: 16 Nisan Referandumu ve Bu Referandumda Oylanan Anayasa Değişikliği Hakkında Makaleler**. Ekin Yayınevi, 2021

- Günel, Sefa, M. “Başlangıcından Bitişine(2009- 2016) Türk Medyasında ve Okur Yorumlarında Kürt Açılımının Karşılaştırılmalı Analizi” **İmgelem** , s. 107-159, 2019.
- Hakan, Ahmet.: “Yeni başlayanlar için AK Parti-Cemaat ilişkisi”, **Hürriyet**, 18.06.2011
- Hamsici, Mahmut.: “Erdoğan ‘kirli operasyon’ dedi; emniyette görevden almalar yaşandı”. **BBC Türkçe**, 18.12.2013
- Hamsici, Mahmut.: “10 Soruda :17-25 Aralık Operasyonları” **BBC News**, 16.12.2014.
- Hanili, Murat.
Yanmış, Mehmet.: “Çözümünden Çatışmaya Kürt Meselesi”. İstanbul: **ekitaprojesi.com**, 2016
- Hürriyet.: “Hakan Şükür Ak Parti’den istifa etti”, **Hürriyet.com**, 16.12.2013. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hakan-sukur-ak-partiden-istifa-etti-25375377> adresinden alındı
- Hürriyet.: “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bir Anne Kabataş’ta tacize maruz kaldı”, **Hürriyet**, 06.03.2015. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-bir-anne-kabatasta-tacize-maruz-kaldi-28378037> adresinden alındı
- İnceoğlu, Yasemin.: “Başka Bir Dünya Mümkün: medyada ırkçılık ve nefret söylemi”. (E. Taşdemir, Röportaj Yapan) **taz.de**, 01.06.2017
- İnsan Hakları Derneği.: “2015 Yılı İlk 9 Ay İnsan Hakları İhlalleri Raporu’na İlişkin İHD Diyarbakır Şubesi Basın Açıklaması.” **ihd.org**, 2016.

- İnsan Hakları Derneği.: “2016 Türkiye İnsan Hakları İhlalleri: Fiili Otoriter Başkanlık Dönemi”. **ihd.org**, 2017.
- İnsan Hakları Derneği.: “79 Günlük Sokağa Çıkma Yasağı, Cizre Gözlem Raporu”. **ihd.org**, 2016.
- İnsel, Ahmet.: “Plebisiter Diktatörlük ya da yerli faşizm”, **Cumhuriyet**, 18.10.2016
- İnternethaber.: “Bugüne kadar kaç şehit verdik: PKK operasyonu bilançosu”, **internethaber.com**, 21.04.2016.
<https://www.internethaber.com/bugune-kadar-kac-sehit-verdik-pkk-operasyonu-bilancosu-1586625h.htm> adresinden alındı
- İpek, İbrahim.: “Türkiye’de Siyasetin Kutuplaşması ve Karizmatik Otorite”, **PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, 2021, s. 65-80.
- Kalkan, Hüseyin.: “Bir 12 Eylül Hikayesi”. **Yeni Yaşam Gazetesi**, 12.10.2020.
- Kavuncu, Ayşe Ç. “Sivil” Değil “Sivil Görünümlü Siyasal” Gezi Parkı. **Birey ve Toplum**, 2014, s. 107-134,
- Kılıç, Yavuz. “Hannah Arendt’te “Yurtsuzluk” Fenomeni”, **Kaygı (12)**, s. 147-158, 2009.
- Knight, Patricia. **Mussolini and Fascism**. London: Routledge, 2003.
- Kolbüken, Av. Bilal.: “‘Cumhurbaşkanına Hakaret’ Suçu Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2015, 33-50.

- KONDA.: “GEZİ RAPORU: Toplumun "Gezi Parkı Olayları" algısı Gezi Parkındakiler kimlerdi?”, **KONDA Araştırma ve Danışmanlık**, 2014.
- Kronos.: “MIT raporları Anayasanın üstünde mi?” **kronos34.news**, 20.10.2020. <https://kronos35.news/tr/aymnin-bylock-karari-mitin-yasa-disi-verilerini-anayasadan-ustun-tutuyor/> adresinden alındı
- Küçükkaya, Aykut.: “İşte Türkiye’yi sarsan o kayıtlar”, **Cumhuriyet**, 28.03.2014.
- Lindau, David.: **Suistimalci Anayasacılık**. Ankara: Astana Yayınları, 2019
- Linksunten. “YDG-H Cizre Botan, Kommando’ya, YPS çağrısı yaptı”, **linksunten.indymedia.org**, 10.01.2016.
- Linz, Juan J. : **Totalitarian and Authoritarian Regimes**. Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2000.
- Mert, Nuray.: “Muhafazakar Demokratlıktan radikal İslamcılığa: Tehlikenin Farkında mısınız?”, **diken.com**, 04.12.2014.
- Milliyet.: “Erdoğan: Kürt açılımı için çalışma başlattık”, **milliyet.com.tr**, 23.07.2009. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-kurt-acilimi-icin-calisma-baslattik-1120538> adresinden alındı
- Oğuz, Şebnem.: “Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi. Yeni Türkiye: Kapitalizm, Devlet, Sınıflar (s. 81-127)”. Der. Tolga Tören, Melahat Kutun, İstanbul, **Sav Sosyal Araştırma Vakfı**, 2016.
- Oğuz, Şebnem. “Prof. Dr. Şebnem Oğuz: “AKP, 12 Eylül Faşizminin Revizyondan Geçmiş Versiyonu””,

barışcinakademisyenler.net. (Nazan Özcan, Röportaj Yapan),
13.09.2020.

Olkun, Emre O.,
Toruk, İbrahim.:

“Ekonomi-Politik Bağlamda Yaşanan AK Parti- Cemaat Olaylarının Türk Basınına Yansımaları: Yeni Şafak, Star, Zaman, Bugün ve Milliyet Gazeteleri Örneği”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 377-400, 2014.

Öcal, Beyhan.:

“12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi”, **ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar** Sayı: 1/4, s. 1-62, Ocak 2019.

Uluslararası Af
Örgütü.:

“Güneydoğu’daki operasyonlar toplu cezalandırmaya benziyor”
amnesty.org, 2016.

Uluslararası Af
Örgütü.:

“Gelecek Karanlık,"TÜRKİYE'DE İHRAÇ EDİLEN KAMU ÇALIŞANLARINA YÖNELİK SONU GELMEYEN BASKILAR"". **amnesty.org**, 2017

Uluslararası Af
Örgütü.:

İnsan Haklarındaki Kötüye Gidiş Giderek Derinleşiyor”.
amnesty.org, 2019.

Uluslararası Af
Örgütü.:

“Türkiye: Terörle Mücadeleyi Araçsallaştırmak: Türkiye Terörizmin Finansmasını Değerlendirmesini Sivil Toplumu Hedef Almak İçin Kullanıyor”. **amnesty.org**, 2021.

Öymen, Örsan. K:

“15 Temmuz Yalanları”. **Cumhuriyet.**, 12.06.2017.

Özen, Hayriye A.:

“Her Yer Taksim Her Yer Direniş: Kentsel Bir Hareketin Ulusal Yayılımı”. **Atılım Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 31-45., 2013.

Popper, Karl.:

Açık Toplum ve Düşmanları I. (M. Tunçay, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları, 2013.

- Poulantzas, Nicos.: **Faşizm ve Diktatörlük.** (A. İnsel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Sevinç, Murat.: “Yeni Türkiye’de OHAL: Ve bu kez hiç kimse, ‘Bilmiyorduk’ diyemez!”, **Diken**, 16.12.2015.
- Solaker, Gülşen.: “TBMM'nin yasama karnesi nasıl?”, **dw.com**, 17.07.2021.
<https://www.dw.com/tr/tbmmnin-yasama-karnesi-nas%C4%B1l/a-58295664> adresinden alındı
- Stanley, John. L.: “Is Totalitarianism a New Phenomenon? Reflections on Hannah Arendt's Origins of Totalitarianism”. Der. U. o. Ruth M. Abbey, **The Review of Politics**, Volume 49 (s. 177-207). Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Storer, Colin.: **Weimar Cumhuriyeti Kısa Tarihi.** İstanbul: İletişim, 2015.
- Şen, Ali Ekber. “Erdoğan'a hakaretten 63 bin 41 kişiye dava açıldı”. **Sözcü**, 13.11.2020
- Şimşek, Berza.: “KHK ile ‘cezasızlık’ düzenlemesi: Hukukçular ne düşünüyor?”, **bbcnews Türkçe**, 24.12.2017.
- Şimşek, Hüseyin.: “10 Ekim katliamı sonrası: "Bomba patladı, gaz atıldı, ateş edildi"”. **Birgün.net**, 01.07.2016
- T24.: “25 Aralık’tan sonra, 17 Aralık soruşturması da sıfırlandı”, **t24.com**, 17.10.2014. <https://t24.com.tr/haber/17-aralik-sorusturmasina-takipsizlik-verildi,274200> adresinden alındı
- T24.: “Öz yönetim ilan edilen merkez sayısı 16’ya yükseldi”. **t24.com**, 20.08.2015. <https://t24.com.tr/haber/oz-yonetim-ilan-edilen-merkez-sayisi-16ya-yukseldi,306949> adresinden alındı

- T24.: “Cizre’de bodrum kat karanlığı; ilk günden bugüne neler yaşandı?”, **t24.com**. 08.02.2016.
<https://t24.com.tr/haber/cizrede-bodrum-kat-karanligi-ilk-gunden-bugune-neler-yasandi,327392> adresinden alındı
- Tanör, Bülent.: **İki Anayasa: 1961 – 1982**. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 1994.
- Tanyol, Çağrı.: “Türkiye Basın Özgürlüğünde 154’üncü Sırada”. **amerikaninsesi.com**, 24.07.2013
- TBMM Araştırma Komisyonu.: “15 Temmuz Darbe Girişimi: Meclis Araştırma Komisyonu Raporu” **Türkiye Hukuk Platformu**, 2017.
- TELE1.: “Aktroller birbirine girdi ofisi inşa etti: Berat Albayrak’ın emri ile kuruldu”, **tele1 archive.org**, 20.05.2020.
<https://tele1.com.tr/troller-sosyal-medyada-birbirine-girdi-albayraka-yuklendi-166500/> adresinden alındı
- Çelebi, Mustafa B., Temel, Faruk.: “Türkiye’nin Darbe Geçmişi ve 15 Temmuz Karşı Darbesi”. **Turkish Studies**, 12(16), 125-148, 2017.
- The Economist.: “The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2019”. **eiu.com**. <https://www.eiu.com/topic/democracy-index/> adresinden alındı
- Topaloğlu, Abdulkerim S.B.: “Adana ve Hatay'da MİT tırlarının durdurulması davasının gerekçeli kararı açıklandı”. **aa.com.tr**, 19.12.2020.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/adana-ve-hatayda-mit-tirlarinin-durdurulmasi-davasinin-gerekceli-karari-aciklandi/2092566> adresinden alındı.

- Tsao, Roy T. "The Three Phases of Arendt's Theory of Totalitarianism". **Social Research**, Vol. 69, No. 2, 579-619, 2020
- Tuğal, Cihan. "Darbe sonrası Türkiye: Neo-faşizmle Bonapartizm arasında", **sendika.org**, 19.07.2016.
- Türk, Ahmet.: "Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi'nde, yok edici karanlıkları var edenlere ve bu karanlıklarda var olanlara karşı: Gerçek ve Adalet!". **İndependent Türkçe**. (C. Can, Röportaj Yapan, 08.02.2021.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. "16 Ağustos 2015 – 18 Mart 2016 Tarihleri Arasında Sokağa Çıkma Yasakları ve Yaşamını Yitiren Siviller". **tihv.org**, 2016.
- Uyar, Hakkı. "Bir Yönetme Enstrümanı Olarak Kaos: Batı ve Doğu Dünyası İçin Bir Tarihsel Arka Plan Denemesi" **International Symposium on New Trends in Social and Liberal Sciences**, Barcelona, 27-30 Nisan 2017.
- Vialon, Martin "Nazilerden kaçan akademisyenleri araştıran Vialon,Türkiye'deki ihraçları değerlendirdi". (M. Yılmaz, Röportaj Yapan), **Birgün**, 20.02.2017.
- Yeğen, Mesut.: "Devrimci Halk Savaşı". **İlke Haber**,12.09.2015.
- Yeşil, Dr. Ufuk.: **Hukuk ve İnsan Hakları Bağlamında OHAL Uygulamaları. İstanbul: Alternatif Düşünce ve Medya Yayıncılık**, 2019.
- Yıldırım, Ayşe.: "Yanlışını Kutsayan İktidar". **artıgerçek.com**, 13.11.2019.
- Yılmaz, Necati. "Türk tipi referendum:Adaletsiz Propaganda Raporu". **indigodergisi.com**, 31.03. 2017 tarihinde

<https://indigodergisi.com/2017/03/referandum-hayir-adaletsiz-propaganda/> adresinden alındı

- Yılmaz, Zafer.: “Hannah Arendt’te İktidar ve Şiddet İlişkisi”. **ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, I/1, 199-207. Aralık 2015.
- Yılmaz, Zafer.: **Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç Tahakküm, Muhtaçlaştırma**. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2018.
- Yurtseven, Yılmaz, Şahin, Gamze Nur.: “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi”. **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi(1)**, s. 159-206., 2016.
- Zengin, Mehmet A.: “ABD Başkanlık Sisteminde Fren ve Denge Mekanizması Üzerine Bir İnceleme”. **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, s.1-28., 2016.
- Zeydanlıoğlu, Welat. “Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde İşkence ve Türkleştirme”. **Toplum ve Kuram sayı-8**, s. 183-200., 01.05.2013.